

Міністерство освіти і науки України
Інститут туризму Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника
Кафедра туризму і краєзнавства

Маланюк Т.З.

Краєзнавство і туризм

Навчальний посібник

Івано-Франківськ

2010

УДК 379.85: 908 : 372.48

ББК 74.200.585.4

М 18

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол №4 від 4 березня 2010 р.)

Рецензенти:

Мицкан Б. М., завідувач кафедри теорії та методики фізичної культури і спорту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доктор біологічних наук, професор;

Савчук Б. П., завідувач кафедри туризму і краєзнавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доктор історичних наук, професор;

Сворак С. Д., завідувач кафедри теорії та історії держави і права Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ, доктор історичних наук, професор;

Шиян Б. М., завідувач кафедри теоретичних основ і методики фізичного виховання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, доктор педагогічних наук, професор;

Маланюк Т.З.

М 18 Краєзнавство і туризм: навчальний посібник / Т.З. Маланюк.: Івано-Франківськ, 2010. – 205 с.

У навчальному посібнику розкриваються основні поняття краєзнавства і туризму, подано історичні аспекти розвитку туризму і краєзнавства, а також рекомендації про використання багатьох форм туристсько-краєзнавчої діяльності. Посібник призначений для учнів, студентів, учителів – організаторів туристсько-краєзнавчої роботи.

Зміст

Вступ

Розділ 1

З історії розвитку туризму і краєзнавства в Галичині

Контрольні питання

Література

Розділ 2

Туристсько-краєзнавчі ресурси Івано-Франківської області

2.1. Історико-культурні ресурси Івано-Франківської області

2.2. Природно-рекреаційні ресурси Івано-Франківської області

Контрольні питання

Література

Розділ 3 Туристсько-краєзнавча діяльність в системі виховної роботи з учнями

3.1. Туристсько-краєзнавча діяльність як педагогічна проблема

3.2. Напрями виховання засобами туристсько-краєзнавчої роботи

3.2.1. Патріотичне виховання

3.2.2. Естетичне виховання

3.2.3. Екологічне виховання

3.2.4. Фізичне виховання

Контрольні питання

Література

Розділ 4 Зміст і форми туристсько-краєзнавчої діяльності

4.1. Класифікація форм туристсько-краєзнавчої роботи

4.2. Туристсько-краєзнавчі гуртки, товариства, клуби

4.3. Екскурсії

4.4. Туристські мандрівки і експедиції

4.4.1. Походи вихідного дня

4.4.2. Багатоденні походи

4.4.3. Краєзнавчі експедиції

4.5. Шкільні музеї

4.6. Туристські злети і змагання

4.7. Краєзнавчі вікторини

Контрольні питання

Література

Розділ 5 Організація і проведення туристських походів

5.1. Підготовка до походу

5.1.1. Комплектування групи

5.1.2. Розробка маршруту

5.1.3. Оформлення похідної туристської документації

5.2. Туристське спорядження

5.3. Харчування в поході

5.4. Топографія і орієнтування на місцевості

5.5. Базування

5.6. Техніка і тактика туристського походу

5.7. Гігієна туриста. Перша долікарська медична допомога

5.8. Заходи безпеки в туристських походах

5.9. Підведення підсумків туристського походу

Контрольні питання

Література

Додатки

Вступ

Соціально-економічний розвиток України та науково-технічний прогрес вимагають більшої уваги суспільства до навчання й виховання молодого покоління та ролі в цьому процесі школи.

Сучасні умови вимагають по-новому осмислити місце навчально-виховного процесу сучасної школи, яка пов'язана з поверненням до національних витоків духовності. Реалізація завдань національного відродження цілковито залежить від професійної підготовки педагогічних кадрів, їх уміння проникнути у світ дитини й передати їй досвід попередніх поколінь.

Серед різноманітних форм виховної діяльності педагогічного колективу школи, дитячо-оздоровчих таборів, які сприяють формуванню загальнолюдських цінностей у підростаючого покоління, особливе місце належить туристсько-краєзнавчій роботі.

Туристсько-краєзнавча діяльність – важливий засіб виховання та формування світогляду школярів. Туристські походи, подорожі та екскурсії розширюють кругозір, дають можливість краще пізнати свій рідний край, знайомлять із визначними пам'ятками історії і культури, природи, звичаями, обрядами та традиціями рідного народу.

Саме це повинно стати основою виховання любові до батьківського роду й рідної оселі, материнської мови, допомогти позбутися історичного безпам'ятства і бездуховності.

Пропонований навчальний посібник містить багато важливих теоретичних положень, методичних рекомендацій і практичних порад для організації туристсько-краєзнавчої роботи в школі.

Значна увага у навчальному посібнику приділена тестовим завданням, які відіграють велике значення для комплексного вивчення рідного краю.

Розділ 1

З історії розвитку туризму і краєзнавства в Галичині

Історія зберегла чимало імен відомих вітчизняних мандрівників, які присвятили своє життя дослідженню рідного краю, вивченню природи, звичаїв та традицій рідного народу. Проте організованого характеру вони набувають тільки на початку ХІХ ст.

Діячі «Руської трійці» належали до першопрохідців вивчення народознавства західноукраїнського краю.

Вони не просто продовжили й розвинули попередні починання, а підняли справу вивчення народної культури на якісно вищий рівень, дали сильний імпульс для розгортання цієї роботи. Завдяки ініціативі й організаторським зусиллям гуртка небувалого розвитку набрала збиральницька робота, до якої була залучена велика, як на свій час, кількість людей і якою була охоплена майже вся територія західноукраїнського регіону. Після спорадичних попередніх зацікавлень народною культурою цього краю «Руська трійця» вперше розпочала цілеспрямовану роботу щодо його вивчення, ввела в цю сферу і практику спеціальних народознавчих мандрівок [5, с. 329].

Їхні мандрівки мали не тільки пізнавальну, але й освітньо-виховну мету. Титанічна етнографічно-фольклористична діяльність галицьких будителів національного відродження послужила поштовхом і зразком для наступних поколінь краєзнавців [10, с. 42].

Одне з чільних місць у краєзнавчій діяльності належить О. Партицькому. Прогресивний діяч здійснював національно-патріотичне виховання юного покоління на прикладах історії рідного народу. У 1865 р. О. Партицький здійснив краєзнавчу подорож по Галичині, збирав етнографічний матеріал про мову, звичаї, повір'я, історію краю. Такі краєзнавчо-етнографічні мандрівки продовжувалися і в майбутньому. На

основі зібраних матеріалів учений у «Газеті Школьній» публікує серію нарисів під загальною назвою «Гори наші» [13, с.186].

Публікації О. Партицького засвідчують, що вони мали велике значення в національно-патріотичному вихованні підростаючого покоління.

Національно-культурне відродження 60-х рр. XIX ст. у Галичині характеризувалося консолідацією молоді навколо українсько-руської національної ідеї. Це насамперед викликало в неї бажання організувати мандрівки Галичиною з метою вивчення історії, мови, побуту народу. Збереглися матеріали про мандрівки студентської молоді, які були надруковані в газетах 80-х рр. [26, с. 38].

Особливе місце в історії українського туризму посідає видатний письменник І. Франко. Здійснюючи ще в ранньому дитинстві, а пізніше учнем Дрогобицької гімназії та студентом Львівського університету мандрівки Прикарпаттям і в Карпати, Іван Франко усвідомив велике науково-пізнавальне й патріотично-виховне значення подорожей [27, с. 21].

Свою першу далеку мандрівку І. Франко здійснив ще у 1874 р., коли був учнем Дрогобицької гімназії. Пізніше про це Великий Каменяр писав: «Ця маленька мандрівка дала мені пізнати трохи більше світу й людей, ніж я знав досі» [21, с. 118].

У студентські роки І. Франко також багато мандрував. Організовував подорожі, походи, мандрівки та екскурсії. Активна участь у «Мандрівному комітеті», що діяв при «Академічній бесіді», спонукала його до думки про те, що краснзнавчий матеріал набуде більшої ваги в разі його систематизації та аналізу. З цією метою 1893 року він організував «Кружок етнографічно – статистичний для студювання життя й світогляду народу», а згодом - «Кружок для устоювання мандрівок по наших краю» [7, с. 31].

Обґрунтовуючи причини та необхідність таких мандрівок, І. Франко пише, що сучасна українська студентська та гімнастична молодь повинна наслідувати справу будителів народних душ українців Галичини – діячів «Руської трійці», які побували в усіх закутках нашого краю, збирали

фольклор, вивчали народ, його минувшину, несли струмись просвіти. Отже, на думку вченого, ці подорожі мають бути пізнавальними і для мандрівників, які повинні нести знання мешканцям краю [9, с. 22].

Відзначаючи навчально-виховну функцію мандрівництва, І. Франко привертав увагу до політики таких розвинутих країн, як Німеччина, Данія, Швеція, в яких краєзнавство було одним з важливих предметів шкільного навчання [10, с. 49].

Вивчення краєзнавства в школі на думку І. Франка, дає «змогу докладно ознайомитися зі своїм краєм й усією батьківщиною, з її географічним положенням, ґрунтами, кліматом, шляхами сполучення, містами, людьми, суспільним устроєм, історією, пам'ятками і т.д. Наскільки таке ознайомлення корисне, не треба доводити. Адже ж це перший ступінь, перша прикмета раціональної освіти – знати своє найближче оточення, знати минуле і сучасне свого народу і відчутти себе живим і свідомим членом живого, свідомого і об'єднаного організму» [28, с. 116].

Характерною особливістю розвитку педагогічної думки Галичини першого десятиліття ХХ століття є посилені увага до національного, а також до морального, релігійного та фізичного виховання.

Усвідомлюючи унікальне значення туристсько-краєзнавчої роботи для виховання учнів, українські школи та гімназії почали впроваджувати її в позакласний навчально-виховний процес, проводити прогулянки, мандрівки та екскурсії по рідному краю [10, с. 87].

Про велике пізнавальне значення краєзнавства у вихованні молоді вказував М. Гавдяк. Зокрема, він писав: «Пізнання природи, вглиблення в тайни її життя мусить довести, особливо молодих, до глибоких перемін у її чуттєвому наставленні до природи. Вони навчаться цінити скарби природи своєї Батьківщини, що більше, навчаться також любити і дорожити ними, як найбільшим народнім добром. Ідеї краєзнавства мусять остаточно спрямувати нас на шлях зберігання рідної природи, що є зараз одним із головних чинників освіти молоді» [2, с. 7].

Велику увагу краєзнавчій діяльності надавала відомий педагог С. Ф. Русова, яка вважала, що ця робота допомагає краще пізнати рідний край, вивчити його багатства, зрозуміти красу природи, бо людина зберігає любов до своєї малої батьківщини з дитинства на все життя. Вивчаючи рідний край, діти вчаться любити свою вітчизну. Краєзнавча робота, на думку С. Ф. Русової, розкриває широкі можливості для виховання в дітей та молоді національних почуттів, а також виступає ефективним засобом всебічного розвитку особистості, сприяє зв'язку теоретичних знань з навколишньою дійсністю. Саме краєзнавча діяльність дає змогу вивчати навколишнє середовище з позиції цілісної картини світу, бачити «сучасне життя не як щось одірване, випадкове, а як частину чогось великого, суцільного, що має зв'язок із майбутнім» [11, с. 58-59].

Пізнання свого краю має відбуватися, за твердженням С. Русової, через навчання дітей «живого краєзнавства». Основу такої роботи педагог вбачала в рідній історії, географії, природознавстві, мові, літературі, мистецтві, фольклорі [4, с. 95].

Безперечно, давно було відомо, писала педагог, «що науку географії, історії, природознавства треба розпочинати з того оточення, в якому живуть учні; на дослідах батьківщини вони пізнають її геологічний склад, гори, долини, річки, стави, небо й сонце та місяць і зорі, повітря, підсоння, звірів та рослини» [18, с. 25]. Тобто головним у вивченні географії Русова вбачає знання свого краю. Ось як вона формує знання про близьке оточення: «Хто приглядався до краєвидів навколо села, той знає, що наша Земля не скрізь однакова» [6, с. 7].

Географічне краєзнавство Русова розглядала як засіб формування в учнів рис патріотизму і національної свідомості. Із цього приводу вона писала: «Мусимо виховувати дітей в повній національній свідомості, відданості до свого народу, бо хто не вміє кохати рідний край, шанувати свій народ, той не зможе стати щирим горожанином усесвіту» [19, с. 166].

Для посилення виховного впливу шкільних дисциплін, для збереження здоров'я дітей, ознайомлення їх із найближчим соціальним середовищем галицькі педагоги та науковці, зокрема І. Петрова, І. Петрів, І. Ющишин, І. Крип'якевич, популяризували та розвивали ідею використання у навчальному процесі народної школи такої форми, як «прогульки» (походи, екскурсії), які на той час широко використовувалися в багатьох західноєвропейських школах, зокрема у Відні [4, с. 93].

Кожна шкільна прогулька вважав І. Ющишин, мусить мати, безумовно, якесь виховне значення чи завдання. Шкільні прогулянки бувають найчастіше спортивно-відпочинкові або наукові-географічні, історичні, природничі, суспільно-побутові чи принагідні (відвідини вистав, ювілеїв, шкільних свят і т. д). У сумі заходів кожного виховання й навчання прогульки, на думку І. Ющишина, займають головне місце. На прогулянках зустрічається молодь безпосередньо з природою, її явищами, людським оточенням, суспільними укладами, процесами людської праці і громадським життям. Оглядаючи все, слухаючи та майже доторкаючись усього власними руками, пізнає дитина природне та людське середовище з безпосереднього досвіду. Тому такі мандрівки мають велике значення в усіх процесах виховання і навчання [30, с. 71].

І. Ющишин наголошував на тому, що вивчення свого рідного краю має велике виховне значення для дітей. Він писав: «Через основне вивчення вужчої батьківщини, рідного краю, повинна дитина спертись на чинній любові до того ж рідного краю. Зрозуміти й відчувати свій народ, його духовний, політичний і господарсько-економічний зв'язок із ближчими й дальніми країнами й народами – то з цілим світом. Дитина навчиться і зрозуміє легко, що її батьківщина чи рідний край, займає свою вироблену позицію в системі людського життя цілого світу й, навпаки, що взаємні впливи й переміни на земному глобі (кулі), в людському суспільстві не можуть минути й її країни, її народу та її рідного чи особистого життя. Дитина навчиться і зрозуміє, що все, що вона в житті має й чого її треба до

існування, вона може дістати тільки від рідного краю, або через нього» [30, с. 72-73].

Про важливе значення використання прогульок у національно-патріотичному вихованні молоді вказував І. Крип'якевич. Зокрема він наголошував на тому, що «першим завданням нашої туристики повинно бути поширення прогульок на всі частини нашої землі, щоби ні один повіт, місто і село, ні одна гора, скала, ріка, ліс, долина, чим небуть замітна, не лишилася без нашої уваги... мандрівництво може досягнути свою національну ціль тільки тоді, коли дійсно допомагає до пізнання рідної країни» [8, с. 1].

Велику увагу галицькі педагоги звертали на методику підготовки і проведення прогульок.

На думку І. Ющишина, підготовка до прогульки залежить від роду прогулянки та її виховного завдання. Він писав, що «кожна шкільна прогулька повинна мати виховне значення, отож кожна прогулька мусить бути передбачена в плані виховання та в плані навчання. Про кожну прогульку знає не лише вчитель, але повинні знати наперед та в свою пору також і його учні.

Прогулька може бути в найближчу околицю школи. Звичайно піша та тривати не більше як 3-4 години. Дальші прогульки можна відбувати пішки або різними комунікаційними засобами – кіньми, автобусами чи залізницею – та не повинні вони в основі довше тривати як 2-3 години. Учитель повинен знати від шкільного лікаря індивідуальну спроможність організму кожного учня.

Якщо прогулька дальша та обчислена на 2-3 доби, то вказане попросити на прогульку шкільного лікаря та взяти з собою найнеобхіднішу шкільну аптечку. Про дальшу прогульку повинні діти знати заздалегідь, щоб призбирати потрібні грошові засоби та мати доволі часу на заготовку відповідного одягу.

На кожній прогульці мусить бути добре обдумана й забезпечена батьківська та виховна опіка над дітьми. Сюди належить охорона здоров'я й

життя дітей, прохарчування та нічліги. Вказане, щоб в кожній прогульці були в допомогу вчительському персоналові також представники батьківського кружка. Треба все пам'ятати, що за здоров'я та життя дитини на шкільній прогульці відповідає школа.

Якщо маємо на оці виховне завдання прогульки, то до неї передовсім повинен підготуватися добре сам учитель та підготувати психічно дітей. Діти повинні знати наперед, що має дати їм прогулька, бажати собі її та приготувати собі відповідні наукові допомоги: зошити, олівці, циркулі, міри, ваги, мікроскопи, далековиди, торбинки, закуски і т. д. Такі самі допомоги повинен заготовити також учитель. Повинен він також, оскільки це можливе та вказане з дидактично-методичного погляду, обговорити з дітьми наперед теоретично завдання прогульки» [30, с. 72-73].

На думку І. Петрів перед прогулькою учитель мусить:

- «1). Поставити собі ясну ціль, чого хоче навчити;
- 2). Заздалегідь оглянути терен, оглянути на місці всі форми, які там виступають, на котрі треба звернути увагу скорше, а на котрі пізніше, щоби не витворити хаусу, або не дати хибних розумінь;
- 3). Приготувати всі допомоги, які будуть до даної лекції потрібні, н. пр. компас, годинник, метр, палички, прапорці, рисовники, олівці;
- 4). Шатро, або навіть харч, якщо прогулька має тривати довше й заповісти дітям, у що мають одягнутися;
- 5). Означити час і місце збору;
- 6). Перед виходом у дорогу перевірити чи все в порядку» [14, с. 47].

Важливе значення під час історичних прогульок навчити дітей шанувати й любити історію рідного краю. За твердженням І. Петрової, «історія кожного народу зв'язана тісно з природою його землі й її географічним положенням. Щоби пізнати й зрозуміти історичні випадки якогось народу, треба пізнати природу його землі й обставини, серед яких цей народ живе».

Перші історичні прогульки, на думку І. Петрової, «будуть у найближчі околиці. До яких прив'язані історичні перекази, чи оповідання, або в яких осталися історичні пам'ятки. Регіоналізм у навчанні історії полягає саме на тому, щоби в першу чергу пізнати історію свого рідного міста, а опісля сягати треба по щораз ширші круги – найближчі околиці, землі – державу».

Головна ціль історичних прогульок, пише І. Петрова, «це розбудження пошани й любови до всего, що своє, рідне і таке близьке. Менша вартість відомостей та їх кількості; головне те, що почуває душа дитини на саму згадку про рідну землю, захоплена своєю історією, переповнена любовю до всего, що своє – рідне!» [15, с. 110-111].

Учитель П. Франко відзначав особливе значення використання прогульок для міської молоді. Такі прогульки дають можливість школярам більше пізнати свій рідний край, духовне та фізичне оздоровлення. Більш тривалі походи на думку П. Франка, слід здійснювати під час літніх канікул. Із цього приводу він писав: «Вакації необхідно використати для більших прогульок та довшого таборування. Усі прогульки слід використати для сонячних, повітряних та водних купелів. Все те наближує нас до природи, з якої всі народи черпають свою силу і здоров'я, необхідне для чим раз більше напруженої праці.

Слід розуміти, що день чи два проведені на лоні природи серед гір, лісів, полів та води – навіть для дітей села – це не є ніяка витрата часу. Розумна праця мусить чергуватися із розумним спочинком. Найрозумніший спочинок той, в якому відпочивають наші нерви, а тіло загартовується та скріплюється. Школа повинна виховати та вкорінити в учнів привычки, замилювання до здорових гір, забав та прогульок і те замилювання повинно стати на ціле життя. Прогульки – особливо далекі – виробляють міткість та необхідну нам рухливість» [29, с. 22].

Великого значення краєзнавчим прогулянкам приділяв Ярослав Пастернак. На думку видатного вченого-археолога, в таких прогуляках «міститься й заклик пізнавати також минувшину краю, його історичну

традицію та все те, що продовж давніх століть складалося на повний образ життя в ньому, в усіх його проявах» [12, с. 11]. Однак такі краєзнавчі прогулянки, наголошував Я. Пастернак, в яких маємо пізнати давню минувшину, повинні бути добре підготовлені.

Туристсько-краєзнавча діяльність ефективно впроваджувалась на початку ХХ ст. у молодіжних товариствах Галичини «Січ», «Пласт» та ін. Упродовж усього часу своєї діяльності молодіжне товариство «Січ» сприяло вихованню української молоді в душі любові до України і готувало її до національно-визвольної боротьби за свободу українського народу, що особливо проявилось в період визвольних змагань 1914-1920 років.

Товариство внесло значний вклад у збереження української духовної спадщини, захищало українську мову, історію, культуру від планомірних спроб австрійських, а згодом і польських, правлячих кіл припинити їх розвиток і позбавити галицьких українців своїх історичних коренів.

Своєю діяльністю товариство внесло значний вклад і розвиток національної педагогіки новими підходами патріотичного виховання молоді в умовах національного та соціального гніту, виховуючи молодь на кращих традиціях історичного минулого та прогресивних національних ідеях того часу, закладало основи формування української національної школи [1, с. 45].

Велика роль у впровадженні туристсько-краєзнавчої діяльності належить «Пласту».

Значна частина виховної роботи з пластунами проводилася в мандрівних і стаціонарних таборах. Так в потрібну програму таборового виховання входило:

« - Ідеологічне виховання: а) релігійне виховання має творити підложе до психічно морального перевиховання, б) національно-суспільне виховання, під котрим слід розуміти теж моральне виховання, має давати основи світогляду;

- Фізичне виховання: має виробляти й гартувати індивідуально та дати інструкторське звання в поодиноких вищенаведених ділянках;
- Мандрівництво й табірництво: має вишколити теоретично і практично в поодиноких ділянках таборового вишколу» [24].

Серед таборових занять особлива увага у пластунів зверталася на фізичні вправи, одноденні й багатоденні прогульки. Вони «радо ходять по цілім краю, щоби його добре пізнати. Знають також, що прогульки розвивають умовні і фізичні здібності» [25].

А. Річинський, який займався діяльністю пластунів, відзначав, що «дуже корисні й звичайно цікаві бувають прогульки до ближчих верхів – на Високу, Ігровище, Сивулю, Грофу, Попадю, з прегарними краєвидами на Горгани» [16, с. 264]. Крім того, відзначав дослідник, «улюбленими місцями до них служать – окрім Горганів (Висока, Сивуля) – також Скит Манявський, та гарне пасмо східних Горганів, що від неприступної Добушанки підходить аж до Прута й похмурої Чорногори. Люблять пластуни також навідуватися до середнього Бескиду – до стрілецьких могил на Маківці та до загаткових руїн пограничних укріплень на Бубнищу і в Уричу, будованих ще за княжої України. Чимало є й таких пластунів, що стрічали схід сонця на Говерлі та блукали на розточу обох Черемошів» [17, с. 294].

Дослідник «Пласту» Б. Савчук відзначав, що «мандрівництво стало головною основою для таборування, яке становило цілісну систему з власною ідеологією та методикою, що мала забезпечити не лише формування, а й перевірку всіх необхідних для пластуна моральних, фахових і фізичних якостей, а також рис характеру. Для цього використовувався широкий арсенал форм та засобів: внутрішня таборова служба та обрядовість, ігри, гутірки, ватри, різного роду урочистості тощо» [20, с. 152].

На думку Б. Савчука, в системі пластового виховання мандрівництву і таборуванню, що були в тісному взаємозв'язку, надавалося надзвичайно великого значення. Вважалося, що лише з них розпочиналося справжнє пластування, бо саме вони створювали всі необхідні умови для вишколу.

Мандрівка і табір – це водночас і добровільне переборення труднощів, і найкращий спосіб загартування тіла й духу, це пізнання рідного краю та наближення й злиття з природою. Вони давали усе, до чого прагнув молодечий здоровий дух, вони давали ідеальне середовище для плекання справжнього пластуна [20, с. 149].

З початком Другої світової війни всі туристсько-краєзнавчі та молодіжні товариства Галичини припинили свою діяльність.

У роки радянської влади краєзнавчим дослідженням Галичини, зокрема Прикарпаття, приділялось недостатньо уваги. Переважно вони мали однобокий характер, у першу чергу, висвітлювались ті теми, які були пов'язані з впливом Жовтневої соціалістичної революції на даний регіон, а також діяльністю комуністичних і комсомольських організацій [23, с. 13].

У післявоєнний період найбільший вклад у розвиток туристсько-краєзнавчої діяльності Прикарпаття належить обласній екскурсійно-туристичній станції. Із часу свого створення, 20 травня 1953р., вона активно пропагувала захоплюючі подорожі й екскурсії рідним краєм.

Найбільшою популярністю серед школярів користувались екскурсії до Галича, Косова, Яремчі, Ворохти, а також відомої пам'ятки природи «Скелі Довбуша» у с. Бубнище Долинського району.

Невід'ємною частиною туристсько-краєзнавчої роботи в області були туристські походи. Прикарпаття в цьому відношенні мало свою перевагу серед інших регіонів України. Адже мальовничі карпатські ландшафти, стрімкі потоки та річки, унікальні пам'ятки природи зачаровували школярів, спонукали їх більше дізнатись про свій рідний край. Серед туристських маршрутів Карпатами, найбільш популярними були походи Чорногірським хребтом, а також Горганями з мальовничими вершинами Хом'яка, Синяка, Довбушанки, Високої, Ігровця, Сивулі та ін.

Особливо активізувалася туристсько-краєзнавча робота, починаючи з 60-х років, у зв'язку з тим, що туристи-краєзнавці під час екскурсій і походів отримували завдання вивчати історію рідного краю, вести пошуково-

дослідницьку діяльність та збирати матеріали для створення шкільних музеїв.

Для покращення роботи пошуково-дослідницької діяльності у 1960-х роках було створено понад 450 експедиційних загонів. У цей же період для юних мандрівників створювалися учнівські туристські бази в містах Станіславі, Коломиї, Яремча, Косові.

Організація туристсько-краєзнавчої роботи здійснювалася на районному та шкільному рівнях. Її активістами стали молоді вчителі-ентузіасти, як Володимир Миколайович Гуцуляк, Роман Корнилович Свистович, Михайло Миколайович Бальцій, Микола Михайлович Кецелюк, Роман Павлович Красій, Володимир Йосипович Дрогобицький та багато інших [3, с. 16].

В 70-х роках продовжувалась активно пропагуватись туристсько-краєзнавча робота в школах Івано-Франківської області, під час якої школярам уміло прищеплювалась любов до рідної землі, її історії, природи, звичаїв та традицій людей, носіїв матеріальної та духовної культури рідного краю.

Демократичні перетворення наприкінці 80-х років дали можливість школі активно пропагувати туристсько-краєзнавчу роботу і вести активний пошук нових форм роботи з учнівською молоддю.

Характерною тенденцією цього періоду є зменшення активності дитячого туризму, викликане об'єктивними причинами спаду економічного розвитку в державі, та поряд з цим активізуються якісні зміни в туристсько-краєзнавчій роботі.

Здобуття Україною незалежності мало своє відображення і в туристсько-краєзнавчій діяльності та дало могутній поштовх її розвитку на якісно нових засадах. Удосконалюються спортивно-туристичний, навчально-педагогічний, науково-методичний, дослідницько-краєзнавчий, організаційний напрямки діяльності [3, с. 33].

Контрольні питання

1. Що вам відомо про діячів «Руської трійці»?
2. Назвіть відомі вам приклади національно-патріотичного виховання юного покоління на прикладах історії рідного краю.
3. Охарактеризуйте внесок Івана Франка у патріотичному вихованні молоді засобами туризму і краєзнавства.
4. Дайте характеристику краєзнавчої діяльності С. Русової, як засобу формування в учнів рис патріотизму і національної свідомості.
5. В чому полягає виховне значення прогулянок.
6. Розкрийте роль ефективного впровадження туристсько-краєзнавчої діяльності «Пласту» у національно-патріотичному вихованні молоді.
7. Яким чином пропагувалась туристсько-краєзнавча робота в школах Івано-Франківської області?

Література

1. Андрухів І. О. Західноукраїнські молодіжні товариства «Сокіл», «Січ», «Пласт», «Луг» / І.О. Андрухів. - Івано-Франківськ : [б. в.], 1992. - 80 с.
2. Гавдяк М. Завдання українського краєзнавства / М. Гавдяк // Наша Батьківщина. - Львів : [б. в.], 1997. - Ч. 1. - С. 4-9.
3. Голос історії - голос майбутнього: сторінки історії Івано-Франківського обласного державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді. - Івано-Франківськ : Лілея-НВ. - 134 с.
4. Завгородня Т. «Прогульки» як важливий засіб пізнання рідного краю українською молоддю Галичини (1920—1930-ті рр.) / Т. Завгородня, І. Стражникова // Морально-патріотичне виховання дітей та молоді: етнографічні засади: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. - Косів; Вижниця, 2006. - С. 92-97.
5. Кирчів Р. Ф. Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської трійці» / Р. Ф. Кирчів. - К. : Наукова Думка, 1990. - 338 с.

6. Корнєєв О. Географічне краєзнавство у просвітницькій діяльності Софії Русової / О. Корнєєв // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2006. - №37. - С. 7-10.
7. Костриця М. Внесок Івана Франка в розвиток географічного краєзнавства / М. Костриця // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2006. - № 27-28. - С. 30-34.
8. Крип'якевич І. Наші завдання / І. Крип'якевич // Туристика і краєзнавство. - 1925. - Ч. 1. - С. 1.
9. Лахман Т. Іван Франко - пропагандист краєзнавчих екскурсій / Т. Лахман // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2003. - № 41. - С. 22.
10. Луцький Я. Український краєзнавчо-туристичний рух у Галичині (1830-1939 рр.) / Я. Луцький. - Івано-Франківськ : [б. в.], 2003. - 160 с.
11. Науменко Р. Краєзнавство і туризм у позашкільних закладах : сторінки історії / Р. Науменко, Т. Цвірова // Рідна школа. - 2004. - № 1. - С. 58-59.
12. Пастернак Я. Археологія і краєзнавство / Я. Пастернак // Наша Батьківщина. - 1937. - № 1. - С. 11.
13. Пастушенко О. Освітньо-виховні проблеми на шпальтах «Газети школьної» за ред. Омеляна Партицького / О. Пастушенко // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. - 2005. - Вип. 11. - С.180-187.
14. Петрів І. Прогульки в народній школі / І. Петрів // Шлях виховання і навчання. - 1933. - Кн. I. - С. 46-52.
15. Петрова І. Історичні прогульки / І. Петрова // Методика і шкільна практика: додаток до «Шлях виховання і навчання». —1933. - С. 110-112.
16. Річинський А. Серед «лицарів грізних» / А. Річинський // Життя і знання. - 1930. - Ч. 9. - С. 264.
17. Річинський А. «Як зашумить Сокіл-гора» / А. Річинський // Життя і знання. - 1930. - Ч. 10-11. - С. 294.
18. Русова С. Краєзнавство в народній школі / С. Русова // Шлях виховання і навчання. - 1933. - Кн. 1-7. - С. 25-33.

19. Русова С. Сучасна мрія виховання / С. Русова // Життя і знання. - Львів. - 1930. - Ч. 6. - С. 165-166.
20. Савчук Б. Український Пласт 1911-1933 рр. / Б. Савчук. - Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1996. - 264 с.
21. Стрийщина: історико-мемуарний збірник : у 2 т. - Нью-Йорк ; Торонто; Париж; Сідней; Філадельфія: Комітет Стрийщини, 1990. - Т. 1. - 634 с.
22. Ступарик Б. М. Національна школа: витоки становлення: навчально-метод. посібник / Б. М. Ступарик. - К.: ІЗМН, 1998. - 336 с.
23. Треф'як Я. Методика краєзнавчої роботи в національній школі: навч. посібник. - Івано-Франківськ: Симфонія Форте, 2002. - 110 с.
24. Центральний державний історичний архів України у м. Львів (далі - ЦДА), ф. 410, оп. 1, спр. 105, арк. 121.
25. ЦДА, ф. 640, оп. 1, спр. 12, арк. 11.
26. Федорченко В. К. Історія туризму в Україні : навч. посібник / В. К. Федорченко, Т. А. Дьорова ; передм. В. А. Смолія. - К. : Вища шк., 2002. - 195 с.: іл.
27. Федорченко В. К. Підготовка фахівців для сфери туризму : теоретичні і методологічні аспекти : [монографія] / В. К. Федорченко. - К.: Вища шк., 2002. - 350 с.: іл.
28. Франко І. Галицьке краєзнавство : збір. творів : у 50 т. / І. Франко. - К. : Наукова думка, 1986. - Т. 46. - Кн. 2. - С. 116-150.
29. Франко П. Прогульки і таборування / П. Франко // Шлях виховання й навчання. Кн. I. - [Б. м. : б. в.], 1937. - С. 21-24.
30. Юцишин І. Виховне і наукове значіння прогульок / І. Юцишин // Методика і шкільна практика: додаток до «Учительського слова». – [Б. м. : б. в.], 1938. – Ч. 15. – С.71-75
31. Юцишин І. Географія, як предмет навчання і виховання в народній школі / І. Юцишин // Шлях виховання і навчання. – [Б. м. : б. в.], 1933. - Кн. I. – С. 13-25.

Розділ 2 *

Туристсько-краєзнавчі ресурси Івано-Франківської області

2.1. Історико-культурні ресурси Івано-Франківської області

Івано-Франківщина – край з мальовничими гірськими пейзажами, багатомілітарною історією, культурою, цікавими, талановитими й просто гостинними людьми. Прикарпаття приваблює туристів також своїми історико-архітектурними пам'ятками.

За кількістю пам'яток архітектури й містобудування область займає третє місце в Україні. Нині на обліку та під охороною держави в області нараховується з найдавніших часів (XII ст.) і до XX ст. включно 1423 пам'ятки архітектури, з них 513 культових споруд - 482 церкви (335 дерев'яних і 127 мурованих), 24 костели та 7 синагог.

Значна частина архітектурних пам'яток Прикарпаття тісно пов'язані з історичним минулим краю і мають багатомілітарну історію. Вони втілюють майже всі відомі архітектурні стилі: готика, ренесанс, бароко, класицизм XIX ст.

Більшість туристичних маршрутів по Івано-Франківщині починаються з обласного центру, де знаходиться чимало історико-архітектурних пам'яток. Місто Івано-Франківськ (до 1962 року - Станіслав) засноване на місці старовинного українського села Заболоття.

У межиріччі річок Бистриці Надвірнянської та Бистриці Солотвинської було споруджено фортецю, яка з часом перетворилася у торговий, ремісничий і культурний центр Галичини. З 1662 року місто одержало Магдебурзьке право і стало відоме як Станіславів. В 1962 році, в рік святкування 300-річчя існування, місто було перейменовано в Івано-Франківськ на честь імені геніального Івана Франка.

* Розділ підготовлено на основі опублікованих праць автора (Див. список літератури у кінці розділу)

У давнину місто захищав кам'яний мур, рештки якого збереглися донині. Незважаючи на численні війни, в той час було зведено багато церков, ратушу, спочатку дерев'яну, а вже згодом кам'яну. Загалом місто може пишатися багатьма витонченими взірцями архітектури XVII - XVIII ст.

Особливу роль у будівництві міста відігравали принципи французького містобудування, які збагатили архітектурні здобутки попередніх епох.

Від часу заснування Станіслав був оточений шестикутником бастионних фортифікацій. Формування міського простору міста відбувалося згідно з Магдебурським правом, яке передбачало регулярну структуру плану, рівні за розмірами будівельні ділянки - парцелі. Найважливішим планувальним елементом центру міста була квадратна ринкова площа, орієнтована за чотирма сторонами світу. Чільне місце в міській забудові займала ратуша в центрі ринкової площі. Кожна сторона ринку була щільно забудована спорудами не вище двох, пізніше трьох поверхів і не ширше трьох - чотирьох вікон.

Три міські вулиці, згідно із системою планування міст XVI-XVII століть, були орієнтовані, з одного боку, на входні брами (Тисменицьку й Галицьку брами та Вірменську хвіртку), а з іншого - на ринкову площу.

Наприкінці 1670-х років шестикутник первинних міських укріплень розширюється, у зв'язку з будівництвом магнатної резиденції - мурованого палацу, й утворення міської цитаделі. Автором цього перепланування був надвірний архітектор Кароль Беное (Бенуа).

Після загарбання Галичини Австрійською монархією у 1772 р. Станіславська фортеця втратила своє оборонне значення. За

імператорським патентом 1804 року, знесено фортецю, засипано кріпосні рови, а вали розібрано до 1870 р.

На майдані А. Шептицького до нашого часу збереглися три архітектурні пам'ятки, що створили унікальний архітектурний ансамбль Івано-Франківська. Це греко-католицька катедрa (кафедральний собор), морфологічний корпус медичного університету (колишня колегія єзуїтів) і художній музей (колишній парафіяльний костел).

Архітектурною довершеністю постає перед нами у всій своїй монументальній красі храм Воскресіння Христового.

Як свідчить історична хроніка, будівництво храму розпочалося 1720 року й завершилося через 9 років. Однак, як тільки у новобудові почалися відправи, то виявилось, що через брак коштів та поспішність у роботі стіни дали тріщини, а тому через аварійність споруду розібрали (1752 р.). Наступного року було розпочато нове будівництво, яке тривало 10 років.

Збудований у 1763 р. собор є витвором австро-баварської архітектурної школи і виділяється чіткою композицією основних об'єктів, пропорційністю, строгим ордером і стриманістю пластичної обробки стін, в чому явно простежуються риси класицизму. Стрункий силует головного фасаду доповнюють шатровидні завершення веж, запозичені з гуцульської дерев'яної архітектури.

Значний інтерес викликає внутрішнє художнє оформлення інтер'єру, в якому встановлений великий п'ятиярусний іконостас. Ікони й настінні розписи відзначаються високомистецьким живописом, який виконали відомі українські художники А. Монастирський (1878-1969) та М. Сосенко (1875-1920). Ефектну декорацію інтер'єру доповнює барочна скульптура головного вівтаря, де в експресивних позах розташовані фігури ангелів, святих і апостолів.

Будинок колегії, побудований у 1742 році, є найстарішим навчальним закладом міста. Споруда впритул прилягає до колишнього костелу єзуїтів (нині катедральний собор Святого Воскресіння). Пам'ятка архітектури в плані є витягнутим прямокутником. Головний фасад вирішений у стилі класицизму. Вікна і двері обрамлені налічниками, а на другому поверсі прямокутними підвіконними нішами. Північний і західний фасади без декору.

Після ліквідації ордену єзуїтів австрійським урядом у 1774 році в приміщенні колегії було відкрито державну польську гімназію, де в XIX - на початку XX ст. вчилися вірменський історик Садок Баронч, відомий польський поет Францішек Карпінський, українські письменники і громадські діячі І. Вагилевич, А. Могильницький, Н. Навроцький, О. Терлецький, М. Яцків, Д. Лукіянович, І. Белей, В. Гнатюк та інші.

У 1670 році почалося будівництво родинного парафіяльного костелу Потоцьких із дзвіницею за проектом і керівництвом італійських інженерів-фортифікаторів Ф. Корассіні і К. Беное. В основному, будівництво було закінчено в 1703 р. Це був тринефний костел з трансептом (поперечні нефи, що під прямим кутом перетинають головний поздовжний неф) у стилі бароко. Фасад з барочним фронтоном та двома симетричними баштами та доричними і корінфськими ордерами.

18 травня 1980 року після ремонту у костелі був відкритий художній музей, що за короткий час перетворився у багатющу скарбницю українського професійного та народного мистецтва. Серед його 70 тисяч експонатів можна побачити унікальні картини, гравюри і скульптури наших відомих митців: М. Бринського, В. Касіяна, І. Остафійчука, Я. Пстрака, П. Сахра, Г. Смольського, М. Фіголя та багатьох інших професійних і народних художників.

В обласному центрі на площі, яка прилягає до міської ратуші, височать вежі Вірменського костелу - пам'ятки архітектури XVIII ст. Ця

архітектурна пам'ятка є зразком пізнього бароко. У 1868 р. після великої пожежі в місті збереглися тільки стіни костюлу. Були пошкоджені настінні розписи роботи польського художника Я. Солецького, а також прикраси інтер'єру з алібастру, різблені вівтарі, станковий живопис, різні деталі багатого декору.

Після невдалої реставрації 1869 р, будівля змінила також зовнішній вигляд. Стали нижчими дві круглі башти головного фасаду, які замінено простими дзвоноподібними куполами замість барочних шоломів. Став іншим за своєю конфігурацією фронтон споруди, зникла висока вежа, що увінчувала дах. Разом з тим і сьогодні ця споруда свідчить про художній смак проєктантів та майстерність її виконавців.

Обличчя міста змінювалося десятиліттями, але старі вулиці дотепер пам'ятають пристрасне слово Івана Франка та Михайла Павлика, чарівну музику Дениса Січинського.

Сьогодні Івано-Франківськ - місто обласного значення, адміністративний, економічний і культурний центр області. Територія міської ради - 92,8 кв.км. Чисельність населення становить 234 тис. Великі перспективи міста пов'язані з близькістю Карпат як унікального регіону туризму, відпочинку та рекреації.

Найдавніші історико-архітектурні пам'ятки знаходяться в стародавньому Галичі.

Вигляд княжого Галича прикрашали багаті своєю архітектурою святині, серед яких Успенський собор вважався найкрасивішою й найвеличнішою монументальною культовою спорудою західноукраїнських земель і не поступався кращим соборам Києва, Чернігова, Новгороду.

Дослідження, проведені в 1936-1937 роках Ярославом Пастернаком, виявили найрізноманітніші декоративні фрагменти, які прикрашали цей храм: розмальовані фрески та мозаїка, уламки круглих колон, різблені капітелі, уламки фігурних карнизів, білі алебастрові й полив'яні кольорові

керамічні плитки підлоги та інше, що свідчить про розкішне внутрішнє і зовнішнє оздоблення храму.

Справжньою перлиною давньої галицької архітектури є церква святого Пантелеймона – унікальна пам'ятка білокам'яного зодчества, науковий інтерес до якої не згасає до сьогодні.

Фундатором церкви був Галицько-Волинський князь Роман Мстиславич, який на честь свого діда, Київського князя Ізяслава (християнське ім'я якого Пантелеймон), збудував цей храм у 1200 році.

У споруді вражають класична гармонія і рівновага між масами і деталями, між інженерною строгістю карбованих пілястр і витонченою різьбою на порталах і капітелях.

Ця пам'ятка є майстерним поєднанням романського та візантійського архітектурних стилів і її прообраз можна побачити серед шедеврів сакрального мистецтва в Угорщині та Німеччині. Святиня розповідає нам про свою історію мовою християнських символів, геральдичних знаків, написів та малюнків на своїх стінах.

1965 року пам'ятку відремонтували, а 1986 - замінили черепичне покриття даху на мідне.

З метою збереження унікальної пам'ятки в 90-х роках проводилась її реставрація, яка була завершена 1998 року за проектом Івана Могитича. Було відтворено первісне завершення церкви (споруджено центральний купол на високому барабані), встановлено в інтер'єрі іконостас. 9 серпня 1998 року в день св. Пантелеймона відбулася святкова Академія посвячення церкви та передача церкви в користування місцевій релігійній громаді.

У центрі сьогоднішнього міста Галича збереглася з давніх віків церква Різдва Христового - пам'ятка архітектури XIII - XIV ст.

Зараз церква Різдва Христового - це мурований тринефний храм із трьома півкруглими апсидами зі східної сторони і трансептом. Бокові нефи

одноярусні, центральний - двоюрисний. Дах споруди завершений круглим барабаном із карнизом та куполом.

Біля залишків фундаменту Успенського собору XII ст. у с. Крилос збереглася будівля пізнішого періоду - Успенська церква XVI ст. На думку дослідників, на зведення цього храму використано матеріали з руїн колишнього княжого собору. Фундаменти й стіни викладені з коленого або тесаного вапняку.

На Замковій горі, у центрі сучасного Галича, розташований Галицький старостинський замок. Археологи вважають, що він у XIV ст., був дерев'яним, а з XVII ст, - кам'яним. У наші дні проведена реконструкція замку.

Найбагатшим спадком серед історико-архітектурних пам'яток Рогатинського району є сакральні споруди.

У місті Рогатин збереглося декілька архітектурних пам'яток. Церква Різдва Богородиці кінця XIV ст. знаходиться неподалік Ринкової площі.

Церква мурована, тридільна, тринефна, двобанна з чотирма опорними стовпами та готичними склепіннями. Стіни укріплені контрфорсами. На рівні склепінь їх з'єднують арки, які нагадують закомори у давньоруських храмах. Фасади декоровані глибокими нішами, в яких розміщені стрільчасті вікна, а також маленькими нішами з живописом XX ст. на другому ярусі. Дверні отвори першого ярусу декоровані прямокутними і барочними сандриками з різбленням. Південний портал має барочне ліплення над дверима.

У церкві був установлений монументальний іконостас, від якого залишилися лише дві ікони (зберігаються у Льові).

Церква Різдва Богородиці обнесена мурами. Стіни складені з різномірного каменю - вапняку на вапняному розчині. В деяких місцях стін залишилися сліди контрфорсів.

У південній стіні збереглася маленька брама з мініатюрною баштою, яка в плані являє собою квадрат. Башта перекрита дерев'яним куполом з гонтовим покриттям. Південно-західний ріг башти укріплений контрфорсом. Арочний вхід башти декорований порталом із різьбленого каменю-вапняку і трикутним фронтоном на кронштейнах. Над аркою напис, який свідчить, що брама споруджена (можливо, поновлена) в 1729 р.

На східній стіні мурів, біля воріт праворуч, викарбувано напис, який погано зберігся і майже не читається. Мури і башта потиньковані й побілені.

Пам'ятка являє собою унікальний зразок оборонних мурів XIII-XIV ст. Майже єдиний приклад такого характеру споруд на Прикарпатті, що добре збереглася дотепер.

Неподалік від центру Рогатина збереглася одна з найдавніших дерев'яних церков на Україні. Документальних свідчень, які б указали на час побудови Святодухівської церкви, не виявлено. Споруду названо у грамоті Йова Борецького, датованій 1627 роком. Проте архітектура її має багато спільних рис з архаїчним типом галицьких дерев'яних церков XV-XVI ст. У церкві збереглися ікони XVI ст. Тому на сьогодні найбільш вірогідною датою її побудови залишається 1598 рік.

Храм тридільний з однією пірамідальною банею, нагадує вежу XIV-XV ст. Стіни і склепіння пам'ятки зведені з масивних дубових брусів, а висота від підлоги до верхньої точки будівлі сягає 22 метри. За унікальним іконостасом міститься невеликий вівтар із мурованим престолом. У західній частині впритул до храму збудовано каркасну триярусну дзвіницю.

Серед оборонних споруд середньовіччя, які стали історико-архітектурними пам'ятками, на Прикарпатті значне місце займає Пнівський замок. Розташований у самому передгір'ї Карпат, неподалік річки Бистриця, замок був споруджений власником Надвірної Миколою

Куропатвою наприкінці XVI ст. Споруда зведена з великих тесаних брил гірського каменю, вапняку та червоної цегли. Зв'язний матеріал замішаний на білому вапняному розчині з домішкою товченої цегли та дрібної гальки.

За планом п'ятикутна оборонна споруда мала сім веж; зі сходу - дві круглі (кулеподібна цілком зруйнована), з півночі й півдня - дві гранчасті, з заходу посередині - квадратна з напівкруглим виступом, на протилежній східній стіні - трикутна, висунута трохи вперед.

Посередині південної стіни була в'їзна вежа, яка складалася з двох частин - брами і прибрамного корпусу. У плані - неправильний чотирикутник (довжина - 60,60 м., ширина - 43,60 м., діаметр - 90,40 м.), що гострим кутом виступає далеко за межі оборонних мурів. Споруда мала три яруси. Бійниці найнижчого з них виходять до оборонного рову, який нині вже частково засипаний. Над карнизом із тесаного каменю розміщені віконні прорізи. Арки в'їздів на півциркульні, виконані з тесаних кам'яних блоків. До замку в'їздили перекинутим через рів підйомним мостом. Два прорізи в'їзду на територію для зміцнення обороноздатності споруди розташовані по ламаній осі. Простір між ними був без накриття. На зрізах стін над брамою розміщувалися підйомні механізми. Ще дотепер над зовнішньою брамою збереглися отвори для ланцюгів. Вежі мали кілька ярусів.

Твердиня мала також багато підземних ходів. Зовні й усередині вона була потинькована. Був тут і будинок, у якому жив Куропатва з родиною. Знаходився він посеред двору, про свідчать залишки фундаментів.

До наших днів Пнівський замок, порівняно з іншими прикарпатськими замками, зберігся непогано і є надзвичайно цікавим та цінним пам'ятником військово-оборонної архітектури XIV - XVII ст., німим свідком бурхливої історії нашого краю.

Серед шляхетських укріплень на берегах Дністра привертають увагу Раковецький і Чернелицький замки в Городенківському районі.

Раковецький - збудований у середині XVII ст. біля села Раківці галицьким підчашним Домініком Войцехом Беневським. Він розміщений на високому скелястому правому березі річки Дністер.

У 1657 р. недобудована оборонна споруда витримала облогу козацьких загонів під командуванням полковника Антона, який зі своїм військом ішов вздовж Дністра на допомогу Семигородському воєводі Ракоці. Завершити будівництво Беневському вдалося лише у 1660 р. Через 7 років цитадель пережила штурм татарських загонів, який теж не увінчався успіхом. Однак у 1672 р. після короткотривалої облоги замок здобули турки. Вдруге турецька армія захопила і зруйнувала оборонну споруду в 1676 р., через деякий час її відбудували. У 1768 р. замок згорів, а у 1840 р. на його руїнах власник Раківця Дверницький побудував поташарню.

За планом замок має форму неправильного чотирикутника з кутовими вежами. Посередині східної стіни розміщувалася ще одна висока п'яти поверхова вежа з численними бійницями. З боку від неї знаходився вхід до підвалів. У північній двоповерховій квадратній вежі містилася в'їзна брама. До західної стіни вежі прилягало житлове приміщення з вікнами на другому поверсі. На даний час частково збереглися західна й північна стіни замку та вежа у його східному куті.

Значно кращий стан замку у с. Чернелиця. Він був побудований у середині XVII ст. вроцлавським воєводою Михайлом Чорторійським на правому березі р. Дністер, на відстані 1 км від центру селища.

Замок було зведено з тесаного річкового каменю за новою бастионною системою. У плані мав форму квадрата з чотирма кутовими бастионами. До сьогоднішніх часів збереглися повністю західна і східна стіни споруд та північна стіна третину своєї висоти. Південний мур не зберігся. Посередині західної стіни знаходиться в'їзна вежа з арковим склепінням, обрамленим

порталом із білого каменю. Вежа декорована ренесансною кам'яною різьбою, її фасад оздоблений родовим гербом власника замка Михайла Чорторийського — Погоня, а на внутрішній стороні викарбовано герб його дружини Євфросинії - Пилява з аббревіатурою "E. S. X. C. W. B.".

У південно-західній частині подвір'я знаходився житловий будинок, який на даний час зруйнований. Товсті стіни, численні бійниці та інші фортифікаційні укріплення робили споруду неприступною. Архітектурні форми замкових будівель виконані у стилі ренесансу.

У період середньовіччя укріплювалися і монастирі. Прикладом подібної практики на Прикарпатті є найбільш відомий в Україні православний чоловічий монастир Скит Манявський, що заснований 1611 р. у с. Манява Богородчанського району Іваном Княгиницьким.

Архітектурний монастирський комплекс будівель становить ансамбль кам'яних та дерев'яних споруд, обгороджених високою кам'яною стіною з вежами бійницями, - вдалий синтез гірського рельєфу і фортифікаційних забудов. Між схилами гір, покритих вічнозеленою смерекою, з трьох сторін омивається водами (потік Батерс) (Скитець) правої притоки річки Манява. То було місце для молитви, очищення, сповіді і причастя, а рівночасно, надійне сховище в часи нападів кримських татар і турецьких агресорів.

Майдан монастиря має підземні склепінчасті пивниці, справжні лабіринти з потаємними виходами в гори, сполученими переходами між будівлями.

Наразі монастирський комплекс відреставровано.

Під охороною держави знаходиться монастир святих отців Василян XVIII ст. у с. Гошів Долинського району та жіночий монастир Василянок 1903 р. в м. Івано-Франківську.

Цікавими пам'ятками архітектури є також костели, побудовані XVIII ст. у стилі пізнього бароко в Городенці, Гвіздці та Богородчанах.

Великий інтерес складають дерев'яні храми, зокрема Гуцульщини, які є справжніми шедеврами української архітектури та народного будівництва.

На території Прикарпаття дослідники виділяють гуцульський і бойківський типи церковної архітектури, в яких поєднуються традиції українського монументального будівництва з місцевими народними. Для гуцульської народної школи характерні хрещаті в плані одноверхі, інколи три - та п'ятиверхі дерев'яні церкви.

Найбільш характерною для Бойківщини є тридільна у плані, триверха церква з пірамідально-ступеневим завершенням об'ємів бабинця, нави, вівтаря. Для неї підбирали найзручніше місце. Займалися її зведенням маїстри, що використовували місцеві матеріали.

Цікавими в області є пам'ятки промислового та інженерного будівництва, в першу чергу - це унікальна доменна піч збудована в 1810 році в урочищі «Ангелово» (поблизу с. Ясеня) Рожнятівського району. До наших днів дійшли лише руїни доменної печі в Ангелові. Подібних пам'яток виробництва заліза на Україні немає. У м. Долині та м. Болехів збереглися дотепер солеварні кін. XIX – поч. XX — єдиний на Україні приклад солеварних споруд. Збереглися в Богородчанському, Верховинському, Долинському та інших районах дерев'яні млини і кузні. З інженерних споруд слід назвати залізничні кам'яні ачочні мости у Ворохті, металевий міст через Дністер у Галичі та інші. Цікавою є пам'ятка архітектури — обсерваторія 1938 року на горі Піп Іван у Верховинському районі.

2.2. Природно-рекреаційні ресурси Івано-Франківської області

Івано-Франківська область зі своїми краєвидами належить до найбільш мальовничих куточків України. Тут до послуг відпочиваючих, туристів цілюще повітря, чисті ріки, багаті дарами ліси і гори.

Третину території області займають гори, що позначені на карті як Східні Карпати і складаються з кількох масивів: Горгани, Черногора, Гринява, Чивчини. На Чорногірському хребті, на межі із Закарпаттям, підноситься найвища гора України - Говерла (2061 м). Кліматичні умови — м'яка зима і тепле літо — сприяють цілорічному відпочинку та лікуванню. Сніг на схилах Карпат лежить кілька місяців, що важливо для розвитку гірськолижного спорту.

Ріки, здебільшого швидкоплинні, утворюють каскади й водоспади, цінні для водного туризму. Найбільші ріки - Дністер, Прут, Чорний та Білий Черемоші, Лімниця. Остання вважається найчистішою річкою в Європі.

Карпатський регіон славиться багатством мінеральних вод. Серед мінеральних джерел Івано-Франківщини найбільш відоме «Горянка» у с. Новий Мізунь Долинського району з водою, аналогічною за дією до трускавецької «Нафтусі». Для лікування опорно-рухового апарату використовуються торфові грязі і мінеральні води курорту Черче. Цілющі можливості джерела «Буркунт» для лікування внутрішніх органів були відомі ще в XIX столітті. Перспективними для лікування є води курорту Шешори з високим вмістом органічних речовин та йодо-бромні води в с. Коршів Коломийського району.

В Івано-Франківській області виділено 365 територій і об'єктів природно-заповідного фонду, в тому числі 30 заказників, 99 пам'яток природи, 9 дендропарків, 8 пам'яток садово-паркового мистецтва, 212 заповідних урочищ, 4232 пам'ятки історії та культури.

На теренах області діє більше 100 рекреаційних закладів (санаторії, туристичні комплекси, бази відпочинку, спортивно-оздоровчі табори), які одночасно можуть прийняти до 15 тис. туристів.

Серед мальовничої місцевості долини Пруту на території Карпатського національного природного парку (КНПП) знаходяться відомі в Україні гірсько-кліматичні курорти - Яремче, Микуличин, Кременці. Тут знаходяться сучасні рекреаційно-оздоровчі заклади (санаторії «Прикарпатський»,

«Яремче», «Карпати», «Смерічка» та ін.). Загалом на ділянці Яремче-Татарів розміщено більше двадцяти туристично-оздоровчих закладів.

Особливою популярністю серед відпочиваючих та туристів користується сучасна база відпочинку «Карпати», де пропонується широкий асортимент рекреаційних послуг: водолікарня, басейн, тенісний корт, тренажерний зал тощо.

Заслужують на увагу в Карпатському НПП зони відпочинку «Воротиці», «Закуток» (Підліснівське лісництво), «Женець» (Женецьке лісництво), «Ребровач», «Трамплін» (Татарівське лісництво), «Говерла», «Багончик» (Ворохтянське лісництво), «Гострий ґрунь» (Вороненківське лісництво), «Карпатський дивосвіт» (Яблунецьке лісництво).

У рекреаційних зонах парку нині облаштовано й функціонує 12 науково-пізнавальних туристських маршрутів та еколого-освітніх екскурсійних стежок загальною протяжністю 400 км (з них 110 км марковані).

Найбільш популярними в межах парку є маршрути по Чорногірському хребту.

У Чорногорі знаходиться ряд унікальних природних систем, які приваблювали й приваблюють увагу туристів. Тут розташована найвища вершина України Говерла (2061 м).

У плані рекреації Чорногора нині - «мекка» для вітчизняних самодіяльних туристів, місцевих жителів, туристів-спортсменів та альпіністів, а також для неорганізованих туристів із сусідніх Польщі, Словаччини та Чехії.

Ряд унікальних природних систем мають Прилімнянські Горгани. У межах цих гір перспективним є відновлення туристично-рекреаційного використання. Цьому може послужити використана вузьколінійна залізниця. Локально гірські схили можуть бути використані для гірськолижного спорту. Неабияке значення мають і місцеві мінеральні води, які вже зараз розливають і реалізують у торговій мережі. Є

перспективи відновлення й мисливського господарства, пристосування його для платного полювання іноземців.

Усі необхідні умови для розвитку рекреаційної галузі має Долинський регіон. До найважливіших природних рекреаційних ресурсів належать мінеральні води. У регіоні діють санаторії-профілакторії «Лісник» (с. Вигодівка), «Карпати» (с. Мала Тур'я), будинок відпочинку «Бескид» (с. Людвиківка), туристичні бази (Вишків, Мислівка). В смт. Вигода успішно функціонує реконструйована карпатська вузькоколейка (проект «Карпатський трамвай»).

Для надання послуг з гірськолижного туризму спеціалізується туристичний комплекс «Буковель», що розташований в с. Поляниця Яремчанської міськради. У «Буковелі» створені найсучасніші можливості для гірськолижного спорту: крісельні підйомники, навчальний центр, під'їзні шляхи з паркінгами, прокат спорядження. До послуг туристів більше 50 км трас різної протяжності й складності, у т.ч. для сноуборду. Крім того на гірських лижах можна покататися в м. Косові, смт. Ворохта, а також в с. Яблуниця Яремчанської міськради, с. Ільці Верховинського району.

В останні роки найбільше приваблює іноземних туристів наша дика природа (екотуризм). І для його розвитку його в горах є ціла низка з'єднаних між собою стежок. Більшість пішохідних, а також лижних маршрутів уже починають використовуватись екотуристами. Значні перспективи має кінний туризм, який у деяких районах також успішно працює. Приваблює людей і водний туризм. Любителі спокійної води можуть сплавлятися Дністром, а ті, хто хоче перевірити силу та мужність, залюбки скористаються швидкоплинними течіями Черемоша і Прута.

Розроблені заходи для розвитку в області велотуризму. Закуплені рекреаційними закладами гірські велосипеди надаються на прокат туристам.

Успішно працює релігійний туризм (паломництво). Найбільше відвідин припадає на Гошівський монастир, який знаходиться на висоті 500 метрів.

Великою популярністю у туристів користуються Христо-Воздвиженський монастир (Скит Манявський) у Богородчанському районі, монастирський комплекс у с. Дора поблизу Яремча, церкви і пам'ятники галицьких князів, митрополича резиденція у с. Крилос, що входять у заповідник "Давній Галич".

Багате Прикарпаття на культурно-мистецькі події. Щороку тут відбуваються різноманітні фестивалі, які стають дедалі все більш популярними і масовими.

Також важливе місце в розвитку туризму в області посідає сільський (зелений) туризм. Цей давно відомий як сільським господарям, так і відпочивальникам вид туризму відроджується в нас на нових засадах. Сьогодні понад 300 сільських господарів готові прийняти гостей у своїх садибах, які здебільшого розташовані на території гірських та передгірських районів Івано-Франківської області: Косівського, Верховинського, Рожнятівського та території Яремчанської міської ради. Туристів приваблюють зручна система поселення, сучасне обладнання приватних житлових будинків, близькість до природи, співвідношення «ціна - якість послуг», гостинність і домашня атмосфера при організації відпочинку, і, окрім того, чудові страви національної кухні. Не менше туристів цікавлять неперевершена архітектура, традиції, народне мистецтво, фольклор господарів цього краю, самобутній життєвий устрій, котрий зовсім не такий, як у мешканців інших регіонів.

Контрольні питання

1. Які принципи містобудування відіграли особливу роль у будівництві міста Станіславів?
2. Назвіть унікальний архітектурний ансамбль м. Івано-Франківська.
3. Дайте характеристику дослідженням, проведеним Ярославом Пастернаком у княжому Галичі.

4. Опишіть найдавніші історико-архітектурні пам'ятки стародавнього Галича.
5. Дайте характеристику сакральній архітектурі етнографічних районів Івано-Франківської області.
6. Дайте характеристику оборонній архітектурі Івано-Франківської області.
7. У чому полягає специфіка кліматичних умов Карпатського регіону?
8. У чому полягає особливість водних ресурсів Івано-Франківської області?
9. Які об'єкти природно-заповідного фонду Прикарпаття вам відомі?

Література

1. Маланюк Т. З. Туристично-рекреаційний комплекс Прикарпаття : його стан і перспективи розвитку / Т. З. Маланюк // Краєзнавець Прикарпаття. - 2003. - № 1. - С. 66-68.
2. Маланюк Т. З. Сучасний стан і перспективи розвитку туристично-рекреаційного комплексу в Івано-Франківській області /Т. З. Маланюк // Оптимізація процесу фізичного виховання в системі освіти: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. - Тернопіль [б. в.], 2003.- С. 22-23.
3. Маланюк Т. З. Історико-архітектурні пам'ятки Івано-Франківщини як об'єкти туризму / Т. З. Маланюк // Краєзнавець Прикарпаття. - 2004. - № 4 (липень-грудень). - С. 58-61.
4. Маланюк Т. З. Використання архітектурної спадщини княжого Галича в туристичних маршрутах та екскурсіях / Т. З. Маланюк // Проблеми активізації рекреаційно-оздоровчої діяльності населення : матеріали ІV Всеукраїнської науково-практичної конференції. - Львів : ЛДІФК, 2004. - С. 26-28.
5. Маланюк Т. З. Архітектурні культові святині Прикарпаття - важливий ресурс розвитку туризму і екскурсій / Т. З. Маланюк / Туристсько-краєзнавчі дослідження: збірник наукових статей. - Вип. 7. -К. : [б. в.], 2007.- С. 147-155.

6. Маланюк Т. З. Пам'ятки оборонного значення Івано-Франківщини як об'єкти туризму / Т. З. Маланюк // Розвиток туристичної індустрії в Україні: реалії та перспективи : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (27-29 травня 2004 р.). - Тернопіль: Стародубець, 2004. - С. 140-146.
7. Tourist resources of Precarpathian region / [B. Mytskan, T. Malanyuk, G. Gumenyuk etc.] // Tourism towards European integration and globalization. - Rzeszow, 2005. - P. 55-64.
8. Туристичні ресурси Прикарпаття / [Б. Мицкан, Т. Маланюк, П. Горішевський, Я. Луцький] // Регіональний науково-методичний альманах. - Івано-Франківськ : [б. в.], 2005. - № 5. - С. 69-72.
9. Маланюк Т. З. Особливості використання наявних туристсько-краєзнавчих ресурсів Івано-Франківщини в організації виховної роботи дитячо-юнацького туризму / Т. З. Маланюк // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : зб. наук. пр. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки : у 3 т. / уклад. А. В. Цьось, С. П. Козібродський. – Луцьк : Вежа Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – Т. 1. – С. 76 – 80.

Розділ 3.

Туристсько-краєзнавча діяльність в системі виховної роботи з учнями

3.1. Туристично-краєзнавча діяльність як педагогічна проблема.

Потреба соціально-економічного розвитку України на основі науково-технічного прогресу та швидкий її вихід з економічної кризи вимагають більш пристальної уваги суспільства до навчання та виховання юного покоління та ролі в цьому процесі школи.

Перебудові процеси заставляють нас по новому осмислити місце навчально-виховного процесу сучасної школи, що зв'язано з поверненням до національних витоків духовності. Реалізація завдань національного відродження в певній мірі залежить від професійної підготовки педагогічних кадрів, їх вміння проникнути у світ дитини і передати їй весь досвід попередніх поколінь.

Серед різноманітних форм виховної діяльності педагогічного колективу школи, які сприяють формуванню загальноосвітніх цінностей у підростаючого покоління, особливе місце належить туристично-краєзнавчій роботі.

Питання сутності туристично-краєзнавчої діяльності як педагогічної проблеми у психолого педагогічній літературі розглядається по різному.

М. Костриця відзначає, що суть туристсько-краєзнавчої роботи в школі полягає в тому, щоб відшукати, обґрунтувати і розкрити (обов'язково у взаємозв'язках і взаємо залежностях) всю сукупність особливостей, зосереджених на певній території земного простору і дати таким чином комплексну генетичну картину життя усієї території у природно-історичному і соціально-економічному відношеннях [28, с. 9].

У своєму дослідженні М. Костриця, В. Обозний вважають, що краєзнавчо-туристичну діяльність можна розглядати як об'єктивну потребу суспільства пов'язуючи навчально-виховний процес з актуальними питаннями соціально-економічного будівництва, культурно-духовного

відродження народу України, з підготовкою учнів до суспільно-корисної роботи і трудової діяльності [27, с. 7].

На думку М. Крачило суть туристсько-краєзнавчої роботи – взаємопов'язаний і комплексний розвиток туризму і краєзнавства. Продовжуючи свою думку вчений наголошує на тому, що розвиток краєзнавства неможливий без туризму, туристських подорожей, походів та екскурсій по рідному краю.

Крім виховання високих моральних якостей та естетичних почуттів, туристські подорожі, походи та екскурсії є великою школою життя для підростаючого покоління, вони розвивають спостережливість дітей, увагу.

Туристсько-краєзнавча робота дає учням багато нових вражень: вони вчаться розкривати причинно-наслідкові зв'язки у природі, краще усвідомлювати та розуміти окремі явища і закони природи. Всебічні і тривалі спостереження над природними явищами сприяють формуванню в учнів матеріалістичного світогляду [30, с. 5].

Досліджуючи педагогічне значення шкільної туристсько-краєзнавчої діяльності В. Троценко, Н. Стоцька [75, с. 162] вважають, що головні завдання цієї діяльності полягають у тому, щоб:

- допомогти школі у навчанні та вихованні учнів, відродити духовність, моральність, національну самосвідомість людини, сформувати в неї риси високої громадянськості;
- прищеплювати любов до праці, виявляти і всебічно вивчати індивідуальні особливості характеру учнів та їх нахили, допомагати їм у свідомому виборі майбутньої професії;
- виховувати міцний і дружний учнівський колектив, установлювати і зміцнювати зв'язки між дітьми різних шкіл, міст, сіл, національностей;
- оздоровлювати дітей, зміцнювати їх фізично і морально;
- поповнювати зібраними у походах і під час екскурсій матеріалами існуючі або створювати нові шкільні краєзнавчі музеї, кабінети, краєзнавчі кутки;

- підвищувати кваліфікацію вчителів-предметників, педагогів-організаторів, удосконалювати їх навички в організації науково-дослідної та суспільно-корисної роботи.

За твердженням В. Мовчан, у туристській діяльності, що організується школою, реалізуються вимоги суспільства, родини до виховання учнів, їхньому всебічному розвитку, ведення здорового способу життя шляхом раціональної організації вільного часу школярів. Туристська діяльність виконує комплексну позакласну і позашкільну виховну роботи школи, сприяє формуванню соціально активного, духовного і фізичного і здорового покоління.

Учні, що займаються туризмом, швидше набувають соціальну зрілість, одержують духовне і фізичне загартування, активно готуються до трудової діяльності. Через шкільні туристичні об'єднання, клуби, гуртки, різноманітних видів спортивного туризму школярі опановують багатьма видами діяльності [46, с. 129].

Як вважає А. Артюшенко туристсько-краєзнавча діяльність містить в собі потенціал стимулювання соціальної активності, що в умовах школи дозволяє більш ефективно вирішувати проблему виховання учнів, а також у процесі її діяльності успішно формуються особистісні якості школярів, комунікативність, почуття колективізму [2, с. 23].

На думку О. Малої туристсько-краєзнавча робота дає ефективні результати у випадку, коли в її організації спостерігається систематичність і безперервність, що сприяє послідовному розширенню й поглибленню краєзнавчих знань та умінь школярів, передбачає організацію його певної системи протягом навчального року [41, с. 30].

В ході свого дослідження М. Ходос наголошує на тому, що краєзнавча робота в школі має бути різноплановою і багатовекторною, носити інтеграційний характер. На його думку головними завданнями шкільного краєзнавства є:

- всебічне вивчення учнями певної території (природно-географічні умови, політичний, соціально-економічний, історичний, культурний розвиток), що здійснюється на науковій основі;
- підвищення ефективності навчально-виховного процесу через зв'язки краєзнавства з навчальними предметами (історією, географією, літературою, біологією тощо) та сприяння вихованню учня як творчої особистості, людини і громадянина;
- сприяння за допомогою індуктивного (від частково до загального) методу організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності, більш глибокому розумінню суспільних процесів і явищ в загальноукраїнському та світовому масштабах, засвоєнню відповідних знань [80, с. 10].

В. Бугрій обов'язковими компонентами виховного процесу особистості у туристично-краєзнавчій діяльності визначає спілкування з колективом однолітків. Учасники туристичних заходів повинні постійно виявляти взаємодопомогу, взаємовиручку, терпимість – це ті якості, і така поведінка є умовою реалізації колективної мети, тому формує у школярів навички спілкування у колі ровесників, моральні норми поведінки у суспільстві. Систематичне залучення до туристично-краєзнавчої діяльності розкриває практичні уміння створювати позитивні відносини з оточуючими, цивілізовано розв'язувати конфліктні ситуації. Важливою якістю, яку набуває особистість це уміння підтримувати комунікативні контакти і спільну діяльність в умовах подолання труднощів, фізичних та психологічних навантажень [6, с. 30].

Ми погоджуємось з думкою дослідників О. Тімець, В. Серебря, Ю. Грабовського, А. Шипко [76, с. 29] про те, що туристсько-краєзнавча робота набуває особливої актуальності в наш час. По перше – туристсько-краєзнавча діяльність покликана виконувати такі завдання:

- сприяти відродженню духовності, національної свідомості, любові до рідної країни;

- виховувати повагу до людини, її праці, допомагати у свідомому виборі професії під час спостережень і екскурсій;
- підвищувати результативність навчання і виховання за допомогою яскравих прикладів з навколишнього середовища;
- збагачувати досвідом спільної діяльності, спілкування;
- здійснювати особистісний розвиток кожного учня, допомагати в оволодінні навичками самообслуговування;
- оздоровлювати учнів, зміцнювати їх фізично і морально, вчити норм поведінки в колективі;
- навчити раціонально, без заподіяння шкоди природі збирати колекції, цінні природні матеріали;
- розвивати вміння поповнювати зібраними під час походів і екскурсій матеріалами краєзнавчі музеї чи куточки, створювати нові;
- навчити постійно стежити за економічним станом довкілля та вчасно знайомити з результатами досліджень громадськість.

По друге – піднесення на якісно новий рівень туристсько-краєзнавчої діяльності сьогодні є дійовим засобом для поєднання навчання і виховання молоді з культурно-духовним відродженням народу України.

В. Лопатинська вважає, що у використанні різноманітних форм і методів здійснення туристсько-краєзнавчої роботи закладений потенціал задоволення потреб підлітків у самовираженні та самореалізації, відкриваються можливості для виховання в колективі, створюються умови для індивідуальної та групової діяльності, а в результаті, за умови правильно організації роботи відбувається формування людяності, доброти, справедливості, любові до ближнього, глибокої поваги до людської дійсності, соціальної відповідальності, здатності до неперервного духовно-творчого удосконалення, позитивного ставлення до власного життя, завдяки реалізації себе в улюбленій діяльності, самореалізації творчого потенціалу [37, с. 68].

У своєму дослідженні О. Миргородська, О. Колотуха вказують на те, що туристсько-краєзнавча діяльність поєднує два ефективних засоби виховання – туризм і краєзнавство і складає одну з комплексних підсистем цілісного навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи та позашкільного закладу туристсько-краєзнавчого профілю, що здатна інтегрувати на індивіда всі основні напрямки виховання [45, с. 70].

На думку С. Захарова шкільний туризм дозволяє формувати високий рівень пізнавальних інтересів, які характеризують готовність особистості до залучення в активну пошуково-дослідницьку роботу, яка має вплив на всі сфери його діяльності і стає його життєвою необхідністю, а це сприяє розвитку творчої особистості [15, с. 13].

М. Соловей вказує на потребу ширшого використання таких форм туристсько-краєзнавчої діяльності, як екскурсій, подорожей, експедицій, які сприяють засвоєнню основ наук, формуванню їхнього світогляду, вихованню почуття обов'язку і відповідальності перед громадою і суспільством. Особливо зростає значення такої роботи в контексті опанування гуманістичними та духовними цінностями. Адже під час подорожування рідним краєм складаються умови для реального відчуття свого роду, оточення, клаптика землі, на якому зростає, всього того, що є духовним коренем людини [65, с. 103].

Активна туристсько-краєзнавча робота, вважає А. Слівіна набуває полісемантичного змісту. Це і розвиток розумових здібностей школярів, і набуття ними навичок активної дослідницької роботи. розвиток художньої творчості, оскільки складання звітів про подорож вимагають доброго знання мови. Це і фізичне та морально-психологічне загартування особистості, формування загальнолюдських цінностей [64, с. 109].

За твердженням С. Конової, активні форми туристсько-краєзнавчої діяльності створюють принципіально нові відносини між педагогами і учнями, в основі яких лежить принцип соціальної рівності. Беручи участь на рівних умовах в поході, експедиції, учитель і учень переборюють стереотип

«вихователь-виховник». Складаються реальні умови для демократизації їх відносин. Можливість створення нових відносин з педагогом і могутнім стимулом для самовиховання дитини, сприяє розкриттю його внутрішнього світу [23, с. 205].

Туристські подорожі та екскурсії вказують Л. Руденко, Н. Руденко є для учнівської і студентської молоді великою школою життя, бо виховують великі моральні якості та естетичні почуття, розвивають спостережливість, уяву. Збагачуючи свій розум теорією і практикою пізнання дійсності, туристи під час подорожей та екскурсій пізнають життя у всій його різноманітності [60, с. 252]. Крім того, вказують дослідники, походи загартовують фізично, сприяють формуванню громадської активності підлітків як складного комплексу соціально-індивідуальних властивостей особистості, однією з форм прояву її сутнісних сил. Цінність громадської активності й полягає в тому, що виступає вираженням і необхідною умовою всебічного розвитку особистості, її розквіту [60, с. 253].

На думку В. Серебря для системи туристсько-краєзнавчої діяльності важливим є її постійний розвиток, якісне й кількісне вдосконалення, постійний рух уперед.

Крім того для збереження й розвитку туристсько-краєзнавчої діяльності в школі необхідно вирішувати багато завдань, у тому числі:

- Віддати пріоритет розвитку самодіяльного спортивного туризму. Адже в його основі лежить самостійна діяльність школярів, а вона є тією базою, тим фундаментом, на якому успішніше йде процес навчання і виховання.
- Учитель – головна дійова особа й джерело ініціативи в туристсько-краєзнавчій роботі.
- У школі туристсько-краєзнавчу діяльність потрібно впроваджувати враховуючи і формуючи інтерес дітей.

- Для успішного розвитку туристсько-краєзнавчої діяльності потрібно розвивати зовнішні зв'язки шкільного туризму з усілякими установами і організаціями.
- У процесі туристсько-краєзнавчої діяльності є реальна можливість використовувати старшокласників – досвідчених туристів у реальній справі розвитку туризму для своєї школи [61, с. 255].

О. Тімець вказує на те, що виховання національної свідомості, збагачення світогляду засобами туристсько-краєзнавчої роботи потрібно здійснювати уже в сім'ї, де батьки прилучали б дітей до вивчення історії рідного краю. Адже саме батьківська та материнська педагогіка через рідну землю де народився і виріс, де зберігається родовід дає найкращі результати у становленні особистості [72, с. 257].

Розглядаючи питання системності організації шкільного краєзнавства, ми поділяємо позицію В. Струманського, що в центрі краєзнавчої роботи мають бути загальноосвітня школа, її педагогічний колектив, учнівський контингент. На його думку, саме у них найбільші можливості забезпечити потрібну розумну «масовість» такій роботі, перевести краєзнавчий матеріал із розряду цікавої інформації до групи дієвих чинників становлення юної особистості як свідомого громадянина держави.

У зв'язку з цим сьогодні цілком предметно ставляться завдання щодо того, щоб краєзнавство перейшло у сферу системного забезпечення ефективної реалізації своїх виховних можливостей в контексті повсякденної навчально-виховної і культурно-просвітницької роботи різних структурних підрозділів системи освіти в Україні.

Головним чином системне співробітництво в галузі краєзнавчої і туристичної роботи своїм змістом забезпечує педагогічну цілісність процесу навчання і виховання наголошуючи єдність їх мети і конкретних завдань, принципів і методів навчально-виховного процесу на свідомість, почуття і волю, життєву позицію і особистісні переконання учнів.

Така робота є дієвим моментом комплексного впливу на учнів, бо забезпечує поєднання пошукової активності школярів з громадсько-корисною діяльністю, всебічне осмислення змісту і навчально-виховної віддачі планової роботи та високий рівень позитивного емоційного насичення процесу реалізації учнями мети і завдань туристсько-краєзнавчого руху. При цьому пізнавальний пошуковий інтерес виступає як рушійна сила духовного розвитку школяра, стимулює його активність у навчальній, трудовій і громадській роботі [67, с. 43].

Як вважає А. Сиротенко, у туризмі закладено могутній виховний потенціал, який реалізується комплексно і швидко, бо він виконує наукову, культурно-пізнавальну, соціально-економічну, оздоровчу функції. Найбільша користь від цієї діяльності дітям наголошує дослідник будуть мати туристські походи.

Подорожуючи стежками рідного краю, дитина долає численні перешкоди, виробляючи необхідні риси характеру, вчиться спостерігати, здійснювати свої маленькі відкриття, аналізуючи складні відносини між природою і людиною. Цей процес досить активно впливає на розвиток підростаючої особистості, її соціалізації, громадянські зрілості, фізичних якостей.

Крім того, кожний туристичний похід – це цікаві зустрічі, незабутні вечори біля вогнища, свіже повітря і гарний настрій [63, с. 3].

На думку А. Суторміної, створення в кожній школі системи краєзнавчо-туристичної роботи і забезпечення її оптимального функціонування – одне з важливих завдань педагогічних колективів і працівників освіти [69, с. 14].

На думку О. Короля, ефективність туристсько-краєзнавчої діяльності буде залежати від використання шкільних туристських подорожей та екскурсій різноманітних за тематикою для кожного класу: історико-краєзнавчих, літературно-мистецьких, природничих, виробничих. Внаслідок використання у туристсько-краєзнавчій діяльності, туристських подорожей та екскурсій та екскурсій відкриваються великі можливості для формування гармонійно

розвиненої, суспільно активної особи, яка поєднувала б в собі духовне багатство, моральну чистоту і фізичну досконалість [24, с. 34].

Як вважає В. Бенедюк, постійне спілкування учнів з природою дає невичерпні можливості для організації різноманітних за змістом і виховним значенням краєзнавчої діяльності [3, с. 52].

У туристських походах складаються умови для близького контакту з природою, для її естетичного сприйняття, формування дбайливого ставлення до природних багатств, поняття суті і значення справи охорони природи, визначає О. Воронков. Крім того, безпосереднє практичне знайомство з історією і культурою країни допомагає молодому поколінню зрозуміти й цінувати свою Батьківщину, її народ [9, с. 19].

На думку А. Шипко під туристсько-краєзнавчою діяльністю слід розуміти активну цілеспрямовану діяльність дітей та молоді з освоєння та вивчення природного та соціокультурного простору засобами дитячо-юнацького туризму, насамперед через його форми, у яких доцільною є реалізація пошукових завдань: походи, екскурсії, туристсько-краєзнавчі експедиції. Крім того, вказує дослідник, характерною її особливістю є те, що учасники подорожі беруть активну участь у виготовленні туристичного продукту для своїх потреб і виступають суб'єктами пізнавальної діяльності [84, с. 4].

О. Тімець приходить до висновку, що туристично-краєзнавча діяльність має величезну педагогічну цінність. Вона поєднує в собі освітньо-виховну і оздоровчу функції. Збагачення знань молоді про історію, культуру, економіку рідного краю, природу, які здобуваються під час туристичних походів, подорожей, краєзнавчих екскурсій, сприяють формуванню моральних і вольових якостей краєзнавців, їх фізичному гартуванню [71, с. 99].

В. Обозний вказує на те, що організація туристсько-краєзнавчої роботи неможлива без продуманої системи планування.

Досвід організації і планування краєзнавчої роботи дозволяє виділити ряд обов'язкових умов, без яких неможливо організувати цікаву і змістовну

краєзнавчу роботу з конкретним кінцевим результатом. Найважливішими з цих умов на думку дослідника слід вважати:

- єдине загальношкільне планування навчальної позакласної краєзнавчої роботи, яке дозволяє проводити її у певній системі;
- участь всього педколективу в організації системи шкільного краєзнавства;
- створення в школі штабу туристсько-краєзнавчої роботи;
- залучення до краєзнавчої роботи учнів усіх класів;
- допомога в організації краєзнавчої роботи і постійний контроль за цією роботою з боку адміністрації школи і методкабінету міста чи району [49, с. 214-215].

Таким чином, вказує В. Обозний, на новому етапі українського державотворення і національного відродження туристсько-краєзнавчу діяльність необхідно розглядати не тільки як окремий аспект навчально-виховної роботи, а багато в чому як новий зміст і мету виховання підростаючого покоління, зокрема:

- використання у освітньо-виховній діяльності накопиченого і перевіреного багатовіковою практикою навчально-виховного досвіду свого народу;
- засвоєння світосприймання і психології, народної культури і менталітету українців як кращих досягнень національної і загальнолюдської культури;
- формування підростаючого покоління на духовних надбаннях свого народу, здатного продовжувати зберігати і розвивати національні культурно-історичні традиції, забезпечувати тим самим вічність життя свого народу;
- залучення підростаючого покоління до трудового досвіду свого народу з метою підготовки його до використання і створення матеріальних і духовних цінностей;

- розвиток трудових умінь і навичок на основі різних видів господарської діяльності, ремесел, художніх промислів (з метою всебічного розвитку здібностей, бажання удосконалювати свої навички та уміння, сприяти організації цікавого і змістовного дозвілля дітей та дорослих) [50, с. 71].

Серед нових засад суспільного розвитку важливими є ті, що розглядають освіту як стратегічний ресурс подолання кризових процесів, поліпшення якості людського життя, забезпечення національних інтересів, і ті, що конкретизують зміни в освіті, зокрема її особистісну орієнтацію, наступність і неперервність, регіонально-соціумну відповідальність, спрямованість на формування здорового способу життя. Спрямованість зусиль держави і суспільства на створення умов для всебічного розвитку і самореалізації кожної особистості як патріота і громадянина актуалізувати пріоритетність українознавчо-краєзнавчої освіти та туристсько-краєзнавчої діяльності [50, с. 61].

О. Колотуха вказує на те, що туристсько-краєзнавча діяльність тісно пов'язана з природним середовищем. У відношеннях до природи, як у відношеннях до людей, проявляються і формуються якості особистості. Безпосередні зв'язки з природою кладуть початок поглибленому пізнанню як самої природи, так і форм суспільної свідомості, що її відображають, перед усе – науки і мистецтва. Участь у такому пізнанні готує школярів до майбутнього вмілого господарювання, до раціонального і бережливого природокористування, до охорони та відновлення природних ресурсів [21, с. 60].

В ході свого дослідження О. Колотуха вказує на те, що туристсько-краєзнавча діяльність, поєднуючи два ефективних засоби виховання – туризм і краєзнавство, складається з комплексних підсистем цілісного навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи та позашкільного закладу туристсько-краєзнавчого профілю, що здатна інтегрувати на індивіда всі

основні напрямки виховання, що дозволяє формувати всебічно розвинену, соціально активну особистість учня при умові:

- активного творчого включення учня в комплексне освоєння навколишньої дійсності та принципах спіралі пізнання навколишнього світу, що розширюється і поглиблюється від свого населеного пункту до віддалених місць Батьківщини, інших країн (природи, історії, економіки та культури);

- побудовою цієї діяльності на основі змінюючи один одного туристсько-краєзнавчих циклів, що постійно ускладнюються;

- постановки в кожному циклі комплексу виховних, освітніх і оздоровчих завдань, що охоплюють всі основні сфери особистості – інтелектуальну, духовну, морально-виховну та фізичну;

- суспільно-корисну направленість туристсько-краєзнавчої діяльності;

- широкої самодіяльності та самоуправління в туристсько-краєзнавчому колективі через комплекси туристських та краєзнавчих посад та на її основі – самовиховання учнів.

Така комплексна система туристсько-краєзнавчої діяльності загальноосвітньої школи інтенсифікує процес всебічного розвитку особистості учня, значно підвищує його ефективність [21, с. 68].

На думку Н. Бушманової туристсько-краєзнавча діяльність загальноосвітньої школи виконує три основні функції: навчально-пізнавальну, розвиваючо-виховну і оздоровчу. Кожний функціональний компонент несе в собі і конкретну педагогічну мету [7, с. 15].

Туристично-краєзнавча діяльність реалізується у Міжгалузевій програмі «Пізнай свою країну» для всебічного залучення учнівської та студентської молоді до активної діяльності з вивчення історії рідного краю та довкілля, географічних, етнографічних, історичних об'єктів і явищ соціального життя, оволодіння практичними навичками з туризму і краєзнавства [58, с. 15].

Всеукраїнська експедиція повинна сприяти розвитку національної школи, вихованню в учнів національної свідомості, духовному збагаченню,

розумінні молоддю життя народу в усіх його виявах: історії і культурі, традиціях, обрядах і звичаях, народних ремесел. Саме це повинно стати основою виховання, любові до батьківського роду і рідної оселі, материнської мови, допоможе позбутися історичного безпам'ятства і бездуховності.

3.2. Напрями виховання засобами туристсько-краєзнавчої роботи

3.2.1. Патріотичне виховання

В умовах трансформації українського суспільства, коли відбувається ламання усталених стереотипів, зміна ціннісних координат, простежуються складні колізії у внутрішньому світі особистості, зростає роль педагогіки життєтворчості, спрямованої на плекання людини як творця свого життя [81, с. 2].

Сучасна система виховання та освіти повинна забезпечити всебічний розвиток особистості, що означає гармонію людини з предметним світом і природою, з іншими людьми й із самим собою. Узгодити ці три види відносин означає наблизити виховання до ідеалу [43, с. 55].

В даний час одним із засобів виховання і гармонійного розвитку особистості є туристсько-краєзнавча робота. Практична значимість туристсько-краєзнавчої роботи з дітьми підтверджується конкретними результатами. Це збагачення життєвим досвідом поза школою, залучення до активної науково-пошукової роботи, утвердження здорового способу життя. Формування колективістського світогляду, розвиток розумових здібностей школярів, набуття ними навичок активної дослідницької роботи, розвиток художньої творчості, фізичне та морально-психологічне загартування особистості, формування загальнолюдських якостей [64, с. 107].

І.Бех наголошував на тому. Що «проблематика пов'язана з розвитком досконалої особистості нині не просто актуальна – її значущість для

повноцінного соціального і культурного існування людства така ж важлива, як значущість повітря для фізичного життя людини» [5, с. 11].

Сьогодні освіта має різноманітні форми і методи виховної діяльності, які сприяють формуванню загальнолюдських цінностей у підростаючого покоління. Особливе місце належить туристсько-краєзнавчій діяльності, яка покликана сприяти удосконаленню патріотичного, естетичного, морального, екологічного й фізичного виховання учнів [40, с. 34].

Під змістом патріотичного виховання слід розуміти почуття прив'язаності до тих місць, де людина народилася і виросла; поважне ставлення до рідної мови; турбота про інтереси Батьківщини; вияв громадських почуттів і збереження вірності Вітчизні; гордість за її соціальні і культурні досягнення; відстоювання її свободи і незалежності; поважне ставлення до історичного минулого рідного краю і до успадкованих від нього традицій; прагнення присвячувати йому свою діяльність, сили і здібності для саморозвитку і зміцнення розвитку, розквіту Батьківщини [55, с. 2].

На думку патріарха українського краєзнавства, академіка Петра Тронька становлення патріотичних почуттів починається з любові до отчого краю, глибокої поваги до віковічних народних традицій.

Учений наголошував, що «Батьківщина для кожного з нас бере свій початок від тепла рідної домівки, тихої материнської пісні, чистої, як краплина роси, рідної мови. І хоч би де ми перебували, хоч би куди пролягли наші нелегкі життєві шляхи, в думках і спогадах завжди повертаємося до тих місць, де, як здавна кажуть у народі, зарите наше пуповиння.

Та щоб по-справжньому любити рідний край, його треба добре знати. Це знання не лише підносить і звеличує людину, розширює її світогляд, воно є своєрідним містком, що єднає покоління минулі з поколінням нинішнім й прийдешніми» [74, с. 4].

Головне завдання школи, вказував М. Красовицький, це «виховання в душі патріотизму відданості Батьківщині, поваги до державної символіки і Конституції, інтересу до історії свого народу; вироблення на цій основі

досвіду громадянської поведінки, прагнення до участі у громадсько-корисних справах, у творенні добра» [57, с. 14].

Любов до свого народу, своєї нації, переростає в любов до Батьківщини. Особистість виявляє любов і повагу до своєї держави як головної мети національної боротьби. Поняття «національного» виходить на цьому етапі за рамки етнічності й сягає рівня державності. На цьому рівні становлення національної самосвідомості передбачається толерантне ставлення українців як державної нації до інших народів, що проживають в Україні [79, с. 488].

Величезне значення в національно-патріотичному вихованню молоді відіграє рідна мова. У зв'язку з цим І.Огієнко вказував на те, що «головним двигуном духовної культури народу по цілому світу увесь час була й тепер залишається рідна мова. Рідна мова – то душа народу, то його живе серце; гине чи занепадає мова – гине й занепадає народ. Цю просту думку знають народи з найдавнішого часу, і з найдавнішого часу обороняють свою рідну мову, як скарб найдорожчий. Не дурно ж багато народів утворили цікаві легенди про божественне повстання самої мови.

З рідною мовою тісно зв'язані рідні звичаї, рідні перекази народні і взагалі цілий традиційний уклад життя – все це міцно сполучається рідною мовою в одне гармонійне ціле. Заберіть звідси рідну мову – і цілий цей такий наш близький та рідний уклад стане тільки простою етнографією. Ось через це кожний, хто втрачає рідну мову, тим самим перестає бути органічним членом свого народу; він може цікавитися своїм народом, може навіть допомагати йому, але вірним сином своєї нації безмовна особа ніколи не буде. Спільна мова – це найперша ознака «нашої» людини» [51, с. 29].

Ідеї національно-патріотичного виховання особистості висвітлювали у своїх доповідях учасники Першого Українського Педагогічного Конгресу, який відбувся у 1935р. В доповіді Василя Пачовського «Українознавство у вихованні молоді» вказувалось, що український народ має свою національну релігію, поезію, літературу, музику, національне малярство, різьбярство,

архітектуру, тобто всі засоби виховати національну молодь. Далі він наголошував на тому що «ми свідомі того, що українське свідоме покоління виховає тільки школа з українською мовою навчання, але пройнята наскрізь національним духом не зі становиська боротьби і ворожнечі, а зі становиська любови до рідного краю» [47, с. 17].

Головним чином український патріотизм сформувався і проявляється у відданості справі національного визволення. Традиції його ідуть від княжих дружинників та козацтва, учасників визвольних змагань.

Розбудова держави вимагає щоб Україна мала своїх патріотів, здатних розвивати і обороняти її. Вихід України в ряд розвинених європейських держав неможливий без патріотів, відданих своїй землі, нації. Саме такі люди-патріоти можуть забезпечити демократичний розвиток України. Що визначається забезпечення умов для вільного розвитку особи, людини, нації [48, с. 29]. Отже, патріотизм виражається у віддачі батьківщині. Народові, державі, того, чого від людини вимагається, наприклад. Сумлінної праці, оборони суверенності і незалежності державі тощо. У відповідність за це вона одержує почуття задоволення, захищеності і можливість використання прав, визначених законами держави.

Таким чином, національна школа має забезпечити не тільки виховання представника даного етносу, але має виховувати учнів. Незалежно від їх національної належності, високоінтелектуальними патріотами України, відповідальними за її долю, готовими працювати для її блага і захистити її від будь-яких посягань [68, с. 294].

Безперечно, що для поліпшення патріотичного виховання молоді певну роль може відігравати туристсько-краєзнавча робота. Організація і проведення туристських походів та екскурсій є одним з ефективних засобів патріотичного виховання молодих людей. Знайомство дітей, юнаків і дівчат в туристських походах і на екскурсіях з бойовими і трудовими традиціями нашого народу робить великий вплив на формування їх патріотичних почуттів. Молоде покоління виносить з маршрутів туристських походів та

екскурсії величезний заряд патріотизму, гордості за мужність наших дідів і батьків, високого громадянства. Ідучи шляхами слави українського народу, серцем торкаючись його героїчних бойових і трудових подвигів молоді люди проймаються почуттям патріотичної гордості за свою багатостраждальну Батьківщину, розумінням необхідності свято берегти і примножувати безцінну спадщину старших поколінь[31, с. 46].

Туризм цінний не тільки тим, що туристські походи роблять молодих людей фізично загартованими, але й головним чином тому, що туризм виховує в них любов до Батьківщини, до її героїчного минулого. Туризм, за своєю суттю, - явище суспільне. Патріотичне. Він є доброю школою патріотизму. Різноманітна туристсько-краєзнавча робота виховує у підростаючого покоління патріотичний обов'язок перед своїм народом, гордість за нашу вільну Україну, прагнення своєю працею сприяти її дальшому розвитку та зміцненню. Туристські подорожі дозволяють краще вивчити свою рідну країну, зримо відчувати її красу і велич. Тісно спілкуватися з чудовими людьми. Для того, щоб всією душею любити рідну Вітчизну і бути готовим до її захисту, необхідно відчувати її могутність, велич і неповторну красу, вивчити її різноманітну природу, героїчну історію, населення міста і села. А це найкраще вдається в туристських подорожах і на екскурсіях[31, с. 47].

3.2.2. Естетичне виховання

Невід'ємною частиною туристсько-краєзнавчої роботи є естетичне виховання. Яке починається із спілкування з природою. Це складний психологічний процес. К.Д.Ушинський писав, що в любові людини до рідних йому місць проявляється «глибокий, повний думки і відчуття голос рідної природи»[54, с. 33].

Разом з цим природа пробуджує в дітях гуманні почуття і бажання, вчить сприймати гармонію життя. Крім того про вплив природи на світогляд дитини видатний педагог К.Д.Ушинський писав: «Називайте мене варваром у педагогіці, але я виніс із вражень мого життя глибоке переконання. Що

прекрасний ландшафт має такий величезний виховний вплив на розвиток молодої душі, з яким важко змагатися впливу педагога, що день, проведений дитиною посеред бору і полів, коли її голову наповнює якийсь чарний туман. В теплій волозі якого розкривається все її молоде серце для того, щоб безтурботно і несвідомо вбирати в себе думки і зародки думок, які покотом ллються з природи, що такий день вартий багатьох тижнів, проведених на шкільній лаві»[26, с. 97].

Прикладом естетичного значення природи є твори видатного педагога В.О. Сухомлинського. У своїй праці «Народження громадянина» вчений писав: «Природа є джерелом добра, її краса впливає на духовний світ людини тільки тоді, коли юне серце облагороджується вищою людською красою – добром, правдою, людяністю, співчутливістю, непримиренністю до зла. Багаторічний досвід переконує, що безсердечними, бездушними «потрошителями» живого, безжалісними марнотратниками краси природи стають ті діти й підлітки. В душах яких притуплено почуття добра, немає щирого прагнення стати кращими. Притуплення почуття людської гідності веде до того, що людина не бачить краси природи. Краса природи як засіб емоційного, естетичного і морального виховання звучить тільки в загальній гармонії всіх засобів духовного впливу на особистість. Вона для підлітка є передусім школою культури естетичного сприймання. Краса природи виховує витонченість почуттів, допомагає відчутти красу людини. Своє виховне завдання я бачив у тому, щоб емоційно-естетичні багатства, здобуті в процесі спілкування з природою в роки дитинства, в підлітковому віці входили в духовне життя як одна з найглибших людських потреб, щоб пізнання краси природи глибше, ніж у дитинстві, сприяло пізнанню красивого, високого в самому собі, утвердженню людської гідності. Пізнаючи відтінки краси природи, хлопчики і дівчатка переживали життєрадісне почуття повноти духовних сил, жадобу до пізнання все нових джерел естетичних багатств» [70, с. 539].

Вплив природи на особистість багатогранний. Природа є невичерпним джерелом думки, вона допомагає накопичувати життєві уявлення, необхідні для розвитку розумової активності.

Спілкування з природою має великий вплив на емоційно-моральну сферу людини, розвиває її творчі задатки, естетичне ставлення до навколишнього світу. Впливаючи на особистість і розвиваючи її окремі сторони. Природа сприяє всебічному гармонійному розвитку людини [27, с. 35].

Надаючи юним краєзнавцям безліч яскравих вражень. Природа збагачує їхній розум і почуття. Розвиває естетичні смаки, оцінки і судження.

Уміння спостерігати природу, сприймати її красу і чарівність формується в учнів насамперед у процесі екскурсій і туристських походів, що проводяться з урахуванням їх вікових особливостей. І передбачає бережне ставлення до природної краси [28, с. 110].

Виховне значення природи важко переоцінити. Любов до природи, навички дбайливого ставлення до неї, піклування про тваринний світ мають велике виховне значення для людини будь-якого віку й професії.

Естетичне значення природи величезне. Вона завжди була натхненником мистецтва, джерелом великих творінь в усі часи людського суспільства. В кращих творах літератури та мистецтва завжди відображені картини природи [17, с. 89].

Природа розкриває всю красу світу, що оточує нас. Облагороджує діє на людину, виховуючи в неї добрий смак почуття. З цього погляду туристи повинні самі дбайливо ставитися до природи й вести широку пропаганду по її охороні [18, с. 89].

Відомий педагог-краєзнавець О. О. Свечников на основі своїх спостережень також констатує, що естетичний підхід до місцевої природи під час походів і екскурсій значною мірою впливає на учнів, і «навіть найменш спостережливі діти ... ставали уважними і старались від шукати в оточуючому пейзажі такі деталі, на які раніше не звертали увагу» [19, с. 124].

Виховання естетичних почуттів природи повинні розпочинатися з формуванням у школярів деякого життєвого досвіду. Який виникає в результаті їх спілкування з природою. Внаслідок цього туристські походи, прогульки, екскурсії в природу розглядаються як один із шляхів, які ведуть дітей у світ прекрасного.

В туристському поході, постійно спілкуючись з природою, школярі неодмінно перебувають в полі її дії.

Однак сила, глибина і ширина цієї дії залежить від цілого ряду обставин. Підсумовуючи ці обставини. Можна виділити наступні моменти.

1. В якій мірі в допохідний період туристи підготовлюються до активного і повноцінного сприймання природи в поході.
2. Наскільки активно, послідовно і тактично вчитель сприяє розвитку естетичного почуття школярів під час походу.
3. Наскільки придбаний школярами естетичний досвід закріплюється в післяпохідний період.
4. В якій степені туристська робота доповнюється в загальну систему естетичного виховання в школі [77, с. 60].

Значний вплив на естетичний розвиток особи справляє навколишнє естетичне середовище: природне оточення і предмети побуту, знаряддя праці й засоби виробничої діяльності. Житло і міський або сільський ландшафт, архітектурні форми й форми засобів пересування, сфера дозвілля і прояви моди тощо. Естетичне середовище впливає на людину переважно на підсвідомому рівні, але тим дієвим та безпосереднім є цей вплив.

Завдання естетичного виховання щодо естетизації середовища людського буття полягає в подальшій гуманізації архітектурної забудови міст, регенерації історичних зон, тощо. Важливу роль в естетичному вихованні виконує збереження й охорона пам'яток вітчизняної історії та культури. Історичне середовище, що складалося віками, завжди насичено унікальними спорудами, витворами мистецтва, пам'ятками героїчних

звершень наших предків, свідченнями їх художнього, наукового та інженерного генія [14, с. 102].

Естетичному вихованню особи сприяє також естетичні аспекти фізичної культури і спорту, а також культурний туризм, який дає змогу прилучитись до якома більшої кількості культурних цінностей, відкрити для себе прекрасні та піднесені явища рідної природи, ознайомитися з культурою, традиціями та сучасним життям інших народів [14, с. 103].

3.2.3. Екологічне виховання

Велике значення у туристсько-краєзнавчій діяльності відіграє екологічне виховання молоді.

Провідна роль в екологічній освіті й вихованні учнів відводиться прийнятій в Україні у 2001 році Концепції екологічної освіти [25, с. 6].

Екологічне виховання людини є однією з найбільш актуальних особистісних цінностей. Вона репрезентується у глибокому усвідомленні неоціненого значення навколишнього природного середовища у житті людини, у бережливому ставленні до природи, у дієвій потребі і здатності захищати її від нерозумних і небезпечних втручань в об'єктивні закономірності життя. Турбота про природу, про збереження та оновлення її ресурсів, життєдайних сил – риси. Які притаманні найперше людині-патріоту, для якої навколишнє природне середовище – не просто теорія, а простори Батьківщини, рідна земля, яку не зміниш на жодну іншу, не покинеш, не зрадиш у важку годину, бо тут твоя історія, твоє коріння, твоє минуле, сучасне і прийде твоє і твоїх нащадків. Людина в якій саме таке ставлення до Вітчизни, ніколи не погодиться на безглузде експериментування над її природою. не гвалтуватиме об'єктивних законів життя природи [83, с. 37].

Проблема взаємодії людини – природи – суспільство лишається однією з найактуальніших у молодій українській державі. Вирішити її можливо лише через докорінно новий підхід до екологічного виховання дітей та молоді. Перш за все, необхідно забезпечити підготовку молодого покоління,

яке було б спроможне вивести людство зі стану глибокої екологічної кризи, в якій воно опинилось на сучасному етапі через незнання або ігнорування законів взаємовідносин суспільства і природи, споживацького ставлення до неї [35, с. 94].

Виховати нову людину можна лише в умовах неперервної екологічної освіти та виховання, що є складним психологічним процесом формування в людині системних наукових знань, поглядів та переконань, які надають можливість відповідально ставитися до навколишнього природного середовища упродовж її життєдіяльності [1, с. 6].

Найкращою школою екологічної освіти та виховання є спілкування з природою, вивчення та пізнання її закономірностей, явищ. Книга природи невичерпне джерело пізнання і духовного збагачення.

Видатний педагог В. Сухомлинський писав: «...пізнання природи, оволодіння знаннями про неї, приховує в собі ще не використані досі можливості для того, щоб знання формували позиції людини. Природа - не тільки середовище навколо нас, а й всенародне добро і багатство, за яке кожен громадянин нашого суспільства несе відповідальність [42, с. 203].

Класичним зразком залучення школярів до ціннісного спілкування з природою стала розроблена В.О.Сухомлинським методика і практика організації «школи під блакитним небом». Педагог новатор проводив «уроки-гуманізму» на природі з використанням принципів туристсько-краєзнавчої роботи як засобів виховання [85, с. 23].

В.О.Сухомлинський вважав, що природа стає могутнім джерелом виховання лише тоді, коли людина пізнає її. Разом з цим він був переконаний, що «...треба розвивати мислення дітей, зміцнювати розумові сили дитини серед природи – це вимога природних закономірностей розвитку дитячого організму...»[59, с. 17].

Екологічне виховання в туристсько-краєзнавчій діяльності відбувається в процесі пізнання та вивчення природного середовища, розумінні загрози

антропогенного тиску та відтворенню природних багатств, захисту самої людини та покращенні якості життя.

Метою екологічного виховання є відкриття людині можливостей взаємодії зі світом природи. Лише в такому випадку дане виховання стає чинником загального розвитку й формування особистості. Передача знань про екології Землі загалом та рідного міста безпосередньо, а також формування персональної відповідальності за стан справ у довкіллі – найважливіші завдання екологічної освіти і виховання учнів [56, с. 244].

Необхідною умовою ефективної природоохоронної роботи учнівської молоді є виховання високої екологічної культури.

Культура особистості формується у процесі виховання, шляхом гармонійної взаємодії особистості з природою і соціальним середовищем, а також самою системою освіти і виховання. Екологічна культура є специфічним способом організації і розвитку людської життєдіяльності, який відбувається як раціональне перетворення людиною зовнішньої природи, соціальних відносин, так і свого внутрішнього світу. Особливість організовуючи свою діяльність і розкриваючи в ній свою індивідуальність, сприяє розкриттю життєвих сил природи, її багатогранних якостей і потенційних можливостей, а природа в свою чергу сприяє формуванню екологічного світогляду людини [78, с. 6].

Екологічна культура особистості, передбачає вміння не лише бачити і спостерігати порушення природних умов, що виникають у процесі людської діяльності, але й поводитись відповідно до місцевих особливостей природного середовища. А для цього слід знати ці особливості, розуміти складну систему взаємозв'язків між компонентами природи, між природою і діяльністю людини [13, с. 185].

Засоби набуття екологічної культури повинні бути багатогранними, охоплювати найрізноманітніші аспекти життя. Прикладами цікавої самостійної роботи в довкіллі можуть бути моніторинг поверхневих вод.

Експерсії в природу, створення постійно діючих екологічних стежок [38, с. 105].

Останніми роками зростає роль використання пізнавальних екологічних стежок. При виборі маршруту стежки важливо, щоб вона проходила через естетично привабливі ділянки як природного, так і антропогенного ландшафту. Другою важливою властивістю стежки є її інформативність. З деякою умовністю інформацію можна поділити на пізнавальну і просвітницьку. Вона повинна впливати на емоції, інтелект і волю слухача. Кожному виду інформації відповідають свої зорові об'єкти на маршруті стежки.

Досвід показує, що найбільшою популярністю у дітей і дорослих відвідувачів стежки користуються об'єкти: рослини, гриби, звірі. Адже вони піддаються найбільшому впливу із боку людини, особливо у зонах рекреації. Тому важливе значення у підвищенні екологічної грамотності відвідувачів стежки має знайомство їх із законами живої природи, дія яких і забезпечує збереження екологічних умов життя в оточуючому середовищі.

При виборі маршруту стежки необхідно прагнути до того, щоб він охопив не тільки унікальні, але й типові об'єкти місцевої природи [44, с. 477].

Під керівництвом спеціаліста-консультанта слід обстежити маршрут стежки і виявити місця установки щитів, знаків і покажчиків, обладнання оглядових точок та ін. Доцільно, щоб уздовж маршруту були передбачені полігони для виконання різноманітних завдань навчального і природоохоронного характеру.

Одним із завдань екологічного виховання є формування бережливого ставлення до лікарських, рідкісних і зникаючих видів рослин. З цією метою можна закласти в зоні маршруту стежки серію ботанічних майданчиків. На них з урахуванням екологічних умов висаджують лікарські рослини, рідкісні або зникаючі види флори, що характерні для даної місцевості.

Використовуючи стежку, особливу увагу слід звернути на можливість проведення навчальних екскурсій в природу за шкільною програмою [27, с. 34].

Основу особистісно-діяльнісного підходу в екологічному вихованні дітей у поході становить суспільно-корисна екологічна діяльність. Вона підпорядковується основним виховним завданням, має комплексний характер проведення, заснований на принципах відповідальної залежності, взаємодії й взаємо порозуміння, адекватна особистим потребам, цілям, мотивам, є творчою, сприяє активізації діяльності школярів, має високий рівень організації, базується на принципах самоврядування, самодіяльності й співтворчості, має очевидну практичну основу, враховує вікові й індивідуальні особливості, має комплексний характер, тобто містить у собі різноманітні форми екологічної діяльності, проводиться безперервно й систематично [61, с. 254].

Однією з форм екологічної освіти і виховання є екологічний туризм, тобто культурний відпочинок на природі, що не завдає збитків навколишньому середовищу і дає можливість зберегти і відновити біологічну різноманітність умов існування живих організмів. Під час туристських походів школярі мають можливість ознайомитися з різними природними комплексами свого краю, наочно побачити приклади раціонального і нераціонального природокористування. Це дає їм змогу глибше й повніше усвідомлювати екологічні проблеми рідного краю [85, с. 23].

Одним із концептуальних положень на яких ґрунтується екотуризм, є науково-пізнавальне освоєння біотичного, ландшафтного та пейзажного різноманіття ресурсно-гуманістичного потенціалу природних (включаючи заповідні) території і, як результуючий позитив, формування в екотуристів інтелектуально-гуманістичного світобачення та патріотичного ставлення до природної культурної спадщини власної країни [10, с. 173].

Встановлено, що важливим напрямком туристсько-красознавчої діяльності є екологічні експедиції, під час яких школярі засвоюють навички

поведінки в природі, методики досліджень. Під час експедиції вивчається антропогенна змінність і естетична цінність ландшафтів, вплив дії ландшафтів на емоційний стан учнів, формування екологічної культури.

Як свідчить практика, ті школярі, які побували в екологічних експедиціях, походах, мають порівняно з іншими дітьми сформовані екологічні навички, екологічну культуру, вони цінують природу, навчені ставитися до неї дбайливо [85, с. 24].

Таким чином ми повинні виховувати підрастаюче покоління не у згубній традиції якомога більше брати у природи, а в іншому, притаманному українському народові, гармонійному співіснуванні з природою, раціональному використанні та відтворенні її багатств, у психологічній готовності оберігати природні цінності весь час і всюди. Тому що реально покращити стан навколишнього середовища можливо лише в тому випадку, коли масова свідомість визнає своєю цінністю любов до природи, коли практичне відношення до нього буде регулюватися істинно екологічною культурою і екологічною свідомістю всіх груп населення. Все це вимагає удосконалення самого процесу екологічного формування особистості, поза яких неможливо досягти необхідної повноти екологічної освіти і виховання [35, с. 95].

Важливе місце в екологічному вихованні надається екскурсіям в природу. В результаті таких екскурсій в учнів розвивається спостережливість, формується вміння виявляти зв'язки між життєвими явищами і природними процесами, пробуджується інтерес до навколишнього середовища і бажання глибше пізнати його закономірності.

Для екскурсій потрібно обирати такі об'єкти, де учні зможуть спостерігати і фіксувати в записах, фотографіях, малюнках вплив людини на природні комплекси. Важливо взяти місцевість, куди проводиться екскурсія: її геологічну будову, основні форми рельєфу, наявність природних ресурсів, їх використання в народному господарстві та ін., а також об'єкти, що

потребують охорони. Збереження як пам'ятки природи місцевого або загальнодержавного значення [8, с. 36].

3.2.4. Фізичне виховання

Людство має у своєму розпорядженні різноманітні спортивні програми, але тільки туризм має всі необхідні компоненти для здоров'я. Це – спілкування з природою, зміна середовища, психологічне розвантаження і, головне, фізична активність [82, с. 4].

Поняття «здоров'я» нерозривно пов'язано з поняттям «здоровий спосіб життя».

Здоровий спосіб життя – це життєдіяльність, спрямована на збереження й поліпшення здоров'я людей. Це, власне, такі форми життєдіяльності людини, які можуть забезпечити визначений ВООЗ стан повного фізичного, душевного (духовного) й соціального благополуччя. Сучасні дослідження трактують здоровий спосіб життя як повсякденне життя, що відповідає гігієнічним правилам, розвиває адаптивні можливості організму, сприяє успішному відновленню, підтримці й розвитку його резервних можливостей, повноцінному використанню соціально-психологічних функцій [53, с. 22-23].

Цілісність, гармонія людської особистості проявляють себе у взаємодії і взаємозалежності психічних і фізичних сил організму, психічної, фізичної та емоційної працездатності, гармонії самовираження в різних галузях нашого життя. Активна, здорова і працездатна людина зберігає молодість, активність, продовжують усвідомлену діяльність, не дозволяючи розслабитися тілу, а душі – лінуватися.

Саме таку людину ми маємо формувати (розвивати і виховувати) з самого раннього дитинства [11, с. 2].

Для того, щоб зберегти здоров'я, необхідно розуміти, що є його джерелами. Базовими даними для підтримки та збереження здоров'я є внутрішня і зовнішня гармонія; міцність духу; прагнення до життя та безперервного розвитку.

Сучасна філософія вчить: здоров'я – це не предмет власності, а процес, результат наших думок, дій почуттів.

Здоров'язберігаючі програми і технології, за якими працюють експериментальні та пілотні школи, мають місце в сучасному освітньому просторі. Визнання людини найвищою цінністю на землі, гуманні відносини між педагогами та учнем – основа психологічного здоров'я дитини та її благополуччя [52, с. 22].

У сучасному суспільстві проблема збереження і зміцнення здоров'я є дуже гострою. Саме тому одним і головним завдань системи освіти в Україні є «виховання людини в дусі відповідального ставлення до ласого здоров'я і здоров'я оточуючих як до найвищої індивідуальної і суспільної цінності [32, с. 43].

Здоровий спосіб життя – це не тільки соціальна але й педагогічна проблема, оскільки навчально-виховний процес повинен сприяти здоровому розвитку особистості підлітків. У нашій державі було затверджено національну програму «Освіта» (Україна ХХ століття), а також цільову комплексну програму (Фізичне виховання – це здоров'я нації), які повинні допомогти вчителю у підготовці до заняття, в основі якого лежить мова про здоровий спосіб життя [22, с. 143].

Психологічна якість «цінність здоров'я», що об'єктивується у цінності людської тілесної, набуває достатньої дієвості, якщо через неї школяр усвідомлюватиме і практично утверджуватиме себе, своє цілісне й фізичне, й моральне «Я» у суспільно значущих справах і поведінці. Така якість «цінність здоров'я» і буде цінністю, що визначатиме гуманістично спрямовану життєдіяльність суб'єкта. У такій життєдіяльності й формуватиметься особистісна система, де гармонійно функціонуватимуть і цінність здоров'я, і морально-духовні цінності людини [4, с. 221].

Освітній процес в ЗОШ передбачає не тільки навчання і виховання, а й оздоровлення підростаючого покоління.

Науково-технічний прогрес, «інформаційний бум», рання комп'ютеризація освіти пред'являє підвищені вимоги до психологічних особливостей школярів. Що на фоні росту і розвитку організму може призвести до перевтоми, порушує внутрішнє середовище організму та розвиває різноманітні паталогічні стани. Матеріали щорічних доповідей та звітів про стан здоров'я дітей свідчить про те, що в останні роки здоров'я молодого населення помітно погіршується. Здорових школярів у молодших класах 10-12%, середніх - 8%, старших - 4-5%. 70% - порушення опорно-рухового апарату; 32,6% - відхилення в діяльності нервової системи. Відбувається омолодження всіх хронічних захворювань [62, с. 205].

Сучасна література має чимало даних про позитивний вплив на організм занять туризмом. Доведено покращення функціонального стану кардіореспіраторної системи, що проявляється у збільшенні систолічного об'єму крові, збільшенні потужності вдиху і видиху, покращенні силових показників, витривалості школярів під впливом навіть одноразових багатоденних походів. Багаторічні спостереження за туристичними групами школярів, учасниками одноразових багатоденних пішохідних, лижних і велосипедних походів, окрім позитивного впливу на їхні організми, показали, що різні види туризму по-різному впливають на окремі системи. Так, для збільшення сили м'язів верхнього плечового пояса ефективнішими є лижні походи, м'язів спини – пішохідні. Для рухливості нервових процесів – лижні. Багаторічні (4-5 років) регулярні заняття туризмом позитивно впливають на фізичний розвиток школярів, їхню фізичну підготовленість, на функціональний стан багатьох фізіологічних систем. Так, якщо кистьова сила дівчаток, які цураються спорту, в тому числі й туризму, в 16 років збільшується проти показника у 12 років на 46,7%, то в тих, які люблять туризм, вона зростає на 63,9%, а спорт – на 101,7%. У хлопців збільшення кистьової сили у цей період складає відповідно 81,2, 99,9 і 126,5%.

Багаторічні регулярні туристичні походи відчутно покращують фізичну підготовленість школярів. Так, за даними спостережень, результат стрибка в

довжину з місця у дівчаток 16 років, які нехтували туризм і спорт, зріс порівняно з 12-річним віком на 5,3%, тоді як у туристок на 9,1%, спортсменок – на 27,3%. Покращення цього показника у хлопців того ж вікового періоду склало відповідно 16,5, 24,5 і 31,4% [29, с. 36].

Туристські походи є могутнім засобом зміцнення здоров'я і розвитку фізичних сил школярів. Ця незаперечна істина відзначається всіма керівниками туристської роботи. Вона доказана багато чисельними спостереженнями і вивчена фізіологами і лікарями. Цілодобове перебування на свіжому повітрі, водні процедури, дія сонця, чергування фізичної праці і фізичних навантажень при проходженні маршруту з віддыхом – все це позитивно впливає на роботу серцево-судинної системи, збільшує життєву ємкість легень. Покращує обмін речовин в організмі, зміцнює нервову і м'язову систему. Туристські походи закаляють організм, підвищують його опір до простудних захворювань [77, с. 79].

Подорожі сприяють виробленню в туристів стійких рухових навичок, які доводиться застосовувати в будь-яких обставинах. Усе це розвиває такі якості, як швидкість, сила, витривалість, рухливість. Крім того, подорожі пов'язані з перебуванням на свіжому повітрі і з максимальним використанням природних факторів (води, повітря і сонячних променів), вони зміцнюють здоров'я і загартовують організм [20, с. 93].

Оздоровчий аспект туризму полягає в позитивному впливі на організм людини факторів природи в сполученні з загально-зміцнюючою м'язовою діяльністю. Інтенсивність м'язової діяльності визначається станом здоров'я й фізичної підготовки учасника походу, що зумовлює вибір засобу пересування, темп тривалості подорожі тощо. Для оздоровлення застосовують найбільш поширені прикладні види активного туризму – пішохідні, на лижах, водні, велосипедні походи й мандрівки, прогулянки й екскурсії, причому на учасників, як правило, припадає загальне (від помірного до значного) фізичне навантаження. Це зміцнює й тренує організм людини. Досягається значний оздоровчий ефект: розвиваються та

зміцнюються серцево-судинна й дихальна системи, поліпшується травний процес, підвищується обмін речовин, зміцнюється опорно-руховий апарат. Регламентоване пересування пішки, на лижах, на веслових і парусних суднах, на велосипедах в різних погодних умовах, рельєфі місцевості, подолання перешкод, перенесення вантажу – розвивають силу, витривалість, спритність, швидкість реакції тощо [12, с. 7].

Діти туристи більше часу проводять на свіжому повітрі, перебувають (дозовано) під дією сонячних променів, а також у лісі, де багато хвойних дерев (повітря багате на кисень і фітонциди). І в таких умовах діти виконують фізичні вправи. Відбувається підвищена вентиляція легень, зростає МВК, кров збагачується киснем. У дітей, які займаються фізичними вправами просто неба, нормалізується вміст гемоглобіну в крові. Ще одна причина стійкості дітей до хвороб – загартування організму в умовах навколишнього середовища. Походи, дощі, негода, мокре взуття, намети і бадьорий настрій – і жодної хвороби. Ось це і є здоровий спосіб життя [73, с. 5-6].

Заняття туризмом впливають не лише на загальне оздоровлення функціональних систем і організму в цілому, а й учні мають змогу отримати міцні знання з гігієни, виховання та формування правильної постави, профілактики і корекції плоскостопості, рухового режиму, сформувані основні рухові вміння і навички, розвинути фізично, підвищити спортивну тренуваність та працездатність організму.

Туризм сприяє вихованню морально-вольових якостей – цілеспрямованості, наполегливості, рішучості, колективізму, почуття дружби й товарищескості тощо [34, с. 28].

Питанням фізичного виховання приділяли велику увагу С.Ф.Русова, В.О.Сухомлинський, М.Г.Стельмахович, П.Ф.Лесгафт.

Головними засобами для розвитку в дитини духу і тіла С.Русова вважала природні умови: свіже повітря, воду і сонце; спеціально організовані заняття фізкультурою в навчально-виховних закладах; організацію

правильного режиму харчування, праці, відпочинку; позакласну роботу з фізичного виховання; гімнастику.

Вчена наголошувала на важливість використання наявних природних умов для зміцнення здоров'я і фізичних сил дитини, починаючи з наймолодшого віку і закінчуючи старшокласниками. З цією метою вона радила здійснювати в дитячих садках, школах, інших навчально-виховних закладах прогулянки і екскурсії а природу, організацію походів по рідному краю, влаштовувати рухливі ігри на місцевості тощо. Всі ці заходи, як правило, поєднуються з розв'язанням інших навчально-виховних завдань. Так, екскурсії, походи по рідному краю, за твердженням С. Русової, є надзвичайно важливим засобом краєзнавства та патріотичного виховання, а також розширення і поглиблення з природознавства, ботаніки, зоології, географії, фізики та ін. «Взагалі нам бракує щирого патріотизму саме через те, що ми занадто мало знаємо свій рідний край, не додивляємося до життя народу, не цікавимося явищами природи, коли вона не виступає перед нами в якій-небудь рідній силі або красі. Шкільні екскурсії навчають нашу молодь пильно стежити за всіма дрібницями життя, навчать поважати закони природи, що керують життям. В мандрівках буде складатися характер учнів, навички до самостійності, упорядкування справ своїх і громадських, товариський настрій в усяких випадках мандрівного життя. На здоров'я учнів екскурсії зроблять найкращий вплив [16, с. 83].

Особливої уваги заслуговує система фізичного виховання Н.Ф. Лесгафта, яку він визначив як фізичну освіту. Він відштовхувався від факту тісного зв'язку між фізичними рухами і психічними виявами дитини, ставив завдання вчити дітей свідомо керувати ними, тобто щоб людина свідомо володіла своїм тілом. Всі вправи Лесгафт поділяв на: прості, вправи з обтяженням і опірності, ігри, елементарну працю. Найкориснішими фізичними вправами Лесгафт вважав ходіння і біг, який за його словами, є однією з найбільш вигідних природних форм активної дії. В той же час Лесгафт надмірно інтелектуалізував фізичні вправи, негативно ставився до

гімнастичних приладів і змагань, бо вважав, що це приводить до непропорційного розвитку тіла людини. не рекомендував показувати учням, як виконувати різні рухи, вимагав виконання лише на основі слова [36, с. 140].

Питанням фізичного виховання учнів приділяв велику увагу В. О. Сухомлинський. Він правильно твердив, що фізичне виховання має великий вплив на всебічний розвиток особистості учнів.

Зокрема педагог писав: «Фізична культура – важливий елемент всебічно гармонійного розвитку людини».

Виховання фізичної культури – це, по-перше, «турбота про здоров'я і збереження життя як найвищої цінності, по-друге система роботи, що забезпечує гармонію фізичного розвитку і духовне життя, багатогранної діяльності людини» [39, с. 80].

В.О.Сухомлинський наголошував на тому, що фізичне виховання в школі – діло не тільки вчителів фізкультури і шкільного лікаря, але і всіх учителів. Виховати здорову людину – найперша заповідь школи.

Добра половина всіх турбот у школі пов'язана із здоров'ям дітей. «Я не боюся ще і ще раз повторити: піклування про здоров'я – це найважливіша праця вихователя» [33, с. 116].

Видатний педагог відзначав, що «від гармонії фізичного розвитку, здоров'я і праці залежить багатогранність особистості, моральне, інтелектуальне, емоційне, естетичне багатство потреб, запитів, зацікавленості» [36, с. 141].

«Виховання фізичної культури – це, по-перше, турбота про здоров'я і збереження життя як найвищої цінності; по-друге, система роботи, що забезпечує гармонію фізичного розвитку і духовного життя, багатогранної діяльності людини.

Якщо фізична культура дитини виражається головним чином у додержанні режиму праці, що сприяє моральному розвитку організму, зміцненню здоров'я. то у вихованні підлітка це поняття має глибокий зміст.

Анатомо-фізіологічні процеси, що відбуваються в цьому віці, настільки тісно пов'язані з духовним життям і формуванням свідомості. Такою великою мірою визначають майбутнє людини, що фізична культура вже не може обмежитися культурою тіла і здоров'я. Вона стосується таких складних сфер людської особистості, як моральна гідність, чистота і благородство почуттів і відносин, життєвий ідеал моральні й естетичні критерії, оцінки навколишнього світу і самооцінка» [70, с. 356-357].

Прикладом фізичного виховання може служити народна педагогіка.

Велике значення нормального фізичного розвитку зумовлювалось цілком реальними життєвими потребами У діяльності трудової людини завжди постає немало таких проблем, для подолання яких потрібні чималі фізичні зусилля. Сила і витривалість, стійкість і спритність в народі високо ціняться. Ці риси батьки прагнули виховати в своїх дітей. Крім того, народ збагнув, що фізичне виховання нерозривно пов'язане з іншими сторонами формування особистості.

Емпіричним шляхом народна педагогіка дійшла висновку. Що вдале просування фізичного розвитку дитини сприяє виробленню таких важливих її рис, як наполегливість, відвага, рішучість, чесність і дисциплінованість, потяг до праці. Впевненість у своїх можливостях, оптимізм, колективізм, здатність до переборення труднощів. Кожний знає, що фізично загартована людина рідко хворіє на інфекційні хвороби. Може стійко переносити холод і спеку. Погодні й життєві негоди, витримувати тривале фізичне навантаження.

Фізична і розумова діяльність завжди перебувають у тісному зв'язку («Сила без голови шаліє, а розум без сили мліє»), однаково репрезентуючи позитивні ознаки особистості («Сила та розум – краса людини»). Піднесення рівня фізичного розвитку поліпшує розумову діяльність людини («В здоровому тілі – здоровий дух»), працездатність («Щоб працювати, треба силу мати») [66, с. 201-202].

Отже, значення фізичного виховання в народній педагогіці зумовлюється тим вагомим вкладом, яке воно вносило у зміцнення здоров'я підростаючого покоління та правильний його фізичний розвиток, збільшення тривалості життя, формування в молоді найважливіших морально-вольових якостей, прищеплення відповідних санітарно-гігієнічних навичок, здійснення підготовки до участі в продуктивності праці і до захисту рідної землі. Висока увага до фізичного виховання в родинній етнопедагогіці зумовлена високим гуманізмом народу.

Народна мудрість закликає: «Бережи одягу знову, а здоров'я змолоду», бо «Горе стихає, а здоров'я зникає, і радість минає» [66, с. 203].

Контрольні питання

1. У чому полягає суть міжгалузевої програми «Пізнай свою країну»?
2. Які головні завдання туристсько-краєзнавчої діяльності
3. У чому полягає суть виховання засобами туристсько-краєзнавчої роботи?
4. Проаналізуйте сприяння розвитку особистості засобами туристсько-краєзнавчої діяльності
5. Які ідеї лежать в основі визначення змісту патріотичного виховання?
6. Обґрунтуйте значення туристських походів та екскурсій у патріотичному вихованні учнів
7. Розкрийте завдання естетичного виховання.
8. У чому ви вбачаєте взаємозв'язок між природою та всебічним і гармонійним розвитком особистості школяра?
9. Проаналізуйте основні умови екологічного виховання засобами туризму і краєзнавства на сучасному етапі.
10. Обґрунтуйте основні шляхи реалізації здорового способу життя під час занять туризмом.

Література

1. Аніщенко В. Екологічна освіта фахівців сфери туризму / В. Аніщенко // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2002. - № 36. - С. 6-8.
2. Артюшенко А. Теоретико-методичні основи виховання у школярів особистісної мобільності в процесі занять туризмом / А. Артюшенко // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького ДПУ імені Григорія Сковороди: науково теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький: ПП «СКД», 2009. – С. 20-23.
3. Бенедюк В. В. Роль і значення шкільного географічного краєзнавства / В. В. Бенедюк // Краєзнавство і туризм: освіта, виховання, стиль життя: матеріали Міжнародної науково –практичної конференції (1-3 жовтня 1998 р.) Херсон: «Реформа», 1998. – С. 52-53.
4. Бех І. Д. Виховання особистості / І. Д. Бех. - У 2 кн. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково практичні засади: Навч. – метод. посібник. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
5. Бех І. Психологічні резерви виховання особистості / І. Бех // Рідна школа. – 2005. - №2. - С. 11 – 13.
6. Бугрій В. Туристично-краєзнавча діяльність у педагогічному процесі сучасної української школи / В. Бугрій // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького ДПУ імені Григорія Сковороди: науково теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький: ПП «СКД», 2009. – С. 29-30.
7. Бушманова Н. Методологические основы организации туристско-краеведческой деятельности школьников / Н. Бушманова // Проблемы розвитку спортивно-оздоровчого туризму і краєзнавства з закладах освіти: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (18-19 квітня 2002 р., м. Переяслав-Хмельницький) – К.: Обрії, 2002. – С. 15-18.
8. Волкова А. С. Екологічне виховання школярів / А. С. Волкова. – К.: Т-во «Знання», УРСР, 1985. – 48 с.

9. Воронков О. Про туризм у шкільній освіті й вихованні / О. Воронков // Краєзнавство, Географія. Туризм. – 2005. - №20. - С. 18-21.
10. Гетьман В. І. Екотуризм – це інформаційний контакт з природою / В. І. Гетьман // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького ДПУ імені Григорія Сковороди: науково теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький: ПП «СКД», 2008. – С. 173-174.
11. Денисенко Н. Ф. Формування культури здоров'я дітей / Н. Ф. Денисенко // Виховна робота в школі. – 2005. - № 10. – С. 2-5.
12. Дехтяр В. Д. Основи оздоровчо-спортивного туризму / В. Д. Дехтяр: Навч. посіб. для закл. освіт. – К.: Наук. світ, 2003 – 203 с. – Бібліогр. с. 200.
13. Дзюбенко О. Краєзнавчі комплексні екскурсії як засіб формування екологічної культури школярів / О. Дзюбенко // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького ДПУ імені Григорія Сковороди: науково теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький: ПП «СКД», 2008. – С. 185-188.
14. Естетичне виховання: Довідник / В. І. Мазепа (керівник авторського колективу), А. В. Азархін, В. С. Горський та ін.: [уклад. Н. О. Яранцева]. – К.: Політвидав України, 1988. – 214 с. – Бібліогр.: с. 209-212.
15. Захаров С. В. Формування пізнавальних інтересів учнів основної школи у процесі позакласної роботи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / С. В. Захаров. - К. : [б. в.], 2001. - 20 с.
16. Зайченко І. В. Педагогічна концепція С. Ф. Русової / І. В. Зайченко: Навчальний посібник для студентів педагогічних спеціальностей вузів – Чернігів:[б. в.], 2000. – 234 с.
17. Зеленін С. М. Краєзнавча підготовка туриста / С.М. Зеленін. – К.: Здоров'я. – 101 с.

18. Зеленін С. М. Основи туризму / С. М. Зеленін, В. В. Нікольський. - К. : Здоров'я, 1975. - 240 с.
19. Иванов П. В. Педагогические основы школьного краеведения / П. В. Иванов. - Петрозаводск: [б. в.], 1966. – 180 с.
20. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання / С.Г. Карпенчук: Навч. посібник. К.: Вища шк. 1997. – 304 с.
21. Колотуха О. В. Географія дитячо-юнацького туризму в Україні: Навч. посібник / О.В. Колотуха. – К.: Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді, 2008. – 278 с.
22. Кондрацька Г. Здоровий спосіб життя школярів як педагогічна проблема / Г. Кондрацька // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна, - 2001. – Вип.15. – С.143-147.
23. Конова С. Роль туристсько-спортивного похода в дополнительном туристско-краеведческом образовании детей и подростков / С. Конова // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького ДПУ імені Григорія Сковороди: науково теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький: ПП «СКД», 2008. – С. 204-206.
24. Король О.Д. Туристсько-краєзнавча робота в школі / О.Д. Король // Краєзнавство і туризм: освіта, виховання, стиль життя: матеріали Міжнародної науково–практичної конференції (1-3 жовтня 1998 р.) Херсон: «Реформа», 1998. – С. 34-35.
25. Костенко В. Екологічне виховання на уроках географії в школі міжнародного центру «Артек» / В. Костенко // Краєзнавство, Географія. Туризм. – 2006. - №17. - С. 6-8.
26. Костриця М. Ю. Туристський похід вихідного дня / М. Ю. Костриця, М.С. Дубовис. – К.: Здоров'я, 1889. – 151 с.
27. Костриця М. Ю. Шкільна краєзнавчо-туристична робота : навч. посібник / М. Ю. Костриця, В. В. Обозний. - К. : Вища шк., 1995.- 223 с. : іл.

28. Костриця М. Ю. Туристсько-краєзнавча робота в школі: посібник для вчителя географії / М. Ю. Костриця. - К. : Рад. шк., 1985. -128 с.
29. Коцан І. Я. Шкільний туризм / І.Я. Коцан: навч. – метод. посібник. – К.: Муар. – 1998. – 208 с.
30. Крачило М.П. Краєзнавство і туризм: навч. посібник / М. П. Крачило. – К.: Вища школа, 1994. – 180 с.
31. Крачило М. П. Туристсько-краєзнавча робота – ефективний засіб патріотичного виховання молоді / М. П. Крачило // Краєзнавство і туризм: освіта, виховання, стиль життя: матеріали Міжнародної науково – практичної конференції (1-3 жовтня 1998 р.) Херсон: «Реформа», 1998. – С. 45-47.
32. Кривошеєва Г. Педагогіка здоров'я в контексті виховання обдарованої особистості / Г. Кривошеєва // Рідна школа. – 2005. № 5. – С. 43-44.
33. Кутьєв В.О. Внеурочная деятельность школьников : пособие для клас. руководителей / В.О. Кутьєв. – М. : Просвещение, 1983. – 223 с.
34. Кучеренко Н. Туристська діяльність – ефективний засіб оздоровлення школярів з послабленим здоров'ям / Н. Кучеренко, Ю. Грабовський // Краєзнавство і туризм: освіта, виховання, стиль життя: матеріали IV Міжнародної науково – практичної конференції (16-18 вересня 2004 р.) Херсон: Видавництво «Штрих», 2004. – С. 27-31.
35. Лавренчук О. В. Сучасні проблеми екологічного навчання і виховання в школі / О. В. Лавренчук // Краєзнавство і туризм: освіта, виховання, стиль життя: матеріали Міжнародної науково – практичної конференції (1-3 жовтня 1998 р.) Херсон: «Реформа», 1998. – С. 94-96.
36. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання : Навчальний посібник для студентів педагогічних навчальних закладів / В.І. Лозова, Г.В. Троцько. – Харків: [б. в.], 1997. – 234 с.
37. Лопатинська В. Оптимізація процесу гуманного розвитку підлітка засобами позашкільної туристсько-краєзнавчої роботи / В. Лопатинська // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького ДПУ імені Григорія

Сковороди: науково теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький: ПП «СКД», 2009. – С. 20-23.

38. Лосюк П. Екологічна освіта і виховання в навчальних закладах Гуцульщини / П. Лосюк // Джерела. – Науково-методичний вісник. – 2001. - №1-2. – С. 105-107.
39. Луцик Д. В. Педагогіка. Теорія національного виховання / Д.В. Луцик. – Дрогобич, 2001.- 165 с.
40. Маланюк Т. Роль туристсько-краєзнавчої діяльності у формуванні особистості школяра / Т. Маланюк // Актуальні проблеми розвитку руху «Спорт за всіх: досвід, досягнення, тенденції»: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. – Тернопіль [б. в.], 2007. – Т. 2. – С. 33-36.
41. Малая О. Розвиток особистості засобами краєзнавства / О. Малая // Географія та основи економіки в школі. – 2006. - № 4. – С. 30-34: схеми.
42. Маломуж В. М. Еколого-освітні аспекти екотуризму / В. М. Маломуж // Екотуризм і сталий розвиток у Карпатах: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (10-12 жовтня 2007 року) – Рахів [б. в], 2007. – С. 201-205.
43. Матвієнко О. В. Виховання молодших школярів: теорія і технологія / О.В. Матвієнко. – К.: ВД «Стилос», 2006. – 543 с.
44. Мельник Г. Екологічна стежка та її роль в екологічному вихованні школярів // Хрестоматія з Гуцульщинознавства. – Косів; Снятин, 2001. - С. 445-480.
45. Миргородська О. Формування дослідницьких умов майбутніх учителів географії у процесі туристсько-краєзнавчої підготовки / О. Миргородська, О. Колотуха // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького ДПУ імені Григорія Сковороди: науково теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький: ПП «СКД», 2009. – С. 70-72.
46. Мовчан В. Педагогічні основи шкільного краєзнавства / В. Мовчан // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного

- педагогічного університету імені Григорія Сковороди : науково-теоретичний збірник. - К.: КИТ, 2004. - С. 127-131.
47. Моцюк В. Перший український педагогічний конгрес: підготовка, ідеї, значення / В. Моцюк // Система національного виховання як фактор цілісного розвитку особистості: Актуальні проблеми та історичний досвід: матеріали обл. наук. практ. конф. (10 листопада 1995 р.) – Івано-Франківськ: [б. в.], 1985. – 147 с.
48. Національне виховання учнів засобами українського народознавства: посібник для вчителів / За ред. Р. П. Скульського. – Івано-Франківськ: ПУ ім. В. Стефаника. – 1995. – 178 с.
49. Обозний В. В. Краєзнавство: навчальний посібник – практикум / В. В. Обозний. - 2-ге вид., доповн. – К.: «Науковий світ», 2004. – 240 с.
50. Обозний В.В. Краєзнавча підготовка менеджерів туризму в умовах педагогічного університету: [монографія] / В. В. Обозний. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. – 204 с.
51. Огієнко І. Теорія виховання і навчання / І. Огієнко // Шлях виховання і навчання. – 1934. – Кн. 1. С. 29.
52. Омельченко С. Здоров'я людини та його джерела / С. Омельченко // Рідна школа. – 2007. - № 7-9. – С. 22-23.
53. Оржеховська В. М. Стратегія педагогіки здорового способу життя / В. М. Оржеховська // Педагогіка і психологія. – 2006. - № 4. – С. 19-28.
54. Остапец А. А. Педагогика туристско-краеведческой работы в школе / А. А. Остапец. – М. : Педагогіка, 1985. – 104 с.
55. Петронговський Р. Р. Проблеми патріотизму у дітей і молоді та шляхи виховання в історико-педагогічній науці / Р. Р. Петронговський // Історія в середніх і вищих навч. закл. – 2006. - № 2. – С. 2-6.
56. Потоцька І. Формування екологічної самосвідомості через геоекологічні дослідження туристсько-краєзнавчої діяльності / І. Потоцька // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького ДПУ імені Григорія

Сковороди: науково теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький: ПП «СКД», 2008. – С. 244-247.

57. Практична педагогіка виховання: посібник з теорії та методики виховання / за ред. М. Ю. Красовицького / [укладач Г.І. Іванюк]. – Київ – Івано-Франківськ. – «Плай». – 2000. – 218 с.
58. Про виконання міжгалузевої програми «Пізнай свою країну»: наказ Міністерства освіти і науки України від 25.02.2008 № 126 // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2008. - № 36. – С. 15-18.
59. Руденко Л. Збагачення екологічного виховання скарбницею ідей В. О. Сухомлинського / Л. Руденко // Рідна школа. – 2005. - № 11. – С. 16-19.
60. Руденко Л. Роль туристсько-краєзнавчої роботи у всебічному розвитку особистості / Л. Руденко, Н. Руденко // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького ДПУ імені Григорія Сковороди: науково теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький: ПП «СКД», 2008. – С. 251-253.
61. Серебрій В. Туристсько-краєзнавча робота: проблеми і перспективи / В. Серебрій // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького ДПУ імені Григорія Сковороди: науково теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький: ПП «СКД», 2008. – С. 253-256.
62. Серебрій В. Формування здорового способу життя засобами туризму / В. Серебрій // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди : науково-теоретичний збірник. - К.: КИТ, 2004. - С. 204-210.
63. Сиротенко А. Й. Виховний потенціал географічного краєзнавства та дитячого туризму / А. Й. Сиротенко // Географія. – 2005. - № 6. – С. 2-3.
64. Слівіна А. Виховання особистості засобами туризму (з досвіду роботи) / А. Слівіна // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького ДПУ імені Григорія Сковороди: науково теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький: ПП «СКД», 2008. – С. 107-109.
65. Соловей М. Туристично-краєзнавча робота у сучасному навчальному закладі / М. Соловей // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького

- ДПУ імені Григорія Сковороди: науково теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький: ПП «СКД», 2009. – С. 102-104.
66. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К.: Рад. шк., 1985.- 311 с.
67. Струманський В. Організація шкільного краєзнавства на засадах системності / В. Струманський // Рідна школа. – 1999. - № 11. С. 42-45.
68. Ступарик Б. М. Національна школа: витoki становлення: навчально-метод. посібник / Б. М. Ступарик . – К.: ІЗМН, 1998. – 336 с.
69. Суторміна Л. Географічне краєзнавство як засіб активізації навчально-виховної роботи (методичні рекомендації) / Л. Суторміна // Географія. – 2008. - № 7. – С. 5-14.
70. Сухомлинський В. О. Народження громадянина: вибрані твори у 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К. – Рад. школа., 1976. –Т.3. – С. 535-540.
71. Тімець О. В. Краєзнавство і туризм / О. В. Тімець.- К.: Знання, 1999. – 120 с.
72. Тімець О. Теоретичні основи професійної підготовки вчителя географії як організатора організатора краєзнавчої-туристичної роботи з учнями / О. Тімець // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького ДПУ імені Григорія Сковороди: науково теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький: ПП «СКД», 2008. – С. 256-258.
73. Ткаленко Ю. Від туризму до здоров'я нації / Ю. Ткаленко // Здоров'я та фізична культура. – 2006. - № 26. – С. 5-7.
74. Тронько П. Родовід українського краєзнавства / П. Тронько // Краєзнавство. – 1993. - № 1. – С. 4-7.
75. Троценко В. В. Педагогічне значення шкільної туристсько-краєзнавчої діяльності / В. В. Троценко, М. І. Стецька // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького ДПУ імені Григорія Сковороди: науково теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький: ПП «Ризографія», 2005. – С. 160-164.

76. Туристсько-краєзнавча робота у вищому педагогічному навчальному закладі: організаційні та методичні аспекти / О. В. Тімець, В. С. Серебрій, Ю. А. Грабовський, А. Л. Шипко. – Умань : Візаві, 2006. – 237 с.
77. Тючкалов В. Ф. Шкільний туризм как средство всестороннего развития учащихся / В. Ф. Тючкалов. – Саратов: Из-во Сарат. ун-та, 1962. – 87 с.
78. Формування екологічної культури молоді / В. В. Пророчук, В. В. Костюк, А. Г. Костюк та ін. ред. колегія. – Косів «Писаний Камінь», 2006. – 155 с.
79. Фрідріх А. В. Національна самосвідомість особистості: Сутність і зміст / А. В. Фрідріх // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія». – 2007. – Вип. 9. – С. 482-489.
80. Ходос М. Методичні засади краєзнавчої роботи в загальноосвітній школі (на прикладі інтегрованого краєзнавчого курсу) / М. Ходос // Історія в школі. – 2004. - № 4. – С. 10-12.
81. Чорна О. С. Виховна система школи / О. Є. Чорна // Виховна робота в школі. – 2008. - № 2. – С. 2-31.
82. Шальков Ю. В. Здоровье туриста / Ю. Л. Шальков. – М.: Физкультура и спорт, 1987, - 143, [1] с.
83. Шийчук О. Екологічна культура в контексті національної доктрини розвитку освіти / О. Шийчук // Обрії. – 2002 - № 2. – С. 37-38.
84. Шипко А. Виховний простір дитячо-юнацького туризму / А. Шипко // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2008. - № 4. – С.3-5.
85. Юркова Т. Екологічне виховання в туристсько-краєзнавчій діяльності школярів. / Т. Юркова // Краєзнавство і туризм: освіта, виховання, стиль життя: матеріали IV Міжнародної науково – практичної конференції (16-18 вересня 2004 р.) Херсон: Видавництво «Штрих», 2004. – С. 21-27.

Розділ 4

Зміст і форми туристсько-краєзнавчої роботи

4.1.Класифікація форм туристсько-краєзнавчої роботи

У сучасних умовах розбудови української держави особливого значення й актуальності набуває проблема створення такої системи, яка забезпечувала б формування особистості нового типу, з високим рівнем фізичних і моральних якостей, вмінням творчо мислити, гнучко реагувати на зміни довкілля й самій творити їх [16, с. 85].

У світлі національного і культурного відродження України туризм і краєзнавство набувають особливого звучання. Адже відбувається повернення нашого суспільства до пріоритету загальнолюдських цінностей. З'являється прагнення знати і розуміти історію своєї країни, її героїчні й трагічні сторінки, особливості її природи. Зростає наша національна свідомість, гордість за свій народ і його історичне минуле [21, с. 19].

Виховання підростаючого покоління – одне з найважливіших завдань нашої школи. Життя вимагає від учителів знаходити оптимальне поєднання форм, засобів і методів педагогічного впливу, будити непідробний інтерес і пізнавальні здібності учнів. Одним із таких поєднань форм, що підвищують ефективність навчально-виховного процесу, є туристсько-краєзнавча робота.

Подорожі й екскурсії розширюють кругозір, дають можливість краще пізнати історію і географію вітчизни, побачити на власні очі природні явища й об'єкти рідного краю, пізнати його історію й економіку, пробуджують глибоку любов до природи, виховуючи дбайливе ставлення до неї [13, с. 6].

У туристській діяльності, що організується школою, реалізуються вимоги суспільства, родини до виховання учнів, їхньому всебічному розвитку, ведення здорового способу життя шляхом раціональної організації вільного часу школярів. Туристська діяльність виконує комплексну позакласну й позашкільну виховну роботу школи, сприяє формуванню соціально активного, духовно і фізично здорового покоління. Учні, що

займаються туризмом, швидше набувають соціальної зрілості, одержують духовне і фізичне загартування, активно готуються до трудової діяльності. Через шкільні туристичні об'єднання, клуби, гуртки, секції пішогодного, водного, гірського, велосипедного і т.п. туризму школярі опановують багатьма видами діяльності.

Зміст туристської діяльності учнів полягає у формуванні суспільної спрямованості особистості школярів, її соціальної активності, наслідком якої є усвідомлене відношення учнів до навчання, праці, суспільної роботи. Тому туристська діяльність характеризується, насамперед, свідомим і творчим виконанням учнями добровільно взятих на себе обов'язків і суспільно корисною роботою в походах, подорожах і експедиціях [20, с. 129].

Мета туристсько-краєзнавчої діяльності реалізується у програмі Всеукраїнських експедицій учнівської молоді: «Краса і біль України», «Сто чудес України», «Історія міст і сіл України», «Україна вишивана» тощо. Вони проходять в рамках руху учнівської молоді України за збереження і примноження традицій, звичаїв, обрядів народу «Моя земля – земля моїх батьків».

Однією з найрозвинутіших організаційних форм є шкільне краєзнавство, що виникло в другій половині XIX ст. під назвою батьківщинознавство. Суть шкільного краєзнавства полягає у всебічному вивченні учнями свого краю в навчально-виховних цілях за різними джерелами та, головним чином, шляхом безпосереднього спостереження під керівництвом учителя. Ефективність шкільного краєзнавства залежить від того, наскільки вчитель сам є краєзнавцем, настільки чітко він здатний визначити об'єкти дослідження, види і методи роботи, організувати вивчення краю учнями й управляти цією діяльністю, зважаючи на шкільну програму, склад учнів і місцеві можливості. Вчитель сам повинен добре знати край, систематично його вивчати, вміти професійно організувати краєзнавчу роботу учнів [18, с. 33].

Великий вплив краєзнавства на учнів визначається тим, що вони самі досліджують свою місцевість, ставлячи перед собою, якщо можливо, суспільно-корисну мету: виявлення нових родовищ корисних копалин і рослинних ресурсів, знаходження і вивчення історичних місць, насаджень рослин, облік цінних краєзнавчих об'єктів; збирання матеріальних цінностей і документів, що характеризують місцеву природу, господарство, побут населення; господарське застосування виявлених ресурсів, благоустрій свого населеного пункту, пропагування знань про свій край серед населення [27, с. 22].

Краєзнавчу роботу потрібно проводити планово, дотримуючись наступності. Корисно при цьому підтримувати зв'язки з відповідними установами та організаціями, поєднувати комплексні дослідження з докладним вивченням окремих питань [10, с. 9].

Розвиток краєзнавства неможливий без туризму, туристських походів і подорожей по рідному краю.

Шкільне краєзнавство поділяється на навчальне, характер і зміст якого визначаються шкільною програмою, та позапрограмне, що будується відповідно до плану виховної роботи школи чи позашкільної установи. Взаємопов'язаний і комплексний розвиток туризму та краєзнавства становить суть і зміст туристсько-краєзнавчої роботи [14, с. 8].

Краєзнавчу роботу в школах проводять самі учні під керівництвом учителя. При цьому зміст і форми краєзнавчої роботи залежать від віку учнів та їх загального кругозору, рівня знань та умінь. Уже в перших класах учні одержують елементарні знання про свій рідний край, його природу й життя людей. Форми краєзнавчої роботи різноманітні: гуртки, екскурсії, туристичні походи, зустрічі з місцевими краєзнавцями, конкурси, олімпіади та ін. Поруч зі спостереженнями, записками, зарисовками на екскурсіях, читанням допоміжної літератури про свій край, підбором матеріалу з газет і журналів все більшого значення набуває пошуково-дослідницька діяльність, яка активізує участь школярів у роботі краєзнавчого гуртка або музею [4, с. 4].

Шкільне краєзнавство нагромадило велику кількість форм роботи. Умовно їх можна поділити на дві групи: стаціонарні і туристські. До стаціонарних належать бесіди, лекції, інформації про події в рідному краї, олімпіади, виставки та інші форми роботи, які проводяться на місці, в умовах школи, населеного пункту. Туристські форми роботи включають прогулянки, екскурсії, багатоденні походи, експедиції, туристські зльоти – походи. [23, с. 19].

Вчителі застосовують різноманітні форми туристсько-краєзнавчої роботи з учнями, пам'ятаючи, що краєзнавство не існує без туризму і туризму немає без краєзнавства. Адже тільки туризм надає шкільному краєзнавству дійового, творчого, суспільного характеру [11, с. 15].

Найбільш простою і доступною формою туризму для дітей є прогулянки в природу. Їх організують вчителі молодших класів у позаурочний час. Тривалість прогулянок – дві години, у вихідний день – кілька годин.

Будучи, як правило, засобами відпочинку, прогулянки разом з тим виконують і освітньо – виховну функцію [23, с. 38].

Кожна прогулянка повинна мати певну мету – зібрати колекцію гербарію, ознайомитись з природними особливостями рідного краю.

Слід широко використовувати виховні можливості прогулянок. Вийшли діти на прогулянку в парк, околицю міста, села, ідуть по вулиці, бачать побудовані будинки, посаджені дерева, і вчитель зосереджує їх увагу, тому, що це все створено працею людини, є народним багатством, зберігати і берегти яке – обов'язок кожного [2, с. 91].

Похід і подорож – споріднені між собою за дидактичними цілями та способами реалізації основні організаційні форми краєзнавчої позаурочної роботи.

Похід – це нетривалий (від одного – двох до шести днів) груповий перехід учнів середнього і старшого віку з метою вивчення рідного краю та фізичного загартування організму.

Подорож – тривалий (у середньому до 20 днів) похід фізично загартованих старшокласників з метою поглибленого виявлення свого краю чи віддалених місць [9, с. 4] .

4.2.Туристсько-краєзнавчі гуртки, товариства, клуби

Серед стаціонарних форм найбільш поширеними є гуртки. Вони займають важливе місце і виконують функції, які не можуть забезпечити ніякі інші форми роботи, оскільки вони виховують активність, самостійність, формують пізнавальні інтереси учнів.

Для забезпечення наступності в роботі гуртка, цілеспрямованого розширення і поглиблення знань учнів, для розвитку в них практичних умінь і навичок треба добитися стабільності його складу [30, с. 7] .

Загальні об'єднання учнів (гуртки, клуби, товариства) створюються в школах для того, щоб залучити до роботи максимальну кількість учнів не залежно від віку, рівня розвитку та успішності. Основне завдання таких угруповань полягає в тому, щоб спрямувати мислення та енергію учнів у здорове русло, забезпечити розумний і здоровий відпочинок, цікаве дозвілля, допомогти школярам у пошуках улюбленого заняття, залучити їх до різноманітних краєзнавчих видів діяльності [15, с. 203] .

Краєзнавчий гурток дає можливість педагогу проводити роботу цілеспрямовано, поєднуючи групові форми роботи з індивідуальними, формувати суспільну активність гуртківців.

Керівник гуртка повинен вміло поєднувати теоретичні та практичні заняття, використовувати різні методи й прийоми роботи.

Результативність роботи гуртка буде залежати й від того, наскільки керівник інформований про індивідуальні особливості, інтереси та успішність гуртківців. Це сприятиме розвитку пізнавальної діяльності та творчості учнів [34, с. 22] .

В умовах позакласної роботи найбільш доцільною організаційною формою є гуртки та їх сполучення у вигляді товариств, які розраховані на тривалу діяльність учнів. Теоретична робота учнів повинна мати тісний

зв'язок з практикою, збагачуватись спостереженнями в навколишньому середовищі, практичними вміннями і навичками учнів під час стаціонарних та польових досліджень (природничого, екологічного, рекреаційного, екскурсійного, туристсько-краєзнавчого характеру), мати суспільно корисне значення. Дослідницький характер діяльності сприяє розвитку в учнів самостійності, допитливості, професійної орієнтації й виховує справжній пізнавальний інтерес [7, с. 10].

Товариства є важливими ланками профорієнтаційної роботи в школі. Наприклад, товариство любителів географії, краєзнавче товариство, екологічне товариство тощо. Заняття як у гуртках, так і в товариствах, мають одні й ті самі завдання: поглиблення й поширення географічних знань, формування й розвиток пізнавальних інтересів до предмета, вибір професії в майбутньому.

Очолює товариство правління (виконавчий орган), яке обирається загальними зборами. Виборними також є голови секцій, відповідальний секретар, головний редактор стінгазети, консультанти.

Між загальними зборами (вищим органом самоуправління товариства), що проводяться не частіше як двічі-тричі на рік, роботою керує президія на чолі з головою правління і його заступником [10, с. 11].

Об'єднання не менш ніж у три гуртки становлять клуб, у складі якого може бути до 70-ти членів. Це переважно учні середнього шкільного і старшого віку. Роботою клубу керує рада (голова, заступник, секретар, редактор стіннівки, старости гуртків, консультанти – вчителі, батьки, працівники наукових установ, бібліотекар) [9, с. 3].

Клуб – одна з найбільш перспективних ліній, де відбувається розподіл шкільного життя на академічне і клубне. Тут є великі можливості для розвитку шкільного самоврядування, що робить другу половину дитячого дня більш насиченою різноманітними заняттями.

Поділ школи і клубу за формою занять передбачає зміцнення єдності за змістом виховання, стимулює справжнє самоврядування учнів, дає змогу

дитячим організаціям відірватися від надмірної опіки вчителя. Саме в клубній формі дитячого життя краще й легше втілювати принципи гармонійного розвитку особистості [22, с. 36].

4.3. Експедиції

Важливою формою виховання учнів у позаурочний час є експедиції. Вони проводяться для школярів, вимагаючи від керівників та експедиководів ретельної попередньої підготовки і вміння їх проведення. Експедиції мають великі дидактичні переваги над класними заняттями й відзначаються високою педагогічною ефективністю. Багаторічний досвід організації та проведення експедицій у школі засвідчує їх величезну роль у навчальному і виховному процесах. На експедиціях учителі разом зі своїми вихованцями мають справу з такими об'єктами, явищами і процесами, які наочно можна показати тільки в природі. Експедиції в природу й на виробництво мають велике значення для виховання в учнів почуття патріотизму: тут у всій повноті розкриваються чарівність та різноманіття рідної України [3, с. 19].

Отже, експедиція є важливою формою ідеологічної роботи серед шкільної молоді. Нині , коли питання раціонального природокористування та охорони природи набули першорядного значення, роль експедицій у природу ще більше зростає.

Доцільність експедицій впливає вже зі змісту програм шкільних курсів географії та історії і зумовлюються необхідністю викладання цього предмета повною мірою на локальному, тобто місцевому краєзнавчому матеріалі. У свою чергу, насичення програм ілюстративним місцевим матеріалом можливе лише в результаті проведення експедицій. Таким чином, експедиції є одним з основних засобів вивчення рідного краю [14, с. 27].

Великі вимоги для проведення експедицій зі школярами ставляться перед експедиководом. Він повинен бути вихователем, педагогом, любити професію експедисковода. Йому необхідно добре володіти шкільними навчальними програмами, потрібно знати психологію дітей, щоб розуміти

дитячу аудиторію, бути чуйним і уважним до їх реакції, вміти швидко і легко здійснювати контакт з аудиторією, підтримувати увагу дітей на протязі всієї екскурсії й контролювати їхні думки і почуття [6, с. 191].

Під час екскурсій важливо зосередити дитячу увагу на об'єктах, які мають становити основу спостереження або дослідження. При цьому учні не повинні залишатися сторонніми особами (спостерігачами), а брати активну участь у самому процесі екскурсії. Отже, екскурсія не повинна перетворюватися на прогулянку. Інакше вона не матиме ніякого сенсу та втрачає цінність [24, с. 81].

У групі краєзнавчої діяльності як однієї з організаційних форм позакласної роботи найпоширенішими є екскурсії і туристично-краєзнавчі походи.

Екскурсія, як нетривалий колективний похід чи поїздка за межі звичайного оточення, дає змогу безпосередньо ознайомитися з природою та діяльністю населення. Це одна з найбільш доступних форм пізнання навколишнього світу.

Екскурсії бувають навчальні, краєзнавчі, загальноосвітні. Кожна з цих груп має точно визначений предмет дослідження – природа, сфери господарської або культурної діяльності населення. Часто їх влаштовують як комплексні.

Екскурсії відіграють велику роль у викладанні краєзнавчих знань у школі, забезпечують найвищу форму наочності в навчанні. Вони не тільки сприяють вивченню учнями свого краю і створенню в них запасу загальних уявлень і понять, але й розвивають інтерес до навколишнього середовища, а також до господарської діяльності людей [24, с. 8].

У процесі екскурсійної роботи стимулюються такі важливі якості особистості, як почуття дружби, взаємовиручки, взаємодопомоги, колективізму. Для розвитку навчальних умінь, комунікативних навичок велике значення має подальше обговорення результатів екскурсії.

Участь в екскурсійній роботі сприяє появі й розвитку пізнавальних інтересів, потребі в постійному підвищенні свого інтелектуального рівня, у безперервному навчанні, що дуже важливо з погляду розв'язання завдань, що стоять перед сучасними навчальними закладами [1, с. 12].

Екскурсія має великі виховні й розвиваючі можливості. У ході екскурсій учні ознайомлюються з працею робітників на різних ділянках виробництва, вивчають особливості їх спілкування, дістають уявлення про різні професії. Усе це сприяє формуванню в них правильного ставлення до суспільного життя, готовності брати в ньому активну участь.

Велику роль відіграють екскурсії в екологічному вихованні учнів, виробленні в них бережливого ставлення до природи, використання природних ресурсів. Екскурсії у музеї, історичні місця, культурні заклади сприяють формуванню рис, властивих патріоту рідної землі.

У процесі екскурсійної роботи стимулюються такі важливі якості особистості, як почуття дружби і взаємовиручки, колективізм, взаємодопомога. Екскурсія сприяє розвитку естетичного світосприймання учнів, справляє позитивний вплив на формування вольової сфери особистості.

У ході екскурсій школярі виробляють нові вміння фіксувати факти спостережень у вигляді рисунків, фотографій, записів тощо. Участь в екскурсійній роботі сприяє появі й розвитку пізнавальних інтересів, потреби в постійному підвищенні свого інтелектуального рівня, що дуже важливо з огляду на завдання, які стоять нині перед школою [26, с. 50].

Екскурсії будуть мати величезне значення тільки в тому разі, коли будуть добре підготовлені, а не полягатимуть у простому проведенні часу або прогулянці для розваги.

За місцем проведення розрізняють екскурсії по місту, музейні, природознавчі, виробничі.

За змістом екскурсії поділяють на оглядові (багатопланові) і тематичні [30, с.11].

Надзвичайно великі можливості для проведення екскурсійної діяльності зі школярами має Івано-Франківська область. Це єдиний регіон в Україні де збереглися чітко виражені етнографічні групи населення краю: бойки, гуцули, покутяни та опіляни, зі своїми звичаями, традиціями, самобутнім побутом. Для кращого пізнання краю з його мальовничими неповторними гірськими пейзажами, багатовіковою історією, культурою, архітектурою ми розробили для школярів тематичні та оглядові екскурсії. Учнівська молодь має можливість ознайомитись із пам'ятками історії та архітектури стародавнього Галича і Рогатина; на власні очі побачити колишні могутні замки Пнева, Раківця, Чернелиці; оглянути унікальні пам'ятки природи – скелі Довбуша в Бубнищі та Яремчі.

В музеях, де представлено різні етнографічні групи населення Івано-Франківщини, є експонати, які ознайомлять школярів з історією самобутнього краю, визначними діячами, особливості матеріальної і духовної культури Прикарпаття.

Нижче наводимо приклад екскурсій в різні етнографічні райони Івано-Франківської області.

Галич — столиця Галицько-Волинської держави.

Галич у стародавніх літописах вперше згадується у 898 році. Вигляд княжого Галича прикрашали багаті своєю архітектурою святині, серед яких Успенський собор, що вважався найкрасивішою й найвеличнішою спорудою західноукраїнських земель.

Справжньою перлиною давньої галицької архітектури є церква святого Пантелеймона, яка (єдина з наземних храмів) збереглася до наших днів у с. Шевченкове. Комплекс собору 1200 року належить до найдавнішого романо-візантійського стилю.

У центрі сучасного міста Галич з давніх віків збереглася церква Різдва Христового - пам'ятка архітектури XIII – XIV ст.

Біля залишків фундаменту Успенського собору XII ст. в селі Крилос збереглася будівля пізнішого періоду - Успенська церква XVI ст.

На замковій горі, у центрі сучасного міста Галич, розташований Старостинський замок XIV - XVII ст.

Унікальними пам'ятками «Давнього Галича», який входить до однойменного Національного заповідника, є давньогалицьке поселення X-XII ст., музей історії Галича, музей архітектури та побуту Прикарпаття.

Коломия — місто над Прутом

Місто Коломия розташоване на лівому березі річки Прут і належить до найдавніших галицьких поселень.

Перша літописна згадка про Коломию 1241 роком. У місті відвідуємо Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського - це понад 20 тисяч мистецьких творів із різьби по дереву, обробки металу і шкіри, ткацтва, вишивки, колекцій нумізматики, сакрального мистецтва; Музей писанки - єдиний у світі музей писанкового розпису, центральна частина якого має форму писанки заввишки 13 м; приватний музей старожитностей п. Романа Яворського.

Мистецький Косів

Косів розташований біля підніжжя Покутських Карпат над р. Рибниця, правою притокою р. Прут.

Місто виникло 1564 року біля солеварні неподалік села Косово і спочатку мало назву Риків.

Косів – культурно-туристичний центр Гуцульщини. З умілих і працюючих рук місцевих майстрів народжуються знамениті гуцульські сувеніри - великодні писанки, різьблені й інкрустовані шкатулки, вишиті рушники й сорочки, ткані килими й ліжники, вироби з бісеру, металу й шкіри, та знаменита косівська кераміка.

У Косові знаходиться унікальний Інститут декоративно-прикладного мистецтва, музей народного мистецтва та побуту Гуцульщини й кілька приватних музеїв.

Манявський Скит

Манявський Христо-Воздвиженський монастир - пам'ятка архітектури поч. XVII ст. - заснований 1611р. у с. Манява Богородчанського району І. Княгиницьким.

Архітектурний монастирський комплекс становить ансамбль кам'яних і дерев'яних споруд, обгороджених високою кам'яною стіною з вежами-бійницями. Це вдалий синтез гірського рельєфу й фортифікаційних забудов. Між схилами гір, покритих вічнозеленою смерекою, з трьох боків омивається водами потоку Батерс (Скитець) правої притоки річки Манявка. То було місце для молитви, очищення, сповіді і причастя, а рівночасно - надійне сховище в часи нападів кримських татар і турецьких агресорів. Майдан монастиря має підземні склепінчасті пивниці, справжні лабіринти з потаємними виходами в гори, що сполучаються переходами між будівлями.

Скелі Довбуша. Гошівський монастир.

В урочищі Заломи, біля с. Бубнище, що поряд із м. Болахів, посеред букового лісу, на висоті 600 метрів над рівнем моря височіє диво природи - Скелі Довбуша. Накопичення кам'яних скель висотою від 20 до 30 метрів, за своїми обрисами нагадують фантастичних істот. Це не лише унікальний скельний комплекс, а й своєрідна «Мекка» для скелелазів - екстремалів.

У с. Гошів зберігся монастир св. Василя Великого. Історична згадка про заснування монастиря в Гошеві датується 1570 р.

Ясна Гора в Гошеві набула визнання не через монастир і церкву, а через чудотворну ікону Божої Матері, що прославилася чудесами.

Рогатин – серце Опілля

Старовинне місто Рогатин розкинулось у мальовничій долині річки Гнила Липа, неподалік Галича. Одну з перших письмових згадок про Рогатин ми знаходимо у щоденнику «Akta legionionis» польського хроніста М. Кроммера. Він згадує, що в 1200 р. у місті «був осідок архімандрита». Найбагатшим спадком історико-архітектурних пам'яток Рогатина є сакральні споруди. У місті збереглося декілька архітектурних пам'яток. Церква Різдва Богородиці кінця XIV ст. знаходиться біля Ринкової площі. Неподалік від центру Рогатина збереглася одна з найдавніших сакральних святинь України – Святодухівська церква - пам'ятка архітектури 1598 року.

Інтер'єр церкви Святого Духа прикрашає декоративно оздоблений іконостас, створений на кошти Рогатинського братства в 1650 році. Це перлина українського мистецтва середини XVII ст.

Рогатинщина славиться цілим сузір'ям великих імен. Але справжньою легендою стала лише Роксолана – рогатинська попівна Настя Лісовська, яка потрапила в гарем і з рабині-наложниці стала незабаром улюбленою дружиною одного з наймогутніших султанів Османської імперії - Сулеймана Пишного.

У центральній частині міста встановлено пам'ятник Роксолані.

Твердині Городенківщини

Замки Городенківщини – твердині - були незмінними вартовими цього квітучого придністровського краю з давньою поетичною назвою – Покуття.

Раковецький замок – збудований у середині XVII ст. біля села Раковець галицьким підчашним Домініком Войцехом Беневським. Він розміщений на високому скелястому березі річки Дністер.

Від пам'ятки до теперішнього часу збереглася башта в східному її куті й залишки стін із західного і північного боків.

Значно кращий стан замку у селі Чернелиця. Він був побудований у середині XVII ст. вроцлавським воєводою Михайлом Чорторийським на правому березі річки Дністер, на відстані 1 км від центру селища. Архітектурні форми замкових будівель виконані у стилі ренесансу.

Не обминула замок й усна народна творчість – найрізноманітніші легенди і перекази.

У м. Городенця відвідуємо костел Непорочного зачаття Діви Марії. Творцями знаменитої пам'ятки барокової архітектури 1760 р. є архітектор Бернард Меретин і скульптор Йоган Георг Пінзель.

Яремче – «перлина Карпат»

Перлина Карпат – Яремче. Це місто з давньою історією і славним сьогоденням, унікальними природними ландшафтами, знане не тільки в Україні, а й далеко за її межами.

Перша історична згадка про Яремче датується 1727 роком. За переказами, понад двісті років тому тут поселився втікач від феодалного тиску Ярема Годованець. З його іменем і поєднується назва міста.

Сьогодні Яремче – місто обласного підпорядкування, яке стало відомим центром туризму і курортом Прикарпаття.

У місті зосереджено ряд пам'яток історії і культури загальнодержавного і місцевого значення.

Цінними пам'ятками є церква Різдва Богородиці (XVIII) у Ворохті, церква Пресвятої Трійці (XVII) в Микуличині, церква святого пророка Іллі в Дорі (XX ст.).

Верховина – гуцульська столиця

На Верховинщині – серці Гуцульщини - збереглася унікальна культура краю. Знайомство із самобутнім краєм починаємо із села Криво рівня, яке має багату історію та культуру. Перша письмова згадка про село відноситься до 1654 року. В Українських Атенах (назва етнографіа

Володимира Гнатюка) відвідуємо музеї-садиби Івана Франка та Михайла Грушевського.

Селище Верховина (до 1962 р. - Жаб'є) вперше згадується в 1424 році.

Цінними об'єктами екскурсії є будинок-музей фільму «Тіні забутих предків», а також приватний музей гуцульської музики Романа Кумлика, віртуоза-скрипаля, керівника ансамблю троїстих музик «Черемош».

4.4. Туристські мандрівки й експедиції

4.4.1. Походи вихідного дня

Однією з найдоступніших форм активного відпочинку є туристські походи вихідного дня. Саме походи вихідного дня як активний спосіб активного відпочинку і помірних фізичних навантажень, вирішують проблеми сучасної людини, яка веде в основному малорухомий спосіб життя, і недолік її спілкування з природою.

Фізіологами встановлено, що походи вихідного дня дають високий оздоровчий ефект, змінюють нервову напругу, поліпшують настрій, підвищують бадьорість, працездатність. У походах народжується почуття колективізму, любов до природи, розширюється кругозір туриста. Пріоритет належить пішохідним, лижним і велосипедним походам.

Пішохідні походи можуть організовуватися у будь-яких регіонах країни, оскільки це універсальний вид туризму. Пішохідний маршрут можна прокласти по полях і лісах, рівнинах і горах, улітку, узимку й у міжсезоння, причому не потрібно ніякої техніки.

Водні походи вихідного дня в основному здійснюються на байдарках, катамаранах і на надувних човнах. Вони частіше за все проводяться дводенними: по-перше, у туристів-водників обмежені можливості у виборі маршрутів; по-друге, зібрані сплавзасоби, це нелегкий вантаж. І на один день нести її за місто і назад недоцільно.

Велосипедні походи вихідного дня мають деякі переваги в порівнянні з іншими. Подорожувати можна в будь-якому районі, крім високогірних.

Прохідність велосипеда майже така ж, як і пішохода. Велопоходи проводяться одноденні і дводенні [32, с. 139].

Походи вихідного дня проводяться з пізнавальною метою, з метою відпочинку та загартування організму. Вони можуть проводитись у будь-яку пору року.

Походи вихідного дня умовно поділяються на прогулянкові, оздоровчі, тренувальні та спортивні; їх розрізняють за відстанню, швидкістю руху, характером дороги і природних перешкод та метою проведення [21, с. 21].

Головним у підготовці походів вихідного дня є мета, для досягнення якої розробляється маршрут. При цьому беруться до уваги вік, фізична готовність, інтереси учнів. Не слід захоплюватися доланням великих відстаней. Такі походи втомлюють і можуть знизити зацікавленість дітей у подальшій участі в них. Бажано повертатися з походу вихідного дня транспортом (рейсовим автобусом, приміськими поїздами). Якщо такої можливості немає, то програму походу треба складати з урахуванням затрати часу на зворотний шлях [17, с. 58].

Вибір району походу залежить від багатьох обставин: способу пересування, пори року, інтересі учасників, умов місцевості та знання їх керівником, зручності під'їзду до початку маршруту й повернення додому, а також від мети, поставленої перед групою.

Як і під час проведення складних і далеких походів, у походах вихідного дня треба дотримуватись принципу поступовості накопичення досвіду, збільшення фізичних і психічних навантажень, довжини й тривалості маршруту.

Важливо, щоб враження від побаченого також зростали поступово, разом зі зростанням складності й тривалості, тоді втома і труднощі не зможуть затьмарити радості від побаченого з природою.

Будь-який похід перш за все повинен бути цікавим, тобто мати емоційний центр (домінанту). Ним можуть стати мальовничі береги річок, озер, пам'ятки природи, архітектури, культури, історії та ін.[12, с. 12].

Документом на проведення походу вихідного дня є маршрутний лист встановленого зразку, в якому вказуються прізвища, ім'я учасників походу, район подорожі, схема маршруту. Дозвіл на похід вихідного дня дає директор школи.

Після повернення з походу маршрутний лист із відмітками на маршруті реєструється в школі і разом з коротким звітом керівника походу зберігається у відповідального за туристсько-краєзнавчу роботу в школі.

Найкращою пропозицією пізнання рідного краю, оздоровлення після походу вихідного дня є його презентація.

4.4.2. Багатоденні походи.

При організації багатоденних походів повинна бути поставлена мета - оздоровлення, пізнання, виконання спортивних нормативів і розрядів.

Узагалі, всі походи в їхній власній розмаїтості поділяються на: ближні й далекі, одноденні й багатоденні, ступеневі й категорійні. Дійсно, без походів туризму немає й бути не може. Існуюча в деяких педагогів думка, що замість походів можна проводити екскурсії, які замінюють походи й дають той же результат, помилкова. Тільки похід, будучи комплексною формою туристсько-краєзнавчої діяльності, що обов'язково містить у собі й краєзнавство, дозволяє відразу, одноразово досягти всіх цілей, які взагалі ставляться перед туристсько-краєзнавчою діяльністю [31, с. 254].

Для того, щоб походи виконували водночас і завдання краєзнавства, потрібно планувати маршрути й вибирати для дослідження такі місця й об'єкти, які є цікавими в пізнавальному і типовими в краєзнавчому планах, щоб на їхньому матеріалі можна було формувати, розширювати й поглиблювати природно-географічні поняття й уявлення.

Із цією метою вчитель відбирає для показу й дослідження на маршруті ті об'єкти, які найбільше відповідають поставленим вимогам і можуть бути використані в навчально-виховному процесі [13, с. 14].

Педагогічна цінність походів полягає в тому, що під час їх проведення учні всебічно ознайомлюються з багатограним життям, історією й

культурою рідного краю. В умовах походу більш рельєфно виявляється характер учнів, їхні інтереси, ставлення до товаришів, праці та інше. Діти привчаються до самообслуговування, що сприяє розвитку в них потрібних життєвих навичок і вмінь, вчаться раціонально організовувати й культурно проводити свій відпочинок. Туристські походи відіграють важливу роль також у формуванні дитячого колективу, сприяють вихованню в учнів самостійності, підвищують їх відповідальність за доручену справу [33, с. 176].

Подорожі є одним з основних засобів поглиблення й розширення географічних знань учнів і разом з тим – засобом нагромадження краєзнавчого матеріалу для наступного використання його в навчально-виховному процесі. Вивчення рідного краю й окремих районів нашої країни під час подорожей має надзвичайно важливе значення для розвитку в учнів логічного мислення, виховання в них діалектико-матеріалістичного світогляду й суспільної активності. Походи збагачують дітей знаннями і життєвим досвідом, сприяючи кращому сприйняттю природних і суспільних явищ [13, с. 14].

Туристські походи тісно пов'язані з краєзнавством. У таких походах учні спостерігають за природою і господарською діяльністю людей краю, можуть виконувати завдання краєзнавчого характеру. Зібрані в поході різні предмети, нові відомості можуть доповнити краєзнавчий куток або музей школи. По суті, кожен туристський похід по рідному краю має включати в план краєзнавчі дослідження. Туризм виховує таку важливу якість краєзнавця, як самостійність, учить спостережливості, вмінню орієнтуватися на місцевості, проводити бесіди з місцевим населенням.

У туристських мандрівках відкриваються безмежні можливості для проявлення ініціативи школярів, яка може бути направлена й на краєзнавче вивчення різних місць [4, с. 15].

Під час туристських походів об'єкти навколишнього світу викликають в учнів конкретні чуттєві враження, стимулюють наочно-образне мислення,

тому створюються умови для активного пізнавального процесу. Наочне сприйняття впливає на почуття, стимулює інтерес до пізнання світу. Відомо, що батьківщина пізнається завдяки вивченню рідного краю, а це неординарний фактор патріотичного виховання.

Заняття в польових умовах переслідують різну мету й мають різноманітні форми, але поступово туристський характер походів може змінитися науковим дослідженням. Тут ландшафт стає додатковим компонентом навчання, використовується як природна лабораторія, а школярі залучаються до процесу пошуків, відкриттів і досліджень. Заняття проводяться в природно-соціальному оточенні й перетворюються на навчально-тренувальний полігон, що активно й постійно впливає на інтелектуальний, фізичний, емоційно-психічний розвиток, стає початком становлення творчої особистості.

Під час проведення походу в учнів формуються нові навички набуття знань, з'являється прагнення до самостійної праці, виховується самодисципліна.

Підсумками походів є письмовий звіт, камеральна обробка документів (оформлення загального щоденника походу, вивчення та опис зібраних матеріалів, підготовка доповідей або рефератів, виготовлення наочних посібників й окремих експонатів тощо), звітна виставка, туристсько-краєзнавчий вечір. Практична спрямованість мандрівок та їх наочний результат – ще одна умова використання пізнавальних інтересів учнів як засобу виховання рис творчої особистості [7, с. 12-13].

4.4.3. Краєзнавчі експедиції

Вищою формою організації краєзнавчої роботи в школі є експедиція. Вона відрізняється від туристських мандрівок завданнями, обсягом виконаної роботи, методами вивчення рідного краю. Під час експедицій переважає дослідницька робота, яку виконують за допомогою спеціальних методик. Ця обставина вимагає більш старанної підготовки учнів.

Члени експедиційної групи підбираються з числа старшокласників із досвідом участі в туристських походах. Спеціальна підготовка передбачає засвоєння певного кола теоретичних знань і практичних навичок дослідництва в тій чи іншій галузі (геологія, етнографія, археологія та ін).

За змістом експедиції бувають літературно-мистецькі, історико-краєзнавчі, етнографічні, археологічні, геологічні, а також комплексні, в ході яких одночасно здійснюються дослідження в кількох напрямках [23, с. 41].

Експедиції з учнівською молоддю проводяться з метою вивчення, дослідження певного маршруту, території, одного чи декількох об'єктів із використанням будь-яких технічних засобів пересування або ж без них. Залежно від мети та напрямку роботи, можуть проводитись туристично-спортивні, краєзнавчі, наукові експедиції тощо.

Ділянки маршрутів експедицій, що відповідають вимогам до походів з певного виду туризму або ж під час проходження яких долаються локальні перешкоди, характерні для походів, розглядаються як маршрути з активними способами пересування. Категорія складності для таких маршрутів встановлюється так само, як і для походів. Туристичний досвід і вік керівників, заступників керівників та учасників таких експедицій повинні відповідати вимогам, що висуваються до відповідних категорій учасників походів. Оформлення документів і випуск групи на маршрут відбуваються за тих самих умов, що й у похід відповідної складності [3, с. 20].

Нижче наводимо приклади туристських маршрутів по території Івано-Франківської області.

**Велосипедний маршрут з м. Івано-Франківська
Історичними та природними пам'ятками Богородчанщини й
Надвір'янщини**

Довжина маршруту – 145 км. Тривалість - 4 дні.

Маршрут пролягає до унікальної пам'ятки архітектури XVII ст. - Манявського скиту, відомої твердині - Пнівського замку, а також до

найвищого в Карпатах Манявського водоспаду, мальовничого Бухтівецького водоспаду, та геологічної пам'ятки Старунського вулкана.

Основні пункти на маршруті: м. Івано-Франківськ, - смт. Богородчани, - смт. Солотвин, - Манявський скит, - водоспад Манявський – водоспад Бухтівець – Пнівський замок, - м. Надвірна, - с. Старуня – Старунський вулкан – м. Івано-Франківськ.

Пішохідні маршрути

Пам'ятками природи Яремче

Довжина маршруту – 11 км. Тривалість - 1 день.

Нитка маршруту пролягає до відомих пам'яток природи м. Яремче та його околиць, знайомить з легендарним героєм Гуцульського краю Олексою Довбушем.

Основні пункти на маршруті: с. Ямна, - Скелі Довбуша, - стежка Довбуша, - камінь Довбуша, - водоспад Пробій, - вольєрне господарство, - водоспад Дівочі сльози.

Заповідними стежками Чорногори

Довжина маршруту – 29 км. Тривалість - 2 дні.

Маршрут проходить по високогір'ї центральної частини Чорногори та знайомить нас з унікальними ландшафтами й урочищами Кізі Увлоги і Гаджина.

Нитка маршруту проходить по території Карпатського національного парку і включає такі пункти: с. Бистрець – урочище Кізі Увлоги - пол. Гаджина – криниця Довбуша – урочище Гаджина – г. Шпиці – г. Ребра – г. Бребенескул – г. Менчул – г. Піп Іван – г. Смотрич – г. Вухатий камінь – водоспад Мунчель – с. Дземброня.

На г. Горган Бурачиківський (1046м) з с. Микуличин

Довжина маршруту – 10 км. Тривалість - 1 день.

Вихідний пункт – залізнична станція с. Микуличин.

Нитка маршруту проходить по мальовничій долині річки Прутець Чемигівській. Далі по старій військовій дорозі піднімаємося на вершину гори, яка вкрита скелями досить значних розмірів.

На г. Кукул (1542м.) із смт. Ворохта

Довжина маршруту - 23 км. Тривалість - 1 день

Вихідний пункт – залізнична станція смт. Ворохта.

Нитка маршруту проходить через турбазу «Україна», далі вулицею Григорівка виходимо до лісу. Йдемо лісовою дорогою, минаючи з правої сторони г. Кичера, виходимо на полонину Лабеска. Від полонини в напрямку на південь стежка веде на вододільний хребет. Потім повертаємо наліво і, орієнтуючись на старі прикордонні бетонні стовпчики, виходимо на вершину г. Кукул. З вершини гори відкривається чудова панорама Карпат, зокрема Чорногірського масиву й найвищої вершини України - г. Говерла (2061м.).

По Центральних Горганах з с. Кузьминець

Протяжність маршруту – 49 км. Тривалість - 2-3 дні.

Початковим пунктом маршруту є міст через р. Кузьминець правої притоки р. Лімниця. Неподалік вихідного пункту в урочищі Підлюте знаходяться «Кедрові палати».

Йдемо по лісовій дорозі правим берегом р. Кузьминець. Через 7 км лісова дорога закінчується. Далі в південно-східному напрямі рухаємося стежкою. Серпантинном вона виходить через хвойний ліс виходить на полонину Середня, яка знаходиться в сідловині між вершинами г. Висока – г. Середня. З полонини здійснюємо радіальний вихід на г. Середня (1639м.).

Від сідловини через зарості гірської сосни рухаємося на південний-захід, до схилу хребта Матагів. По хребту в східному напрямі виходимо на вершину г. Висока (1803м.), а згодом у південно-східному напрямі через 0,5 годин виходимо на г. Ігровець (1804 м.).

З вершини Ігровця в південному напрямку здійснюємо 3-кілометровий спуск на полонину Погар. Далі в західному напрямі через 2,5 км стежка виходить на хребет Сивуля. Продовжуємо рух на південний схід. Спочатку хвойним лісом, а пізніше кам'янистими осипами піднімаємося на вершини гір: Боровка (1595м.), Лопушна (1694 м.), Велика Сивуля (1836 м.), Мала Сивуля (1818 м.). Із г. Сивуля відкривається чудова панорама на вершини Українських Карпат.

Спуск із г. Сивуля здійснюємо у південному напрямі. Приблизно через 40-50 хв. підходимо до руїн колишньої польської погранзастави, що знаходиться на полонині Рущина.

Дальше наш маршрут пролягає до мальовничого урочища Пекло, яке знаходиться за 0,5 км.на схід від полонини Рущина. Від урочища Пекло слід продовжити рух у східному напрямі. Приблизно через 3,5- 4 год. ходьби ми виходимо до с. Максимець, яке є кінцевим пунктом маршруту.

Рекомендовані місця ночівлі – полонина Погар, полонина Рущина.

По Черногірському хребту

Протяжність маршруту - 35км. Тривалість - 2-3 дні.

Маршрут починається від навчально – спортивної бази Держкомітету України «Заросляк», проходить верхами найвищого в Україні хребта – Черногори.

Нитка маршруту проходить по території Карпатського національного парку і включає такі пункти: г. Говерла (2061м)- г. Брескул(1911м)-г. Пожижевська (1822м) – г. Данціж (1848м) – г. Туркул (1933м) – озеро Несамовите – г. Ребра (2001м) – г. Бребенескул (2036м) – г. Мемчул (1999м) – г. Дземброня (1887м) –г. Піп Іван (2026м) – озеро Марічейка – полонина Веснарка – високогірне лісництво КНПП – с. Шибене – кінцевий пункт маршруту.

Рекомендовані містя ночівлі – біля озер: Марічейка, Бребенескул, та Несамовите. Джерела води є біля озер, на вершині г. Бребенескул та на сідловині між Брескулом і Говерлою.

До озера Несамовитого

Довжина стежки – 6 км. Тривалість переходу – 3 год.

Стежка починається біля навчально-спортивної бази «Заросляк». Прямуючи на південь, проходимо містком через річку Прут і виходимо на північно-східний схил г. Пожижевської. Далі в напрямку на південний захід йдемо через смерековий ліс і зарослі вільхи зеленої стежкою, яка виводить на так звану «австрійську дорогу» між вершинами Пожижевська і Брескул. Через годину стежка, огинаючи схили названих вершин, виводить на оглядову площадку, звідки відкривається прекрасний вид на вершини - Великі і Малі Кізли. З полонини стежка завертає в масові угруповання чагарників. У верхів'ї потоку Орендарчик маршрут проходить через зарості сосни гірської і вільхи зеленої і приводить до озера Безіменне, що під г. Данціж. Звідси у напрямі на південний схід доходимо до унікальної пам'ятки природи-озера Несамовите, розташованого у льодовиковому карі на північному схилі гори Туркул на висоті 1750 м. н. р. м.

По Чивчинах

Протяжність маршруту – 58 км. Тривалість - 3-4 дні.

Маршрут проходить в найбільш віддаленій частині краю по вододілу Чивчинського хребта вздовж українсько-румунського кордону. Ночівлі на маршруті можливі на полонинах, де є джерела води. Початковим і кінцевим пунктом є село Шибене.

Ідемо за маршрутом с. Шибене – ур. Ведмежак – пол. Рогеска – г. Стіг (1654м) – пол. Берческа – г. Керничний (1588м) – г. Фуратик(1526м) – пол. Ледескул – пол. Прелучний – пол. Старостая – г. Будашевська Велика (1677м) – г. Чивчин (1766м) - с. Буркут – с. Шибене.

По Гринявських горах

Протяжність маршруту – 62 км. Тривалість - 3-4 дні.

Маршрут проходить вершинами Гринявських гір, по вододілу Чорного і Білого Черемошів. Ночівлі можливі на полонинах, які на маршруті зустрічається часто, або в колибах пастухів. Джерела води є на всіх полонинах. Початковим пунктом маршруту є село Красник, кінцевим село Яблуниця.

Починаємо йти з с. Красник. Далі піднімаємося на г. Кринта (1359м) – г. Змієнска (1356м) – г. Ростіцька (1513м) – г. Скупова (1579м) – прис. Угорський – г. Баба Людова (1586м) – пол. Луковиця – пол. Дуконя – пол. Мокринець – ур. Перкалаба – с. Голошино - с. Яблуниця.

Покутськими Карпатами

Протяжність маршруту – 45 км. Тривалість - 3-4 дні.

Маршрут проходить по мальовничих вершинах Покутсько-Буковинських Карпат, які увінчані великими кам'яними брилами ямнецького пісковика. Початковим і кінцевим пунктом є смт. Верховина.

Починаємо йти з смт. Верховина на г. Пушкар (816м) – хребет Магура (1118м) – г. Синиці (1186м) – с. Верхній Ясенів – г. Писаний Камінь (1221м) – г. Капілаш (1150м) – пер. Буковець – г. Ігрець (1311м) – г. Чорний Грунь (1385м) – г. Біла Кобила (1477м) – с. Віпче – смт. Верховина.

По Центральних Горганах із с. Осмолода

Протяжність маршруту – 46 км . Тривалість - 2-3 дні.

Початковим і кінцевим пунктом є с. Осмолода. Вихідний пункт - міст через річку Молода біля Осмолоди. Йдемо в західному напрямку 2км дорогою долини річки Молодої до гирла правого її притоку – струмка Котелець. Переходимо потік і йдемо дорогою в напрямку на південний захід.

Через 7км від Осмолоди дорога закінчується й переходить у стежку, яка прямує на схил правого берега Котельця. Через 1 км стежка сходить до струмка Котелець. Із цього місця починається серпантинний підйом на полонину Плісце під г. Грофа. З полонини слід вийти на гребінь хребта, що з'єднує вершини Грофи й Паренки, та повернути на південь. Приблизно через 1,5 години від полонини Плісце ми виходимо на г. Паренки. З Паренок ми продовжуємо маршрут в південному напрямку через вершину г. Мала Попадя на г. Попадя. З Попаді по крутому, кам'янистому спуску продовжуємо шлях у південно-східному напрямі, орієнтуючись на бетонні стовпчики виходимо на г. Прелука. По хребту сходимо до р. Дарів. Полотном колишньої вузькоколійки рухаємося вниз за течією р. Дарів, а далі долиною річки Лімниця до с. Осмолода. Рекомендовані місця ночівель – полонина Плісце, долина р. Дарів.

На гору Хом'як

Протяжність маршруту – 10,5 км. Тривалість - 5 год.

Маршрут починається від розгалуження дороги до Яблуниці та Поляниці. Йдемо дорогою в напрямку до Поляниці – це біля 1 км. Після чого в лісі на правому боці відшукуємо стежку типу «райшток», яка веде на невелику поляну на сідлі між г. Хом'як (зліва) і г. Гребля (справа). Це так звана полонина Бараня. Тут повертаємо наліво і йдемо угору, спершу рідким лісом, відтак стежиною серед заростів жерепу на вершину Хом'яка.

Відокремлене положення й значна висота вершини Хом'яма дає можливість спостерігати краєвиди, одні з найкрасивіших в Українських Карпатах.

Сходження з вершини здійснюємо тим самим маршрутом.

Водний маршрут по ріці Дністер

Протяжність маршруту - 150 км. Тривалість - 5-6 днів.

Водний маршрут починається в с. Нижнів. Це початок унікального Дністровського каньйону, де зібрані найкращі творіння живої і неживої природи. Між селами Кутище – Горигляди в прямовистих виступах скель збереглися залишки старовинного печерного монастиря, над яким на самому вершечку гори ще донедавна ріс 300 – літній дуб – свідок багатьох історичних подій.

Біля с. Монастирка на увагу заслуговують унікальні травертинові скелі. Це – неповторна геолого – гідролого – ботанічна пам'ятка, де скелі, підперті колонами сталактитів і сталагнітів, мають таємничі гроти і дивовижні форми. На березі Дністра, над с. Раківець, височить сторожова вежа Раковецького замку XVII ст. В околицях с. Беремляни на лівому березі ріки розташований скельний монастир. Не можна не згадати й про Червону гору, що в районі між притокою р. Дністра Стрипою та с.Хмелевою, вкрита рідкісною наскельною і степовою рослинністю.

Справжнім дивом каньйону є Червоногородський водоспад на притоці Дністра р. Джурин. Тут р. Джурин з оглушливим ревом скидає свої води з висоти майже 16 метрів. У центрі Червоногородського каньйону оглядаєм руїни замку і костелу XVII ст.

Заліщики – районний центр Тернопільської області – кінцевий пункт маршруту.

4.5. Шкільні музеї

Найскладнішою формою в туристсько-краєзнавчій діяльності є шкільний краєзнавчий музей, який набув значного поширення в Україні. Його специфіка виявляється в збиранні експонатів, які всебічно характеризують особистості краю, а також значення цієї школи у житті місцевої спільноти. Головні розділи шкільного краєзнавчого музею такі: 1.Вивчаємо рідний край; 2.Наша школа; 3.Природа та природні ресурси краю; 4.Історичне минуле краю; 5.Населення краю; 6.Господарство та

економіка краю; 7.Культура краю; 8.Професійно-довідковий розділ (професії краю, система підготовки та перепідготовки кадрів).

У шкільному музеї зосереджують експонати, які розкривають усі аспекти життя краю, в чому полягає його подібність до державних краєзнавчих музеїв. Разом із тим в організації та структурі шкільних краєзнавчих музеїв є певна специфіка: обов'язковою складовою є розділ «Наша школа» в якому висвітлюється: 1.Географічне положення школи; 2.Мікрорайон школи; 3.Топографічний план пришкільної ділянки; 4.Дані з історії школи; 5.Матеріали про діяльність школи (за роками); 6.Вчителі школи; 7.Кращі випускники школи; 8.Органи шкільного самоврядування; 9.Громадська, культурно-освітня та просвітницька роль школи в краї [18, с.35].

Шкільний музей є однією з форм роботи з розвитку творчої самодіяльності й суспільної активності учнів у процесі збору, дослідження, обробки, оформлення і пропаганди матеріалів – джерел з історії природи і суспільства, що мають виховну і науково-пізнавальну цінність. Мета і завдання – сприяти формуванню в учнів патріотизму, розширенню світогляду і вихованню пізнавальних інтересів і здібностей, розвитку в них суспільно-політичної активності, оволодінню практичними навичками науково-дослідницької роботи, удосконаленню навчально-виховного процесу. Такий музей є базою для здійснення краєзнавчого принципу в навчанні і вихованні учнів [13, с.110-111].

Метою діяльності шкільних музеїв сучасної України є «залучення молодого покоління до вивчення та збереження історико-культурної спадщини свого народу, формування освіченої творчої особистості та сприяння відродженню і розбудові національної системи освіти як найвищої ланки виховання свідомих громадян Української держави»[25].

Положення про шкільний музей визначає його як одну з форм роботи, спрямованої на розвиток творчої самодіяльності, громадської активності учнів, яка реалізується в процесі збирання, вивчення, обробки, збереження,

оформлення та пропаганди матеріалів – першоджерел історії природи і суспільства, що мають виховну та науково-пізнавальну цінність.

У роботі музею широко застосовуються різноманітні форми і методи навчально-виховної роботи (екскурсії, виставки, колекціонування тощо). Шкільний музей, використовуючи їх комплексно, робить більш ефективними, дійовими. Це, звичайно, не означає, що музей може замінити всі форми навчально-виховної роботи. Кожна з них розв'язує свої завдання і відрізняється від шкільного музею. Так виставкова робота має багато спільного з музейною, але не передбачає постійного збереження матеріалів. Їй властиві інші методи обробки та експонування матеріалів.

Нарешті, неодмінна ознака шкільного музею – наявність фонду оригінальних матеріалів, що відповідають його профілю. Ця ознака дає змогу відрізнити шкільний музей від будь-якого іншого шкільного зібрання: репродукції картин, наочних посібників, розміщених у предметному кабінеті, матеріалів шкільного кутка та ін. [28, с. 15].

Шкільні музеї функціонують у загальноосвітніх школах із метою підвищення ефективності навчально-виховного процесу, розвитку пізнавальної та творчої активності учнів, формування в них навичок ціннісно орієнтованого ставлення до історико-культурної спадщини, прилучення до неї. Специфіка шкільного музею в тому, що характер і зміст його діяльності визначається педагогічною доцільністю, можливістю комплектувати його згідно з вибраною концепцією та профілем, спроможністю школи забезпечити матеріальні умови його зберігання й правильного використання. Робота шкільного музею організовується на основі поєднання самоврядування, самодіяльності учнівського колективу, основу якого складає музейний актив, а керівництво здійснюється представниками педагогічного колективу [29, с. 3].

Робота шкільного музею тісно пов'язана з використанням навчально-виховних завдань, з усією позаурочною виховною роботою.

Структура музею залежить від багатьох чинників і, насамперед, від його профілю та від кількості зібраного краєзнавчого матеріалу. Бажано, щоб кожний шкільний музей відображав типовий, характерний для свого краю матеріал.

Найбільш поширені в школах комплексні краєзнавчі музеї широкого профілю, експозиції яких відображають історію, природу, економіку, населення та культуру краю. Широкий профіль музею дає можливість усебічно вивчити рідний край, залучити до краєзнавчої роботи більшість учнів і весь педагогічний колектив [14, с. 118].

4.6. Туристські злети і змагання

До важливих форм туристсько-краєзнавчої роботи школи відносяться туристські злети й змагання. Метою проведення цих заходів є покращення фізичної підготовки, проведення виховних заходів.

Поняття «зліт» і «змагання» часто вживаються паралельно й навіть ототожнюються одне з одним, хоча ці заходи відрізняються один від одного за своєю метою й програмою: змагання, як правило, виступають складовою частиною злетів, хоча можуть проводитись самостійно.

Під терміном «змагання» розуміють прагнення випередити, перевершити, перемогти інших. Стосовно туристичних змагань, то тут важливо не тільки одержати перемогу, але й з'ясувати рівень технічної і тактичної підготовки, загальнофізичної і спеціальної тренуваності, випробувати нові зразки спорядження і прийоми його використання в умовах, максимально наближених до похідних [35, с. 198-199].

Туристський зліт – це своєрідний огляд певного стану виконаної роботи, ефективний спосіб перевірити готовність до туристсько-краєзнавчої роботи. Під час злетів зароджуються й потім успішно розвиваються нові туристські секції.

Зміст роботи туристських злетів визначається його цілями, тематикою, масштабами, а також кваліфікацією і можливостями учасників і організаторів.

Змістовність – одна з основних вимог, що ставиться перед туристським злетом. Визначити, які заходи будуть проводитися на злеті, слід ще в процесі підготовки до нього [10, с. 192].

Проведення туристських злетів і змагань повинно бути передбачено заздалегідь річним планом роботи школи. Підготовка до злету передбачає багато зусиль і розпочинається не пізніше, ніж за 1-3 місяці до його проведення. Своєчасна підготовка є запорукою успішного проведення заходу.

Організацією і проведення змагань керує організаційний комітет, очолюваний директором або заступником директора школи з виховної роботи. До складу оргкомітету входять: головний суддя змагань, туристський організатор школи, педагог-організатор, вчителі історії, географії, фізичного виховання, класні керівники, туристські організатори класів із числа учнівського туристського активу, представники батьківського комітету та шефських організацій [19, с. 144].

Основним керівним документом для учасників злету і для його організаторів є положення про зліт. Його розробляють досвідчені туристи, що мають досвід проведення масових туристських заходів. Зміст цього документа може бути різним, залежно від масштабів і тематики злету. Як правило, кожне положення про зліт має такі розділи: 1) мета і завдання; 2) час і місце проведення; 3) керівництво злетами; 4) учасники; 5) програма злету; 6) порядок визначення переможців і нагородження; 7) фінансування; 8) час і місце подання заявок та проведення наради представників; 9) час і порядок прибуття учасників на зліт.

Положення про зліт містить чітку, конкретну інформацію без двозначних тлумачень.

На основі положення розробляють план підготовки й проведення злету із зазначенням усіх здійснюваних заходів по днях, годинах, хвилинах.

План або програму злету складають так, щоб кожний, хто прибув на зліт, знайшов для себе цікаве заняття. Основним заходом, як правило, буває змагання з туристської техніки та орієнтування. Проте головним змістом злету юних туристів є огляд краєзнавчої роботи [8, с. 45].

Вибір місця проведення масових заходів вимагає врахування таких обов'язкових умов: воно повинно забезпечувати зручність постановки дистанцій, розміщення учасників, гостей і вболівальників, а також мати зручні під'їзди і підходи.

Обов'язковою умовою здійснення масових заходів є безпечність проведення змагань і розташування табору. У районі проведення змагань повинна бути доброякісна питна вода. У разі її відсутності потрібно організувати вчасне її підвезення. Необхідно забезпечити також і безумовне виконання природоохоронних заходів.

Одним із важливих аспектів здійснення масових заходів є організація вільного часу їх учасників. Необхідно передбачити проведення виставок туристського спорядження, фоторобіт, а також цікавих зустрічей, підготувати програми вечорів пісні й т. ін. Для школярів до програми туристського злету, крім змагань, включають різні конкурси, вікторини і спортивні ігри [5, с. 244].

4.7. Краєзнавчі вікторини

Велике значення для комплексного вивчення рідного краю займають краєзнавчі вікторини. Вони надають можливість школярам більш глибоко ознайомитись з історією краю від найдавніших її часів до сьогодення, дізнатись про найбільш відомі пам'ятки археології, архітектури, культури. Краєзнавчі вікторини знайомлять школярів з природними особливостями рідного краю: пам'ятками природи, рельєфом, кліматом, природно-

заповідним фондом. Вікторина дає можливість більше дізнатись про традиційну культуру, побут, звичаї і традиції своїх краян.

Великою популярністю серед школярів Івано-Франківської області користується вікторина з географічного, історичного та літературного краєзнавства. Крім того краєзнавча вікторина є обов'язковим елементом конкурсної програми обласного туристського злету, а також туристських змагань «Пам'яті ветеранів». Вікторина входить в залік змагань, а її переможці одержують грамоти та цінні подарунки.

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте основні форми туристсько-краєзнавчої діяльності.
2. Які функції виконують краєзнавчі гуртки?
3. Які виховні можливості туристського клубу?
4. В чому полягає виховна роль екскурсій?
5. В чому полягають спільні і відмінні риси походу і подорожі?
6. Які головні завдання краєзнавчих експедицій?
7. Які форми і методи застосування у виховній роботі музеїв?
8. В чому проявляється спільність і відмінність у понять туристський зліт, туристське змагання.

Література

1. Використання сучасних форм роботи в діяльності краєзнавчих творчих об'єднань школярів / [авт. тексту К. А. Рєвва]. - Миколаїв : ОЦТКЕУМ, 2002. - 32 с.
2. Глушенко А. Г. Внеклассная работа в начальных классах / А. Г. Глушенко. - К.: Рад. школа, 1982. - 126 с.
3. Грабовецкий Ю. А. Спортивный туризм: навч. посібник / Ю. А. Грабовецкий, О. В. Скалій, Т. В. Скалій. - Тернопіль : ТНПУ, 2007. - 302 с.
4. Демідієнко О. Я. Основи краєзнавства / О. Я. Демідієнко, О. М. Іонова, В. І. Кузнецова. - Х. : Світ дитинства, 1999. - 96 с.

5. Дмитрук О. Ю. Спортивно-оздоровчий туризм : навч. посібник / О. Ю. Дмитрук, Ю. В. Щур. - 2-ге вид., перероб. та доповн. - К. : Альтепрес, 2008. - 280 с. : іл.
6. Дьякова Р. А. Основы экскурсоведения : учебн. пособие для слушателей факульт. обществ, профессий пед. ин-тов / Р А . Дьякова, Б. В. Ємельянов, П. С. Пасечный. - М. : Просвещение, 1985. - 256 с.
7. Захаров С. В. Формування пізнавальних інтересів учнів основної школи у процесі позакласної роботи : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / С. В. Захаров. - К. : [б. в.], 2001. - 20 с.
8. Зеленін С. М. Основи туризму / С. М. Зеленін, В. В. Нікольський. - К. : Здоров'я, 1975. - 240 с.
9. Корнеєв В. П. Позакласна діяльність учнів / В. П. Корнеєв // Географія. - 2006. - № 10. - С. 2-5.
10. Костриця М. Ю. Шкільна краєзнавчо-туристична робота : навч. посібник / М. Ю. Костриця, В. В. Обозний. - К. : Вища шк., 1995. - 223 с. : іл.
11. Костриця М. Ю. Туристсько-краєзнавча робота в школі : посібник для вчителя географії / М. Ю. Костриця. - К. : Рад. шк., 1985. - 128 с.
12. Костриця М. Ю. Туристський похід вихідного дня / М. Ю. Костриця, М. С. Дубовис. - К. : Здоров'я, 1989. - 151 с.
13. Крачило М. Географія : практичні заняття на місцевості / М. Крачило, В. Серебряй. - К. : Шкіл, світ ; Вид. Л. Галицина, 2006. - 128 с. - (Б-ка «Шкіл, світу»).
14. Крачило М. П. Краєзнавство і туризм : навч. посібник / М. П. Крачило. - К. : Вища школа, 1994. - 180 с.
15. Ковальова Л. Краєзнавство як засіб навчання і виховання учнів / Л. Ковальова // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького ДПУ імені Григорія Сковороди : науково-теоретичний збірник. - Переяслав-Хмельницький : ПП «СКД», 2008. - С. 202-204.

16. Коханець П. Туристсько-краєзнавча діяльність - як ефективний засіб формування фізичних і вольових здібностей молодших школярів / П. Коханець // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького ДПУ імені Григорія Сковороди: науково-теоретичний збірник. - Переяслав-Хмельницький : ПП «СКД», 2008. - С. 85-88.
17. Коцан І. Я. Шкільний туризм: навч.-метод. посібник / І. Я. Коцан. - К. : Муар, 1998.-208 с.
18. Кушнарєнко Н. М. Бібліотечне краєзнавство: підручник / Н. М. Кушнарєнко. - К.: Знання, 2007. - 502 с. - (Вища освіта ХХІ століття).
19. Луцький Я. Основи шкільного туризму : навчально-методичний посібник / Я. Луцький, В. Луцький. - 2-ге вид., доп. - Івано-Франківськ : ОІППО, 2008. - 152 с.
20. Мовчан В. Педагогічні основи шкільного краєзнавства / В. Мовчан // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди : науково-теоретичний збірник. - К.: КИТ, 2004. - С. 127-131.
21. Павелко Г. Г. Туризм і краєзнавство в школі: методичний посібник / Г. Г. Павелко // Краєзнавство. Географія. Туризм. - Полтава: Оріяна, 2004. - № 42. - С. 19-23.
22. Петько Л. В. Підлітки і туризм / Л. В. Петько // Радянська школа. - 1989.-№2.- С. 35-40.
23. Прус І. Т. Краєзнавство як засіб виховання радянського патріотизму / І. Т. Прус. - К. : Знання, 1983. - 48 с.
24. Позакласна робота з географії: сценарії заходів, робота з обдарованими дітьми / [укладач В. М. Андрєєва]. - Х.: Основа, 2006. - 240 с.
25. Положення про музей при закладі освіти системи Міністерства освіти України : наказ Міністерства освіти України від 20 травня 1997 р.-№ 151.
26. Римарєнко В. С. Шкільна екскурсія / В. С. Римарєнко // Радянська школа. - 1989. - № 12. - С. 48-51.

27. Рокунець Л. М. Краєзнавство і туризм - шлях до майстерності вчителя географії : з досвіду роботи : навчально-методичний посібник / Л. М. Рокунець. - 72 с. // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2005. - № 6. - С. 22-23.
28. Омельченко Ю. Л. Шкільні музеї / Ю. Л. Омельченко. - К. : Рад. школа, 1981.- 124 с.
29. Соломонова Т. Шкільні музеї в Україні: тенденції і проблеми розвитку / Т. Соломонова // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2006. - № 18. - С. 3-4.
30. Суторміна Л. І. Географічне краєзнавство як засіб активізації навчально-виховної роботи : (методичні рекомендації) / Л. І. Суторміна // Географія. - 2008. - № 7. - С. 5-14.
31. Серебрій В. Туристсько-краєзнавча робота : проблеми і перспективи / В. Серебрій // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького ДПУ імені Григорія Сковороди: науково-теоретичний збірник. - Переяслав-Хмельницький : ПП «СКД», 2008. - С. 253-256.
32. Серебрій В. Походи вихідного дня як форма оздоровчого туризму / В. Серебрій // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького ДПУ імені Григорія Сковороди: науково-теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький: ПЦ «Ризографіка», 2005. – С. 138-148.
33. Троценко Т. Формування моральних якостей молодших школярів у процесі туристсько-краєзнавчої роботи / Т. Троценко // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди: науково-теоретичний збірник : спеціальний випуск: педагогіка. - Тернопіль: Астон, 2006. - С. 170-177.
34. Філончук З. В. Туристсько-краєзнавча робота в школі як засіб виховання творчості особистості / З. В. Філончук // Географія. - 2006.-№ 6. - С. 21-22.
35. Щур Ю. В. Спортивно-оздоровчий туризм: навчальний посібник / Ю. В. Щур, О. В. Дмитрук. - К.: Альтерпрес, 2003. - 232 с.

Розділ 5

Організація і проведення туристських походів

5.1 Підготовка до походу

5.1.1. Комплектування групи

Туристський похід, особливо багатоденний слід добре підготувати. Керівники туристського походу, а це повинні бути вчителі з певним досвідом туристських мандрівок повинні підібрати групу. Бажано, щоб учасники походу були одного віку. У випадку, коли проводиться багатоденний похід слід підбирати групу із однаковими фізичними даними.

До числа основних заходів по комплектуванню туристських груп для участі в поході (подорожі) – зустрічі з колишніми туристами, перегляд фото та відео матеріалів, стендів, красиво оформлених оголошень про майбутню подорож та ряд інших агітаційно-пропагандистських заходів по залученню та прилученню до туризму.

Важливо заздалегідь встановити оптимальний склад учасників походу. Досвід підказує, що найкраще, коли чисельність групи коливається в межах 10-15 чоловік (не більше 20 для одноденних подорожей). Це забезпечує маневреність, дотримання графіку руху, швидке подолання штучних перешкод. Усі, хто захотів взяти участь у поході, обов'язково проводять медичний огляд.

Комплектування групи закінчується організаційними зборами, де розподіляються обов'язки та складається список учасників за такою формою: прізвище, ім'я; рік народження; домашня адреса; туристська підготовка (перелічуються подорожі, виконані по даному виду туризму); обов'язки в групі; довідка від лікаря про стан здоров'я.

Список підписується керівником подорожі та затверджується одним з організаторів походу.

Учасники подорожі розподіляють між собою обов'язки з урахуванням бажання та здібностей кожного [7, с. 63].

На думку О. Остапця у кожній туристській групі обираються: командир, штурман, скарбник, завідувач спорядженням, завідувач харчуванням, санітар, ремонтний майстер, вогнищевий, фотограф, редактор, головний краєзнавець.

Крім адміністративно-господарської кожен учасник походу отримує і краєзнавчу посаду до якої входять: фізгеограф, метеоролог, гідролог, ботанік, зоолог, еколог, історик [27, с. 3-14].

Командир. Командир відповідає за виконання усіх завдань, що стоїть перед туристським колективом і є помічником керівника групи.

Головне завдання командира – досягти ефективної роботи від кожного учасника, який, крім своїх безпосередніх обов'язків, має ще краєзнавче завдання і туристську посаду. Крім того командир повинен повідомити дітям основні відомості про подорож: терміни, маршрут, протяжність, наявність складних ділянок, способи їх подолання, основні пункти переходів тощо. Ці відомості стануть їм у пригоді під час самопідготовки.

Разом з цим командир повинен перевірити, чи правильно розподілено навантаження на учасників туристського походу. Таким чином він зобов'язаний, відповідно до своєї посади, піклуватися про повсякденне життя своєї групи. Сюди входить і приготування їжі, і облаштування табору, і пошук дров, і культурна програма дня.

Штурман. Відповідає за правильне і безпечне проходження маршруту. Разом з керівником і головним краєзнавцем готує картографічний та описовий матеріал за маршрутом майбутньої подорожі. Штурман узгоджує з керівником схему маршруту подорожі і заповнює графік руху групи на маршруті.

За результатами походу штурман складає звіт на основі робочого зошита. У ньому повинна бути відображена інформація включаючи карти, схеми та технічний опис маршруту із зазначенням усіх орієнтирів.

Скарбник. Відповідає за витрати усіх коштів групи під час підготовки та проведення туристського походу. Разом з керівником туристської групи складає кошторис походу. Згідно кошторису здійснює збір коштів на похід, веде облік витрати грошей, купляє білети до району подорожі і назад. Після завершення походу складає звіт про витрати коштів групи.

Завідувач спорядженням. Головний обов'язок завідувача спорядженням - укомплектувати групове спорядження і забезпечити його збереження. Перед туристським походом він складає список особистого і групового туристського спорядження, який затверджує керівник групи. Під час походу слідкує за станом групового спорядження, у разі необхідності керує його ремонтом. Після завершення походу складає письмовий звіт з усіма рекомендаціями щодо спорядження, організовує його відправлення на склад або пункт прокату.

Завідувач харчуванням. Відповідає за харчування групи під час подорожі. Завідувач харчуванням складає список продуктів, які потрібно купити. Спільно із завідувачем спорядженням розподіляє продукти серед учасників групи згідно з максимально допустимим навантаженням на дівчат і хлопців.

Разом з цим завідувач харчуванням покладає відповідальність за збереження продуктів на учасників, а сам стежить за якістю упаковки та умовами зберігання їх під час подорожі. Крім того під час подорожі консультує чергових у приготуванні їжі.

Після повернення з маршруту завідувач харчуванням складає письмовий звіт про свою роботу із рекомендаціями щодо забезпечення і покращення харчування у туристському поході.

Санітар. Головне завдання санітара – піклуватись про здоров'я учасників подорожі. Напередодні туристського походу санітар повинен підібрати відповідний склад медикаментів для похідної аптечки, який затверджується керівником. Медичну аптечку ретельно упаковують і захищають від механічних пошкоджень і вологи під час походу. Перед

початком подорожі всі учасники надають санітару дозвіл від лікаря з його особистою печаткою. Крім того під час підготовки до подорожі до обов'язків санітара входить контроль за особистим спорядженням туристів, та за якість придбаних продуктів. У поході санітар зобов'язаний щодня цікавитися станом здоров'я кожного учасника і стежити за дотриманням ним правил особистої гігієни.

Головним чином у разі необхідності санітар повинен надати кваліфіковану медичну допомогу.

Після завершення походу на основі свого робочого зошита «Журнал здоров'я» складає письмовий звіт.

Ремонтний майстер. Відповідає за підбір ремонтного інструменту, а також необхідних запасних частин і матеріалів, які необхідно взяти у похід.

Ще до початку подорожі ремонтний майстер з'ясовує у завідувача спорядженням повний список групового та особистого спорядження. За потреби організовує його ремонт. Під час походу стежить за справністю групового спорядження, допомагає проводити ремонт індивідуального спорядження учасників туристської групи.

Після повернення з подорожі складає письмовий звіт із списком ремонтного набору та виконаних робіт під час туристського походу.

Вогнищевий. Відповідає за спорядження, призначене для облаштування вогнища і приготування їжі.

Перед початком походу вогнищевий складає список спорядження для вогнища і затверджує його у керівника, завідувача спорядженням і завідувача харчуванням. Під час подорожі відповідає за збереження спорядження для вогнища.

По завершенню туристського походу складає письмовий звіт із списком спорядження і своїми рекомендаціями.

Фотограф. Відповідає за організацію усіх видів зйомок та складання фото звіту про похід. У зв'язку з цим від фотографа залежить, які спогади

про подорож залишаться у дітей через кілька років, наскільки корисним стане їхній звіт для інших туристських груп.

Останніми роками більшість туристських груп використовують цифрову фото та відео техніку. Порівняно з плівковими фотоапаратами, сучасні цифрові апарати дають значну кращу якість фотознімків, і мають можливість збільшення їхньої кількості. Тому фотографу перед початком походу слід забезпечити фотоапарат акумуляторними і запасними батареями, картами пам'яті.

Редактор. Відповідає за ведення літопису на маршруті, оформлення письмового звіту за підсумками туристського походу. Перед початком подорожі редактор розповідає всім учасникам, який матеріал вони повинні підготувати за своїми туристськими і краєзнавчими посадами. Літопис пишеться у формі розповіді і в ньому відображається цікаві моменти життя туристської групи під час їхньої подорожі.

Після походу редактор редагує письмовий звіт.

Головний краєзнавець. Відповідає за пошуково-дослідницьку та пізнавальну діяльність туристської групи.

Залежно від поставлених на групу пошукових завдань займається підбором краєзнавчої літератури, путівників, журналів, туристських звітів, що розповідають про район подорожі. Крім того він організовує зустріч з відомими краєзнавцями. Головним чином такі зустрічі дають можливість ознайомитись з цікавими краєзнавчими об'єктами на маршруті.

Разом з цим головний краєзнавець розподіляє краєзнавчі посади між усіма його учасниками.

Під час походу контролює роботу учасників за їхніми краєзнавчими посадами в групі.

Після повернення з походу головний краєзнавець приймає в їх учасників письмові звіти і складає на їх основі повний краєзнавчий звіт про подорож.

5.1.2. Розробка маршруту.

Туристський похід повинен мати мету і після її встановлення вибирається район подорожі і вибирається маршрут.

Розпочинати подорожі найкраще у своєму районі чи області. Перші місцеві походи не потребують тривалого часу на під'їзди, великих витрат на переїзди і туристське спорядження. Вже після походів по рідному краю можна вибирати для мандрівок і інші райони країни. Перевага надається тому вибраному маршруту, який має найбільший пізнавальний інтерес. Разом з тим слід враховувати його віддаленість від своєї місцевості, наявність зручних шляхів, час перебування в дорозі, транспорті та інші витрати.

Вибраний район майбутньої подорожі детально вивчають за допомогою науково-популярної літератури, довідників, путівників, періодичних видань, метеорологічних спостережень, картографічних матеріалів тощо [15, с. 129].

Довжина, тривалість і категорія складності запланованого маршруту повинні відповідати фізичній підготовці групи. Керівник і учасники групи повинні мати правильну уяву про реальні можливості групи, а також відповідність технічної, психологічної і фізичної підготовки, умовам вибраного району [20, с. 62].

Залежно від місцевих умов, підготовки групи, завдань, що ставляться перед ними, обирають тактичний варіант маршруту. Він може бути лінійним (наскрізним), кільцевим і радіальним. У разі потреби всі три види можуть поєднуватися.

Лінійний – це маршрут, початкова і кінцева точка якого розташовані на значній відстані одна від одної. При такому маршруті долаються значні відстані. Проте цей варіант найскладніший, оскільки немає можливості для створення базових таборів, у яких можна було б залишити частину вантажу.

Кільцевий маршрут зручний тим, що початок і кінець маршруту міститься в одній точці. Це дає змогу докладно ознайомитися з районом подорожі, створити базовий табір, завчасно замовити квитки на виїзд тощо.

Радіальний – це невеликий дво – триденний маршрут від базового табору до наміченої мети. Кілометраж радіальних виходів не повинен перевищувати

1/3 частини загального кілометражу маршруту. Причому якщо туристи повертаються до табору попереднім шляхом, то він не зараховується в основний кілометраж маршруту [17, с. 127].

Після детального вивчення району майбутньої подорожі група може починати розробку маршруту по карті. Для цього необхідно мати карту вибраного району. Кращими картами для цієї роботи є топографічні карти масштабу 1: 100 000, 1: 50 000. При такому масштабі точно можна визначити «нитку» маршруту і довжину, як окремих ділянок, так і всього походу.

Плануючи маршрут, група повинна врахувати поступове зростання кілометражу та складності природних перешкод у другій третині подорожі, так, як маса наплічників ще велика, а учасники походу ще не адаптувались до фізичних навантажень.

При плануванні маршруту не слід забувати про рельєф та метеорологічні умови, які часто бувають несприятливими особливо в гірській місцевості. Для забезпечення безпеки учасників походу або в разі неможливості руху по основному шляху (несприятливі погодні умови, травма або хвороба одного з учасників) планується запасний варіант з виходом до населених пунктів.

Маршрут розподіляється по окремих днях, вимірюються відстані денних переходів, визначаються окремі місця ночівель, днювань, якщо потрібно – проведення дослідницьких робіт, екскурсій, поповнення продуктів харчування тощо [6, с. 156-157].

5.1.3. Оформлення похідної туристської документації

Після розробки маршруту керівник групи оформляє документи на проведення походу. Для ступеневих походів (не категорійних) це маршрутний лист, а для категорійних – маршрутна книжка встановленого зразка.

Заповнені документи на похід завіряються керівником організації, що проводить похід, та не пізніше ніж за 10 діб до початку походу вони подаються до маршрутно-кваліфікаційної комісії (МКК).

Маршрутно-кваліфікаційна комісія, до складу якої входять досвідчені туристи, перевіряє списки учасників походу, правильність розробки маршруту, медичні довідки на кожного члена групи, завірені лікарем, відповідність туристського досвіду учасників і керівника групи, складність обраного маршруту, правильність підбору спорядження, розрахунку продуктів харчування тощо. Крім ретельної перевірки, комісія надає консультації з проведенням подорожі та засобів безпеки на маршруті [28, с. 15].

При позитивному висновку маршрутно-кваліфікаційної комісії вона видає керівникові групи пронумеровану маршрутну книжку, завірену печаткою МКК.

Крім того перед виходом на маршрут керівник групи реєструє її у відповідній контрольно-рятувальній службі (КРС).

5.2. Туристське спорядження

Туристське спорядження поділяється на групове і особисте. Добір особистого і групового спорядження для туристського походу чи подорожі залежить від природних умов, регіону, тривалості походу, сезону, чисельності групи, мети і завдань походу і т. ін.

Основний принцип добору і комплектування туристського спорядження – брати з собою тільки те, без чого не можна обійтись, і нічого зайвого. Навіть досвідчені мандрівники складають список необхідного спорядження і докладно його аналізують, викреслюючи все зайве.

Головні вимоги до туристського спорядження – його міцність, легкість, надійність, пристосованим до похідного укладу, здатність створити максимально безпечні умови для подолання маршруту і збереження здоров'я учасників подорожі [8. с. 144].

Намети. Останнім часом у продажі з'явилася велика кількість різноманітних наметів. Головним характеристикам, яким повинні відповідати намети, є:

- невелика вага;

- вітрозахисні властивості;
- вологозахисні властивості;
- невеликий об'єм у складеному стані;
- комплектність (наявність стійок, кілочків, мотузок, тентів тощо);
- оптимальна довжина (2 метри) і висота (1,4 - 1,5 метри);
- міцність матеріалу та окремих елементів намету (стійок, кілочків, мотузок, петель, застібок тощо) [6, с. 162].

За конструкцією намети умовно поділяються на такі: двоскатні, тунельного типу, напівсфера.

На нашу думку найбільш комфортними є намети напівсфера. Якісною продукцією наметів відзначаються такі виробники, як: SALEWA, LOOP, HANNAN.

Для багатоденного походу важливою частиною є бівачне спорядження. Особливу увагу слід звернути на посуд для приготування їжі. У поході оптимально мати три казанки на групу, в яких одразу готують першу, другу страву і чай. Найкраще користуватися плоскими алюмінієвими відрами, або казанками за діаметром котрі входять один в інший.

Досвідчені туристи обов'язково беруть з собою вигнуті з міцного залізного дроту гачки та рогатки. При облаштуванні багаття дротяні рогатки забивають зверху у кілок, а казанки підвішують на поперечину за допомогою гачків.

Сьогодні досить широко в туристських походах для приготування їжі використовуються пальники. За принципом дії вони поділяються на газові, бензинові та мультипаливні пальники. Кожний тип цих пальників має свої переваги та недоліки. В основному вони використовуються взимку, або в тих районах де не має дров для багаття.

Разом з цим до кухонного спорядження відносяться: набір кухонних ножів, туристська сокира у чохлі, ополонник для роздавання готової їжі, поліетиленова скатерка, алюмінієва сковорідка, обробна дощечка з фанери,

засоби для миття посуду, сірники у водонепроникній упаковці, брезентові рукавиці.

Крім того до групового спорядження обов'язково слід віднести: медичну аптечку, комплект ремонтного набору, фото та кіноапаратуру, ліхтарики, компаси, топографічні карти, мобільні телефони, GPS – навігатор.

Особисте спорядження. Особисте спорядження як і групове для багатоденного походу слід ретельно підібрати.

Туристське особисте спорядження повинно відповідати таким умовам: бути легким, міцним, надійним, зручним та простим у користуванні, водонепроникним, невеликим за габаритами, тобто таким, щоб його можна було використовувати в умовах холоду, жари та підвищеної вологості. Крім того особисте спорядження повинно задовольняти ще й додаткові умови. Зокрема воно повинно відповідати кліматичним умовам району подорожі та строкам її проведення [15, с. 148].

Одяг туриста повинен бути легким, зручним, відповідати погоднім умовам та порі року. Кількість одягу залежить від тривалості подорожі. У туриста завжди повинна бути запасна пара нижньої та верхньої білизни. У випадку якщо подорож розрахована більше, ніж на 10 діб, треба взяти дві пари запасної натільної білизни. Для пішого туриста зручніший за все на маршруті спортивний тренувальний костюм. Але для сирієї вітряної погоди обов'язково потрібна штормівка або куртка-вітрівка [7, с. 77].

Незмінна річ у туристському поході – поліетиленова накидка від дощу. Вона повинна передовсім захистити туриста і його наплічник від несприятливих погодних умов.

При виборі верхнього одягу туристи керуються умовами та районом подорожі. Наприклад в Карпатах навіть взимку потрібно взяти з собою теплий шерстяний светр, просторі брюки з цупкої тканини, шерстяну шапочку.

В теплу пору року бажані шорти, купальний костюм, футболки з коротким рукавом, панама від сонця з широкими полями.

Запорукою вдалого багатоденного походу буде вибір взуття. Найбільш зручне взуття – це туристські черевики типу «вібрам». Завдяки глибокому протектору вони є досить надійними при подоланні природних перешкод у вигляді кам'янистих осипів, крутих трав'яних схилів, сніжників. Черевики потрібно вибирати на розмір більші, щоби в них вкласти додаткову устілку повстяну або фетрову і надіти дві шкарпетки прості, шерстяні або вовняні.

Для багатоденного походу обов'язково потрібно мати змінне взуття. В якості запасного взуття можуть бути кросівки. Використання кедів допустимо в тому випадку, коли вони взяті на розмір більші звичайного взуття. В них вкладена двійна товста устілка і вони надіти на дві (одні шерстяні) шкарпетки, в тому числі і теплу погоду. На нескладних маршрутах можна носити інше міцне розношене взуття на низькому каблучі і рифленій підшві. В період весняного бездоріжжя та осінніх дощів туристи беруть з собою резинові чоботи [3, с. 147].

При виборі наплічників (рюкзаків) слід надати перевагу тим, які виготовлені із цупкої і міцної тканини, надійно прикріплені плечові ремені, та невелику вагу.

Із великої кількості різновидів наплічників на сьогодні найбільш досконалим є анатомічний. Він забезпечує добре прилягання по всій поверхні спини, а разом із системою підвіски, силових лямок і широким поясним ременем робить процес транспортування зручним і безпечнішим для здоров'я.

Крім того такі наплічники мають зручні зовнішні кишені, бокові стяжки, що дозволяють носити габаритні речі, тубус, який служить для збільшення корисного об'єму, клапан, що містить додатковий простір для речей тощо.

При виборі наплічника треба знати, що для юнаків він буде оптимальним з об'ємом 80-100 літрів, а для дівчат 60-75 літрів.

Залежно від сезону та умов туристського походу підбираються спальні мішки. Вони бувають двох типів – так звані «кокони» і «ковдри». Останні

мають суцільний замок – блискавку збоку і внизу. Крім того спальні мішки розраховані на різні температурні режими.

До особистого спорядження також включаємо: килимок (карімат), туалетний набір, металеві – миску, ложку, кружку, індивідуальна аптечка, документи.

Нарешті все спорядження групове та особисте пакується у наплічник.

5.3. Харчування в поході.

Харчування виконує найважливішу функцію організму людини, забезпечує енергією процеси життєдіяльності. Оновлення клітин і тканин також відбувається завдяки надходженню в організм з їжею пластичних речовин – білків, жирів, вуглеводів, вітамінів і мінеральних солей.

Їжа є також джерелом утворення ферментів, гормонів та інших регуляторів обміну речовин в організмі.

Правильно організоване харчування є одним з основних чинників, що визначають здоров'я людини, опірність організму несприятливим впливам навколишнього середовища.

Основним джерелом енергії є вуглеводи, які дають 70-75 % необхідної енергії. Білки і жири використовуються, головним чином, для пластичних процесів, завдяки яким відбувається формування нових клітин, утворення травних соків й інших речовин, необхідних для повноцінного обміну. Участь білків і жирів в енергетичному балансі організму складає 25-30 %.

Найважливішим принципом збалансування харчування є визначення правильного і обґрунтованого співвідношення основних харчових і біологічно активних речовин. Співвідношення білків, жирів і вуглеводів за ваговими характеристиками рекомендовано – 1 : 1,2 : 4,6, тобто на 1г. білка повинно припадати 1,2 г. жирів і 4,6 вуглеводів. Але збалансованість їх в сучасному раціоні повинна встановлюватися ще і у взаємозв'язку з показниками енергетичної цінності.

Тому за цим показником приймається співвідношення білків, жирів і вуглеводів 1 : 2,7 : 4,6, тобто на кожен білкову калорію повинно припадати 2,7 жирової і 4,6 вуглеводної калорії [2, с. 63].

Як правило, у походах дотримуються триразового гарячого харчування. Сніданок слід готувати калорійним, але не важким. Під час походу з зупинкою на короткий привал туристи одержують заздалегідь заготовлені бутерброди. Обід має бути з трьох страв. Вечерю готують з таким розрахунком, щоб до того, як лягти спати, туристи не проголодалися.

Забезпечення продуктами необхідно розраховувати виходячи із середньої норми продуктів на людину в день. При цьому слід враховувати можливість поповнення їх запасів у поході. Так, набір продуктів для походу в малонаселеному районі буде іншим, ніж під час подорожі на території з високою густиною населення [17, с. 164].

Т.В. Блистів та ін. рекомендують наступний набір продуктів добового раціону на одну людину у нескладному поході [2, с. 65].

Таблиця 1.

Рекомендований денний раціон харчування для учасників масових туристських походів

Продукти	Кількість, г		Енергетична цінність. ккал
	У натуральному вигляді	У сухомі вигляді (або в перерахунку на сухе)	
Хлібобулочні вироби	300	150	660
Печиво (сухарі білі або ін.)	50	50	200
Крупи і макаронні вироби	120	120	400
Картопля	200	50	180
Супові консерванти	60	60	180
Цукор або продукти, які містять цукор	120	120	380
М'ясопродукти	150	100	350
Молоко (згущене або сухе)	70	50	120
Жири (включно: масло вершкове, топлене, рослинне,	160	120	800

жири топлені, сало)			
Інші продукти (овочі, сіль, спеції, чай, кисіль, сухофрукти, кава, какао, риба і рибні консерви	440	300	330
Всього	1670	1100	3700

Добовий раціон рекомендується розподілити таким чином: сніданок та вечеря – день по 30 % добового раціону, обід – біля 40 %. В сухому вигляді добовий пайок на одного туриста не повинен перевищувати 1,7 кг, причому бажано, щоб в нього входили високоякісні і в той же час легко засвоювані продукти, які можна використовувати в якості додаткового харчування – шоколад, цукерки, родзинки, курага, згущене молоко, какао, вітамінні препарати тощо [7, с. 75].

5.4. Топографія і орієнтування на місцевості

Турист, незалежно від того, яким видом туризму він займається, повинен мати відповідну топографічну підготовку, без якої він не спроможний розв'язати такі тактичні завдання, як розробка маршруту при наявності топографічних карт; орієнтування в будь-якій точці траси маршруту в поході; зображення окремих ділянок маршруту, цікавих з краєзнавчого погляду, нарешті вміння читати карту.

Під час подорожі, особливо в малонаселеній місцевості й при русі без доріг, туристам здебільшого доводиться розв'язувати практично два топографічні завдання: знайти на місцевості точку, задану на карті, та відшукати на карті точку свого стояння на місцевості [11, с. 131].

Сутність орієнтування полягає у розпізнанні місцевості за її характерними ознаками і орієнтирами, визначенні свого місцезнаходження і необхідних об'єктів відносно сторін горизонту, місцевих предметів (орієнтирів), а також у знаходженні і визначенні потрібного напрямку руху [1, с. 35].

Вміння туриста орієнтуватись дозволяє пройти маршрут без відчутних відхилень від наміченого напрямку, від графіка руху і дозволяє раціонально використати час для продуктивної роботи і повноцінного відпочинку.

Необхідні туристові вміння орієнтуватись на місцевості, користуючись картою і компасом він здобуває в період підготовки до походу і під час тренувань. З усієї різноманітності об'єктів, що зустрічаються на місцевості на шляху туриста, з метою набуття навичок орієнтування використовують природні або штучні предмети – орієнтири – точкові, лінійні і площинні.

Точкові орієнтири – об'єкти, що зображуються на топографічних картах позамасштабними умовними позначеннями, а на місцевості локалізуються у вигляді точки (окремі вершини, пункти геодезичної мережі, домінантні споруди, вежі тощо).

Лінійні орієнтири - об'єкти, що мають значну довжину і зображуються на карті лінійними позначеннями (річки, канали, шляхи сполучення, лінії зв'язку та електропередач, лісові просіки, яри та урвища, берегова лінія тощо).

Площинні орієнтири – об'єкти, що мають чітко окреслені контури і займають значну площу (озера, болота, лісові галявини, ділянки сільськогосподарських угідь, населені пункти тощо).

Крім того розрізняють загальне і детальне орієнтування на місцевості. Загальне називають таке орієнтування, при якому відомі напрямок руху, район перебування, відстань до найближчих значних об'єктів. Загальним орієнтуванням обмежуються тоді, коли нема необхідності в детальному вивченні території, точному визначенні точки перебування чи в разі, коли група прямує до конкретного орієнтира.

При детальному орієнтуванні точно визначаються точка перебування спостерігача (групи), сторони світу і азимут руху, досліджуються навколишні географічні об'єкти, встановлюються орієнтири для подальшого руху [38, с. 95].

Для орієнтування на місцевості найкраще використовувати великомасштабні топографічні карти.

Найбільш вживаними є карти масштабів 1: 200 000 і 1: 100 000. Сьогодні на території України видано серію обласних карт масштабом 1: 200 000.

Топографічні карти масштабу 1: 100 000 випускаються окремими аркушами, які покривають всю територію держави. Окремі блоки карт масштабу 1:50 000 випущено на найбільш привабливі для туристів території (гірські масиви Криму і Карпат). Гірські туристи поруч з топографічними картами часто користуються орографічними схемами, на яких детально показані лінії хребтів гірської території, перевали, окремі вершини з відмітками висот, гідрографія і мережа доріг і стежок. Для тренувальних походів туристи іноді використовують карти масштабу 1: 15 000, які складені для змагань з туристичного орієнтування.

Підібрані для використання в туристському поході карти необхідно піддати детальному аналізу на предмет їх змістовності і придатності використання. Аналіз карт складається з різнобічного дослідження елементів і властивостей топографічної карти для виявлення її особливостей і якості; оцінка встановлює ступінь придатності карти для використання у конкретних цілях. Якість карти визначають: її змістовність (повнота і відповідність дійсності), масштаб та інші елементи математичної основи, точність зображення, сучасність. Детально аналізують системи умовних знаків (легенди).

Топографічна карта – як достатньо точна модель території надає можливість використовувати її саму в якості джерела надійної інформації, яка може бути безпосередньою і не відзеркалена і її змісті [8, с. 35-36].

На топографічних картах місцевість відображається в масштабі, тобто у відношенні довжини лінії на карті до її довжини насправді. Масштаб обов'язково вказується на карті. Можна зустріти два види запису масштабів:

- числовий – подається у вигляді відношення 1 см на карті до певної кількості сантиметрів на місцевості, наприклад 1: 100 000 (в одному сантиметрі – сто тисяч сантиметрів або 1 кілометр);
- лінійний – подається як шкала, на якій над сантиметровими поділками написано відстані на місцевості.

Відповідно відстані на карті вимірюються або в сантиметрових із наступним множенням на знаменник масштабу, або відразу в кілометрах.

Однак лінійкою можна вимірювати тільки відстані по прямій. Для визначення кілометражу запланованого маршруту, враховуючи звивини стежок і доріг, служить кривомір або курвимент. Шкалу приладу зроблено у вигляді лінійного масштабу з підписаним числовим еквівалентом.

Для відображення природних і соціально-економічних об'єктів на карті застосовуються умовні знаки. Вони виводяться на окреме поле карти і можуть бути масштабні (наприклад міська і сільська забудова), позамасштабні (наприклад електромережі) і пояснювальні (адміністративні назви, відмітки висот, вантажність мостів, нумерація доріг (тощо)). Крім того, на топографічних картах для зображення місцевих предметів за їх основними видами застосовуються різні кольори умовних знаків: зелений – для рослинності, синій – для водних об'єктів, коричневий – для рельєфу, чорний – для соціально-економічних об'єктів і пояснень. Деколи зустрічається заміна чорного кольору коричневим, але це не впливає на читання карти [2, с. 68-69].

При зображенні на площині нерівностей земної поверхні застосовується рельєф, який можна звести до п'яти типових форм:

- 1) гора, горб, висота – конусоподібні форми рельєфу, що підносяться над навколишньою місцевістю;
- 2) улоговина, западина – форма рельєфу, протилежна горі, горбу;
- 3) хребет – витягнуте підвищення;
- 4) лощина, долина, яр – форма рельєфу, протилежна хребту;
- 5) сідловина (перевал) – місце з'єднання двох лощин, що розходяться від одного хребта в протилежні боки.

Вершина гори, дно улоговини і найнища точка сідловини є характерними точками рельєфу, а вододіл хребта і водозбір лощини – характерними лініями рельєфу.

Рельєф є одним із важливих природних елементів місцевості. З них тісно пов'язана гідрологічна мережа (струмки, річки, озера, болота).

Рельєф визначає характер і розміщення місцевих предметів – рослинності, населених пунктів, шляхів сполучення тощо.

Основним сучасним способом зображення рельєфу є використання горизонталей.

Щоб передати характерні особливості рельєфу, залежно від масштабу карти вибирають певну висоту перерізу рельєфу, тобто відстань між горизонталями.

Чим крутіший схил, тим менша відстань між горизонталями. На картах масштабу 1: 50 000 горизонталі проходять через 10 м, масштабу 1: 100 000 через 20 м.

Для того щоб легко було відрізнити пагорб від яру (адже на карті вони виглядають однаково, як система замкнутих горизонталей), на горизонталях ставлять маленькі рисочки – бергштрихи – які показують напрямок схилу [30, с. 15].

На топографічних картах відображають сучасний рослинний покрив, а за його відсутності – ґрунти. Природну рослинність поділяють на лісову, чагарникову, трав'янисту, а культурну – на багаторічні насадження і сільськогосподарські культури.

Найповніше відображають лісову рослинність. Виділяють окремі масиви лісу з якісною та кількісною характеристикою, показують перехідні форми – рідколісся, включення чагарників, чагарникові масиви, групи кущів, вузькі смуги лісової та чагарникової рослинності тощо. Особливе значення має підкреслення географічних особливостей розташування рослинності: стланник у високогір'ях, суцільні колючі чагарники на схилах гір.

Один із найважливіших елементів змісту топографічних карт є населені пункти. На вітчизняних картах прийнята класифікація населених пунктів за типом поселення, людності й адміністративним значенням. Відповідні градації закріплені в умовних знаках. Особливе значення має детальність зображення заселення місцевості [22, с. 161].

Орієнтуватись на місцевості краще всього та надійніше за картою і компасом.

Основне призначення компасу – показати напрямок – північ – південь. Якщо він відомий, неважко визначити і всі інші. Існують прості, рідинні та електронні компаси.

Простий компас являє собою круглу пластмасову або латунну коробку, на дні якої закріплена сталева гостра голка. На вістрі голки вільно обертається магнітна стрілка. За допомогою важільця гальма її можна підняти з голки й притиснути до скла обертової кришки, на якій закріплені проріз прицілу та мушка для візування напрямків.

У рідинному компасі стрілка обертається у рідині, що запобігає її різкому коливанню під час швидкого бігу, тому ним зручно користуватися під час змагань зі спортивного орієнтування.

Електронний компас демонструє напрям на північ на електронному дисплеї, може автоматично вказувати азимутальні напрямки. Найбільшим недоліком електронних компасів є необхідність заміни елементів живлення, що є проблемним у довготривалих походах та експедиціях [6, с. 26].

Перед тим як приступити до роботи з простим компасом, треба перевірити, чи він справний, та чи можна ним користуватись. Перевіряючи правильність компасу, його слід покласти горизонтально на стіл або плоский предмет та відпустити гальмо магнітної стрілки. Після того, як стрілка заспокоїться, помітьте на лімбі (градусному кільці), проти якого зупинився північний (темний) кінець стрілки. Підвісьте до стрілки який-небудь металевий предмет, який змусить її обертатись навколо осі. Якщо після кожного зсуву стрілка буде зупинятись точно проти поміченого ділення, такий компас справний. Його треба охороняти від різних поштовхів, ударів, щоб не погнути внутрішню поверхню шляпки стрілки. В неробочому стані магнітна стрілка повинна бути притиснута гальмом до скла, інакше гострі голки та шляпка стрілки швидко зношуються. Не слід класти компас поряд з металевими предметами, щоб стрілка не розмагнічувалась.

Для того, щоб користуватись компасом потрібно надати йому горизонтального положення, Після чого відпустіть гальмо магнітної стрілки та встановіть компас так, щоб північний кінець стрілки співпадав з нульовим діленням шкали (навпроти літери С або N).

Після цього неважко визначити інші сторони горизонту – південь, схід, захід. Вони вказані на лімбі компасу літерами Ю (S), В (E), З (W). Тепер помітьте місцеві предмети, що різко вирізняються, наприклад, окреме дерево, будівлю, вершину гори з обрисами, що запам'ятовуються, які слід надалі використовувати при визначенні сторін горизонту на даній точці стояння.

Однак, слід зазначити, що таке визначення сторін горизонту буде приблизним, без урахування магнітного схилення. Магнітним схиленням називається кут між дійсним та магнітним меридіаном. Схилення вважається східним (зі знаком мінус) , якщо північний кінець стрілки компасу відхиляється до сходу від дійсного меридіану, та західним (зі знаком мінус) при відхиленні стрілки до заходу [7, с. 51].

Туристам для успішного орієнтування необхідно мати навички роботи з картою і компасом.

Орієнтувати карту означає розташовувати її в горизонтальній площині так, щоб напрямки зображеної на карті місцевості збігалися з напрямками самої місцевості. Це завдання полегшується тим, що всі карти друкуються стандартно: північ – угорі, південь – унизу карти, праворуч – схід, а ліворуч – захід. Іншими словами, лінія північ – південь на картах позначена справжнім меридіаном, який завжди є на карті.

За компасом карту орієнтують так: карту кладуть горизонтально на щонебудь плоске, наприклад рівний пеньок. На один з меридіанів карти кладуть компас. Лінія північ-південь суміщається з лінією меридіана карти. Після того відпускаємо гальмо стрілки компаса і вона після ряду коливань установлюється в площині магнітного меридіана.

Якщо напрямок компаса північ-південь не збігається з напрямком магнітної стрілки, то карту з накладеним на неї компасом плавно повертають

праворуч або ліворуч до того часу, поки стрілка встановиться в напрямку лінії північ-південь компаса.

Збіг напрямку стрілки компаса, накладеного на меридіан карти так, що північний його напрямок збігається з напрямком лінії компаса північ-південь, покаже, що карта орієнтована [11, с. 145].

Крім визначення сторін світу, компас допомагає з'ясувати власне місце знаходження. Для цього треба вирахувати азимут – кут між напрямом магнітного меридіану і напрямком на певний об'єкт або місця, які зазначені на карті і виразно помітні на місцевості. Кут вимірюється за годинниковою стрілкою в градусах – від 0 до 360°. Щоб виміряти азимут, треба направити корпус компаса на об'єкт, а потім повернути лімбу так, щоб нульовий відлік (північний напрямок) збігся з північним кінцем магнітної стрілки.

Азимут допомагає також дотримуватись обраного напрямку руху, що деколи буває дуже складно зробити на незнайомій місцевості, особливо в умовах поганої видимості (густий ліс, туман тощо) [2, с. 70].

Для успішного орієнтування на маршруті є вміння визначити своє місцезнаходження. Досить надійним способом визначення свого місцезнаходження є так званий спосіб зворотної засічки. Ним користуються тоді, коли на місцевості є два об'єкти, які легко роздивитись і до яких можна провести уявні прямі лінії, що перетинаючись утворюють прямий або близький до прямого кут. Точка перетину цих ліній на карті і буде точкою нашого місцезнаходження. Цей спосіб, як правило, застосовують у гірській місцевості й на відкритих місцях [31, с. 18].

Зорієнтуватися на місцевості можна не тільки за допомогою компасу. Визначити напрям сторін горизонту можна і за небесними світилами.

За сонцем. Приблизно о 7 годині сонце знаходиться на сході, в 13-й – на півдні, о 19-й на заході. З переходом на літній час положення Сонця змінюється відповідно на одну годину, залежно від пори року точки сходу і заходу сонця переміщуються уздовж горизонту: взимку на південь, влітку на північ.

За сонцем і годинником. Потрібно годинник покласти горизонтально, та направити годинникову стрілку на сонце. Кут на циферблаті між годинником стрілкою та цифрою 1 ділять пополам. Лінія, яка ділить цей кут пополам буде вказувати напрямок на південь [5, с. 23].

При цьому знайдений за годинником напрям на південь до полудня буде правіше, а пополудні лівіше годинникової стрілки.

По полярній зірці. Ця зірка завжди знаходиться на півночі і розташована в сузір'ї Малої Ведмедиці. А також її можна зустріти за сузір'ям Великої Ведмедиці. Провівши лінію через дві крайні зірки ковша Великої Ведмедиці і продовживши уявну вгору на п'ять відстаней між початковими зірками, знайдемо Полярну зірку, яка є найбільш яскравою у сузір'ї Малої Ведмедиці.

Приблизно визначити, де північ, а де південь, якщо не видно сонця і зірок, можна за деякими характерними місцевими ознаками.

Місцеві ознаки визначення сторін горизонту.

Кора дерев листяних і хвойних значно темніша та вкрита лишайниками з північного боку. Кора дерева, яке росте окремо, з південного боку густіша і має більші гілки, вони частіше розгорнуті на південь.

У горах широколистяні породи дерев частіше ростуть на південних схилах, а мішані і хвойні на північних. Насиченість квітів у лісовій підстилці і плодів у каштана, дуба, диких плодових, а також шишок більша з півдня, з боку сонячного прогріву.

Річні кільця на зрізі стовбурів звичайно ширші з південного боку і щільно стиснуті і вузькі з північного. Великі уламки каменів, скельна поверхня більш чиста з півдня, а з півночі довше зберігають вологу і прохолоду, мають більше лишайників і мохів.

Мурашники, нори дрібних тварин, іноді – змій, входи в гнізда диких бджіл і джмелів здебільшого орієнтовані на південь.

Віночки квітів розгортають пелюстки в напрямку до джерела найбільшої освітленості, і протягом дня вони йдуть центральною частиною віночка за переміщенням сонця навіть тоді, коли воно закрите хмарами. Тому навіть у

похмуру погоду багато трав'янистих рослин своїми чашечками, колосками, більшістю листків і згорнутих голівок квітів злегка нахилені на південь [43, с. 22].

У лісових масивах добре орієнтуватися за кварталними стовпами. Просіки у лісових угіддях прорубуються виключно з півночі на південь і із заходу на схід. Нумерація кварталів йде зліва направо по строчці і далі зверху вниз (з півночі на південь). На перетині просік в землю закопують кварталні стовпи з квадратною голівкою, так, щоб діагоналі квадратів були направлені вздовж відповідних просік. На бічній поверхні квадрата, зверненій до прилеглого квадрату, наноситься номер цього квадрату. Завжди два найменші номери кварталів на кварталному стовпі утворюють межу, направлену на північ.

Сьогодні існує найбільш сучасний спосіб орієнтування на місцевості за допомогою глобальної системи позиціонування (GPS).

Ця система дозволяє автоматично фіксувати всю траєкторію маршруту, вимірювати висоти й визначати географічні координати будь-якого предмета на маршруті. Перевагою такої системи є те, що за відсутності видимості на місцевості й неможливості використання компасу цей невеликих розмірів комп'ютер постійно видає координати й візуально показує на екрані місце вашого знаходження. При включенні функції: «повернутися в початковий пункт» - прилад укаже зворотну дорогу навіть в умовах темряви.

Крім того, GPS – приймач дає точний час сходу й заходу сонця, вираховує середню швидкість руху по горизонталі й вертикалі. Фіксує час, витрачений на рух і зупинки, укажує курс маршруту, розраховує час на досягнення початкового пункту тощо.

Глобальна система позиціонування побудована на основі 24 супутників, що знаходяться на постійних орбітах навколо Землі і випромінюють радіосигнали в мікрохвильовому діапазоні, а також мобільного приймача – комп'ютера. Цей невеликий пристрій, з розміром з мобільний телефон,

робить всі розрахунки географічних параметрів свого знаходження, використовуючи не менше трьох прийнятих сигналів із супутників.

Сьогодні приймачі GPS активно використовуються в авіації, судноплавстві, наземних транспортних засобах, геології, будівництві, туризмі та ін. Існують нові версії GPS-приймача, що функціонально сполучений з мобільним телефоном. Користувач, що передзвонив з такого пристрою з проханням на допомогу, може бути легко виявлений за географічними координатами його перебування [39, с. 40].

5.5. Базування.

Одним із найбільш складних моментів при проведенні туристського походу є базування. Правильно обрати місце для ночівлі, встановити оптимальну кількість наметів, приготувати їжу чи розпалити вогнище в несприятливу погоду, особливо взимку, - все це вимагає відповідного досвіду, чіткості і злагодженості в роботі всіх учасників походу. Погано облаштований бівак не забезпечує відновлення сил; більш того це може стати причиною нещасного випадку. Вміти облаштуватись на ночівлю в польових умовах повинен вміти кожний, хто вирушає в подорож: однак навіть в поході вихідного дня може виникнути необхідність вимушеного привалу (несприятливі погодні умови, нещасний випадок тощо) [8, с. 147].

Туристський бівак повинен забезпечити повноцінний відпочинок туристів після важкого денного переходу та повну їх безпеку.

Першою вимогою є безпека біваку, а це значить, що не слід вибирати місце поряд з населеними пунктами, великими дорогами.

Друга важлива умова – вода. Вона повинна бути проточною, придатною для приготування в їжу. Тому вибирати місце бажано біля джерел або на малих притоках річок, а не на самій річці. Іноді проблема чистої води буває дуже складною, доводиться нести з собою воду за 2-3 км або ходити до колодязю, але й не в усякому колодязі вода придатна для пиття.

Третя умова – місце повинно бути безпечним на випадок негоди: поблизу наметів не повинно бути сухостійних дерев, що нахилилися, які можуть

впасти при сильному вітрі. Грунт повинен бути сухим, а на випадок дощу вода не повинна стікати під намети.

Не можна розбивати бівак біля одиноко стоячих дерев, на хребті, на вершині пагорба, щоб уникнути при грозі небезпеки удару блискавки. У випадках, коли все-таки прийшлося розбити бівак на відкритому високому місці, і до району табору наближається гроза, всі великі металеві предмети треба віднести вбік від наметів не менше, ніж на 50 м.

Подорожуючи в тайгових та лісостепових районах, треба слідкувати, щоб на місці біваку не було мурашників, мишачих нір, заростей колючих кущів.

Найкраще місце – піднята південна галявина хвойного лісу, яка добре прогрівається сонцем.

Важливу роль відіграє наявність палива. Якщо ви знайшли місце на галявині хвойного лісу з великою кількістю сухостою та трусок, група одержить навіть в негоду дуже великий виграш у часі приготування їжі та сушінні речей. Тут ви легко і швидко спорудите хороше жарке багаття [7, с. 71].

Разом з цим слід пам'ятати, що заборонено розкладати вогнище на торф'яному ґрунті.

Бажано бівуак розбивати у мальовничому місці. Це дасть туристам естетичну насолоду і приємні враження.

Після того, коли місце для ночівлі вибрано, тоді вся туристська група приступає до організації біваку. Як правило, свої обов'язки члени групи знають заздалегідь. Чергові по кухні починають готувати їжу, інші – ставлять намети, заготовляють паливо. Незважаючи на втому, кожен має виконати доручену справу, а закінчивши її, допомогти своїм друзям [17, с. 176].

Планування бівуака здійснюється керівником походу. Господарські справи покладаються на завгоспа і чергових. Роботи, пов'язані з влаштуванням ночівлі, повинні виконуватись чітко, швидко, організовано, без метушні. Частина групи розчищає місце для табору, ставить намети, розкладає спальні мішки, інші збирають сухий хмиз, якого б вистачило не

тільки для приготування їжі, а й для нічного багаття і на ранок. Після встановлення наметів відповідальні за багаття розпалюють вогонь, а чергові носять воду, готують їжу. Усі ці роботи виконуються під наглядом старшого чергового або керівника групи. Без їх дозволу ніхто не може навіть ненадовго покинути територію табору [38, с. 76].

Під час стоянки потрібно дотримуватись абсолютної чистоти. Різні об'їдки, сміття, порожні консервні банки тощо треба викидати у спеціально викопану на певній відстані від табору яму, яку прикопують перед згортанням табору.

Місце для вогнища вибирають на відстані 5-8 м від наметів, з підвітряного боку. Для безпеки його обкопують рівчаком [17, с. 177].

У поході туристська група повинна уміти використовувати деякі типи вогнищ.

Тип вогнища «криниця» за зовнішнім виглядом нагадує колодязний зруб. Два поліна кладуть на вугілля паралельно одне одному, поперек них – ще два і т.д. Цим забезпечується вільний доступ повітря до вогню, і полінця горять рівномірно по всій довжині. Таке багаття доцільно використовувати для великої групи, воно дає багато тепла і придатне як для приготування їжі, так і для обігрівання та сушіння одягу.

Тип вогнища «курінь» передбачає укладання дров на вугілля похиленого до центра. При цьому вони частково опираються один на одного.

За такої конусоподібної конструкції вогнища дрова догоряють в основному в своїй верхній частині, полум'я буде великим і концентрованим. Таке вогнище використовують для швидкого кип'ятіння води або приготування їжі в одній посудині.

Тип вогнища «зіркове» передбачає укладання нетовстих полін на вугілля з кількох сторін по радіусах до центру. Горіння відбувається переважно в центрі і по мірі згоряння дров їх пересувають ближче до центру.

Вогнище типу «тайгове» використовують, коли потрібно приготувати їжу під час дощу. Біля добре розігрітого вогнища кладуть товсте поліно, а на

нього кладуть полінця. Дрова, які розміщують з нахилом, сприяють швидкому стіканню води, і деревина не встигає промокнути.

Тип вогнища «три поліна» складається з трьох колод довжиною 2-2,5 м і нерідко використовується для обігрівання під час ночівлі на снігу без наметів [17, с. 178-179].

Перед згортанням біваку слід старанно прибрати територію. Паперові обгортки спалюються на вогнищі. Порожні консервні банки спочатку повинні обгоріти на вогнищі, а потім їх закопують у землю. Рештки їжі залишають мешканцям лісу. Пластмасову упаковку потрібно забрати із собою.

Перед виходом з місця ночівлі вогнище слід залити водою. Місце розташування вогнища закладають дерном і поливається водою.

Тільки після того як керівник групи перевірить територію для біваку, і вона залишається чистою, туристи далі вирушають на маршрут.

5.6. Техніка і тактика туристського походу

Туристська техніка

Техніка туризму включає ряд прийомів, які дають можливість у різних умовах місцевості та погоди раціонально і безпечно пересуватися, влаштувати привали, орієнтуватися на місцевості, долати природні і штучні перешкоди, що зустрічаються на шляху, та надавати першу медичну допомогу.

Питання туристської техніки досить повно й детально розроблені й освітлені як у періодичній, так і спеціальній туристській літературі [11, с. 158].

Під словом «техніка» слід розуміти сукупність правил, прийомів та способів, які дозволяють туристам безпечно та з найменшою втратою сил та часу пройти маршрут та подолати всі перешкоди на ньому. Техніка – це й дисципліна, згуртованість групи, режим руху, фізичні якості учасників – спритність, сила, витривалість, почуття рівноваги, володіння спеціальними прийомами страхівки та самострахування.

У поході треба суворо дотримуватись принципу послідовного збільшення ходових навантажень: від зовсім маленьких походів поступово переходити до більш тривалих.

Слід навчитись ходити спокійно, без напруження, нікуди не поспішаючи. Суворо треба дотримуватись і правила обов'язкового чергування роботи та відпочинку – переходу та привалів. Досвід показує, що саме надмірна інтенсивність та одноманітність руху – головні пригнічуючі фактори [6, с. 172].

Треба уникати тривалого руху по дуже твердій опорній поверхні – кам'яним, бетонним та асфальтовим дорогам. Крок повинен бути натуральним, вільним, тіло злегка нахилено уперед, щоб урівноважити вагу рюкзака. Ступні, трохи розвернуті вправо і вліво, ставляться з п'яти перекатом на носок. Опорна нога не розігнута до кінця, що створює пружистість та плавність ходи. Руки вільні від носіння яких-небудь предметів спорядження, за виключенням альпенштоку, коли він необхідний для самострахування [7, с. 67].

Для вироблення техніки ходьби слід дотримуватись таких порад: при любых нерівностях поверхні ногу ставлять на всю підошву, щоб не потягнути зв'язки. Не слід робити кроки однакової частоти і довжини зі своїми, навіть досвідченими товаришами, особливо коли вони іншого росту.

Важливо виробити свій ритм руху. На пологих спусках кроки роблять довші, а на крутих – можна спускатися і бігом, при цьому приторможуючи, інакше можливе падіння і на хорошій стежці. На підйомах кроки зменшують, рух плавно сповільнюють [32, с. 178].

Правильніша та економніша хода виробляється практично під час невеликих походів вихідного дня й цілком залежать від систематичного тренування. Правильна хода дає можливість здійснювати походи за складеними маршрутами з довгими переходами й при цьому не відчувати втоми. Ходьба з наплічником вимагає затрати більших зусиль і відповідного навику, бо залежно від ваги наплічник змінює положення центра ваги

туриста, і для збереження рівноваги, особливо на дуже пересіченій місцевості, потрібні додаткові зусилля.

Швидкість пішого пересування по рівнинній місцевості й при нормальних метеоумовах (тобто в сухий, нежаркий час) складає в середньому 3,5 - 4 км на годину. Наявність заболоченої місцевості, піску, рух по зораній землі, густим лісом або чагарником значно знижують темп руху й збільшують затрату сил [11, с. 159].

Інколи рух по пересіченій місцевості, пересування по лісу, знижує темп і довжину кроку приблизно на одну третину, іноді більше, а швидкість знижується до 2 – 2,5 км/год. В горах на крутих підйомах довжина кроку зменшується наполовину і більше. Якщо кут нахилу перевищує 5° темп знижується до 80 – 85 кроків в хвилину, а на схилах крутизною 25 - 30° - до 35 – 40 кроків [25, с. 70].

Особливо обережно треба бути на спусках, щоб не розтягнути зв'язки в гомілковостопних суглобах. Це може статися під час прискореного бігу, коли дуже зростає навантаження на м'язи і зв'язки ніг.

Кам'янистими схилами йдуть зигзагоподібно, не розтягуючись, щоб камінь, який падає вниз, не влучив у когось із тих, хто йде на підйомі позаду і на спуску попереду.

Густі зарості долають у колоні по одному, дотримуючись дистанції 2 – 3 м, щоб не завдати травми тому, хто йде позаду. При необхідності дистанцію трохи збільшують, темп руху знижують.

У густому лісі рух уповільнюється через завали та буреломи. Вони утворюються при падінні гнилих стовбурів, на які навалюються гілки та дерева, що стоять навколо. Такі завали краще обходити з боку коріння дерев, що впало. Бурелом взагалі краще обходити стороною, хоча б для цього довелося зробити чималий гак, бо на подолання безлічі повалених бурею дерев можна витратити надто багато часу й енергії, до того ж це небезпечно [17, с. 169].

Болотисті ділянки проходять з допомогою трьохметрових палиць з сухої деревини. При цьому використовують купини й корені рідких дерев та кущів, що можуть служити порівняно твердою опорою. Просуватися слід повільно, не роблячи різких рухів. Для безпеки руху сумнівні місця промацують жердинами 2,5 – 3,5 м завдовжки [26, с. 192].

Серйозною перешкодою для туристів, які мандрують у Карпатському регіоні є зарості гірської сосни. Коли немає прокладеної стежки через косодревину, то вони практично є непрохідними.

Горгани створюють серйозні випробування для недосвідчених туристів. Рух кам'янистою місцевістю, розсипами завжди потребує обережності і уваги, а від початківців вимагає надмірних зусиль. Насправді ж з Горганями можна звикнутись, хоча і треба оцінювати кожен крок. З часом виробляється навик, і ноги самі вибирають нерухомі каміння. Справді небезпечними Горгани стають під час дощу або снігу. В такій ситуації треба уповільнити рух і ставити ноги тільки в такі місця, звідки їм немає куди зіслизнути (ямки, щілини, загострені краї тощо).

У Чорногірському масиві Карпат навіть звичайні трав'янисті схили є досить небезпечними. Якщо потрібно спуститися стрімким схилом полонини, треба вибирати кам'янисті місця, горбочки, жолобки – усе те, що дозволить впевнено поставити ногу. Мокра трава на стрімкому схилі так само небезпечна, як сніг.

Пасма снігу, що подекуди навесні і влітку перегороджують траверсну стежку, варто обійти. І вже в жодному випадку не спокушатися з'їхати донизу, бо тоді виникає небезпека травмування на каміннях нижче пасма снігу. Траверсуючи засніжений схил, найкраще мати із собою альпеншток або лижну палицю. Встромлені в сніг вище стежки, вони є третьою точкою опори, що значно полегшує пересування [2, с. 73].

Серйозною перешкодою на маршруті є річки. Здебільшого туристи початківці прокладають свої маршрути в більш-менш людних місцях. Біля населених пунктів, як правило є кладки, містки, особливо поширені вони у

Карпатах. Тому краще буде пройти туди, затративши навіть лишній час, чим переходити глибоку річку. Як тільки ви вийдете до річки, організуйте розвідку вздовж берегу – шукайте кладку або брід. Мілкіше місце скоріш за все знаходиться на широкій ділянці ріки, або там де вона дробиться на окремі рукави, протоки. Біля крутих берегів майже завжди глибина більша, ніж на пологих [24, с. 61].

Треба пам'ятами, що одна і та ж сама річка на різних ділянках має різну глибину. Брід в принципі можливий на ділянці, де глибина не більша, ніж по пояс самому найнижчому туристу, але бажано знайти більш мілке місце, треба враховувати і те, що глибина річок часто – величина перемінна. Впродовж невеликого проміжку часу, вода може значно піднятися або впасти.

Серйозне ускладнення для броду – погана прозорість води, що не дозволяє оцінити глибину та побачити небезпечні ділянки дна: каміння, ями, корчі, мул, водорості. Переходити річки вбхід завжди треба у взутті, щоб ступні були максимально захищені від ушкоджень.

У тих випадках, коли візуальна розвідка місця броду не дає результатів, треба випробувати брід – пустити в річку самого сильного та досвідченого туриста, обов'язково того, що вмє добре плавати. Як правило, брід робиться не по прямій лінії (перпендикулярно до берегів), а навскіс, в обхід поглиблень.

Рятувальний пост треба виставляти в тому випадку, коли переплавляється декілька груп. Для визначення місця поста, як правило, нижче по течії річки одного досвідченого учасника пускають у воду на рятувальній мотузці та перевіряють, чи зможуть рятувальники підхопити збитого течією у тому або іншому місці переправи.

Перший учасник переправи, який перейшов річку, закріплює на березі мотузку, яка буде для інших учасників служити поручнями. Ті, що переправляються, обв'язуються грудною об'язкою, пристібаються карабіном до поручнів та, тримаючись за них руками, переходять річку стоячи

обличчям до течії. Останній учасник переправи знімає поручні, обв'язуються основною мотузкою, а ті, що знаходяться на протилежній стороні, витягують його.

Існує і інший спосіб переправи без мотузки, що страхує: учасники переправи переходять річку, вставши в коло або шеренгу, взявшись за плечі одне одного. Коли один учасник робить крок, інші учасники його підтримують.

При переправі через річку по каменях переправляються стрибками, опираючись під час стрибка обома руками на високий альпеншток або однією рукою на льодоруб. Треба страхувати мотузкою того, хто переправляється, так, щоб, при зриві у воду мотузка не зачепилась за камінь. При цьому хто переправляється, того страхують мотузкою.

Тим, хто добре вміє плавати, можна дозволити переправлятися уплав. При переправі через широку спокійну ріку використовують пристосований плотик, за який тримається учасник переправи.

Через бурхливі та глибокі річки найбільш безпечна навісна переправа. Основна мотузка міцно прив'язується до опор та додатково перекидається мотузка, що страхує. Переправляються, як правило, сидячі «в сідлі» або в горизонтальному положенні, обличчям догори, на двох карабінах або одному з роликami [7, с. 69-70].

Тактика туристських походів

Питання тактики відносяться до основних при підготовці і проведенні туристських походів. Від їх вірного вирішення залежить успішне виконання обраних спортивних, пізнавальних, оздоровчих та виховних завдань і, що виключно важливо, - безпека учасників, безаварійність в туризмі [14, с. 20].

Коли людина в туристському поході пересувається в різних ландшафтних умовах, вона постійно змушена оцінювати обстановку й вибирати найзручніший, на її погляд, шлях.

Вибір принципів способів і лінії пересування безпосередньо на маршруті стосовно до конкретної практичної обстановки належить до тактики туризму.

Отже тактика:

- завжди практично прив'язана до конкретного ландшафту місцевості;
- передбачає безупинну можливість вибору залежно від сформованих умов навколишнього оточення;
- приурочена до певного відрізка часу. Тактичний хід у різний час доби, сезону й інших тимчасових обставин може бути змінений;
- психологічно залежить від особистісного вміння грамотно оцінити обставини й прийняти вольове рішення.

Тактику, на відміну від туристської техніки, не можна вдосконалити просто механічними тренуваннями, довівши оперативність окремих дій до автоматизму. Правильний тактичний вибір вимагає не тільки певної суми знань і навіть досвіду. А ще й пристойного рівня розвитку інтелекту. Саме тут часто й криються помилки небезпечної самовпевненості.

Водити групи дітей – школярів у гарні, справжні туристські походи можуть не всі – це мають бути всебічно розвинені, життєвим досвідом, інтелектуально гнучкі люди.

Сотні випадків помилок, що призвели до травм, стресів, невиправданого ризику чи до непоправних наслідків, включаючи смерть, сталися через неправильно обрану тактику.

Правильний тактичний вибір заснований майже на повній передбачливості, а для учнів у туристському поході – це основа їхньої безпеки [35, с. 22-23].

До тактичних прийомів у період підготовки подорожі відносяться: попереднє визначення шляху руху групи та порядку її дій на різних ділянках місцевості, фізичній підготовці групи та меті подорожі, вибір спорядження та раціонального набору продуктів харчування, відповідно до особливостей подорожі.

Тактичні прийоми під час подорожі: регулярна розвідка місцевості на трасі маршруту: коректування попередньо наміченого графіка та лінії руху; вибір технічних прийомів руху та подолання перешкод відповідно до місцевості й погодних умов, сил та підготовленості учасників.

Організація руху в подорожі передбачає не тільки порядок шиккування самої групи туристів у різних умовах місцевості, в різну пору доби та при подоланні природних перешкод в різних метеумовах, а й швидкість пресування, темп, а також нормативи переходів [11, с. 163].

Перед виходом на маршрут для кожного визначається місце в строю. Місце керівника повинно забезпечувати йому зручність управління групою. Керівник може йти зразу за направляючим. Час від часу допомагаючи йому знаходити потрібний напрям руху і підказувати правильні рішення. На складних і небезпечних ділянках маршруту (переправа, осип, болото) керівник особисто перевіряє прохідність їх, страхуючи юних туристів доти, поки вся група не вийде на безпечну ділянку.

Як правило фізично слабші йдуть за керівником, а найсильніші замикають стрій. Темп руху визначається за фізичними можливостями тих учасників походу, що рухаються за керівником. Якщо хтось відстав з тих чи інших причин, замикаючий колони надає йому допомогу. В разі потреби він установленим сигналом (криком, свистом тощо) дає знати ведучому про необхідність зупинки або зниження швидкості.

На маршруті група рухається переважно колоною по одному. Рух у колоні один за одним є першою ознакою організованості туристів. Такий вид пересування на місцевості виховує почуття колективізму.

Під час руху на маршруті між туристами зберігається інтервал приблизно 2 м. Це робиться для того, щоб вчасно побачити на шляху природну перешкоду і швидко зорієнтуватися для її подолання. При пересуванні у лісі чи серед чагарників інтервал зменшується. Це потрібно робити для того, щоб кожен член групи бачив своїм сусідів, а також для притримання гілок, які можуть поранити його, хто йде позаду. Під час руху на маршруті не

допускається, щоб туристи йшли один від одного на відстані, що виходить за межі зорового або голосового зв'язку.

Неабияке значення має естетичний вигляд колони. Якщо туристи йдуть з однаковим інтервалом, спорядження припасоване і вигляд у всіх охайний, це справляє гарне враження і підвищує настрій. Добра епікіровка групи сприяє організованому рухові на маршруті, полегшуючи подолання природних перешкод.

Швидкість руху туристів на маршруті залежить від їхньої фізичної підготовки, характеру місцевості, наявності природних перешкод, техніки і тактики походу [15, с. 144].

Загальне правило, що стосується швидкості руху в поході, - постійне зростання та постійне зниження її в період кожного ходового часу. Не слід одразу після привалу рухатися швидко – 2 – 3 хвилини група повинна йти уповільненим темпом, поступово підвищуючи його та доводячи до прийнятої норми, а за 3 – 5 хвилин до чергового привалу темп плавно уповільнюється.

Враховуючи все це, планують денні переходи. Група може проходити в середньому 15 – 25 кілометрів залежно від обставин. Інколи, залежно від умов, група проходить і більшу відстань. На перші дні планується проходити менший кілометраж: навіть для групи, що має відмінну спортивну форму, потрібний час на втягування в ритм і режим походу.

Є загальне правило для всіх випадків проходження маршруту – після виходу з місця нічлігу (обіднього привалу) перший перехід робиться дуже коротким – 10 – 15 хвилин для виявлення неполадок у взутті, одязі, в укладанні наплічника, тощо.

Протягом дня рух групи здійснюється певними інтервалами: 40 – 50 хвилин руху – 10 – 15 хвилин відпочинку. Відсутність ритмічності в процесі переходів і привалів, дуже затягнуті переходи та нестача часу для вирішення побутових завдань і спілкування, втомлює і роздратовує навіть при легких наплічниках і невеликій відстані. Залежно від умов переходи можуть тривати і менше 40 хвилин: довгий підйом або крутий спуск, відсутність місця для

відпочинку тощо. Привали в процесі руху теж можуть бути довшими ніж 15 хвилин: гарний краєвид, огляд майбутнього шляху і його планування, поточний ремонт спорядження тощо. Як правило, на першу половину дня (до обіду) планується більша частина денного маршруту: п'ять – шість переходів по 45 – 50 хвилин, 1,5 – 2 години на обід з відпочинком і три – чотири переходи по обід.

У ті дні, коли планується подолання складних перешкод, час для обіду можна зменшити до 1 години. Для сну вночі необхідно планувати не менше 8 годин.

У літньому пішому поході загальна кількість ходових годин має поділятися на дві нерівні частини: велика – до обіду та менша – після привалу на обід. Привал на обід повинен припадати на найспекотніші години дня та тривати 4 – 5 годин. Неправильно роблять керівники, які прагнуть до мінімуму скоротити обідній привал, перетворити його на «легкий сухий перекус» без варіння їжі, щоб скоріше пройти призначені кілометри та раніше пройти на місце нічного біваку [33, с. 134].

Разом з тим необхідно підкреслити, що серйозні корективи в режим руху повинні бути внесені при різних відхиленнях від нормальних умов: різкому погіршенню погоди, складних перешкодах, захворюванні кого-небудь з учасників.

При проведенні складних категорійних походів в план-графік прийнято закладати один – два «запасних» дні на випадок затримання за непередбаченими обставинами (так само, як і в кошторисі слід запланувати непередбачені витрати) [7, с. 67].

5.7. Гігієна туриста. Перша долікарська медична допомога

Гігієна туриста

Дотримання елементарних правил гігієни у туристських походах гарантує успішне їх завершення.

Особиста гігієна –це не тільки дотримання чистоти тіла, обличчя, одягу і взуття туриста, але й його спорядження, культура поведінки і турбота про

здоров'я своїх друзів. Тому особиста гігієна є невід'ємною частиною похідного побуту, а її дотримання є запорукою збереження здоров'я і профілактики захворювань [20, с. 101].

Гарне самопочуття, чудовий апетит та бадьорість залежать від дотримання правил особистої гігієни.

У поході туристи обов'язково повинні розпочинати свій день ранковою гімнастикою. Фізичні вправи необхідно підбирати з таким розрахунком, щоби вони підготували організм до денного походу, тобто такі вправи, що допоможуть виробити спеціальні якості та навички, необхідні туристу на певному етапі походу.

Після зарядки слід обмитися холодною водою або, якщо є можливість, скупатися та витертися сухим рушником. Водні процедури підвищують тонус і працездатність організму.

Під час тривалих привалів та перед сном потрібно помити обличчя, руки і ноги. Це не тільки освіжає і знімає втому, а й загартовує організм.

Крім того у поході необхідно слідкувати за тим, щоб туристи, особливо малодосвідчені, виконували вимоги для запобігання застудним захворюванням. Найчастіше в туристських походах застуди виникають внаслідок переохолодження. Так, не можна сидіти чи лежати на сирій або мокрій землі під час привалів.

При загальному переохолодженні необхідно випити гарячого чаю, кави, зробити декілька фізичних вправ і одягти теплий одяг [12, с. 5].

На великих денних привалах бажано систематично прати білизну, чистити верхній одяг, звільняти його від пилу, слідкувати за цілісністю взуття і устілок. Не можна сушити взуття біля багаття. Бо тоді воно втрачає еластичність, твердішає і може натирати шкіру ніг.

Догляд за шкірою обличчя, шиї та вух передбачає захист її від сонячних опіків, морозу, вітру. Літом для походів капелюха вибирають з крисами, що захищають шкіру обличчя, шиї та вух від сонця. Обличчя й губи

змащують кремами типу «Нівея» тощо. Дитячим кремом можна змащувати місця потертостей [19, с. 100].

Після великих навантажень дає ефект користування самомасажем. Самомасаж в умовах туристських походів складається з прогладжування, розтирання, витискання, розминання, струшування.

Прогладжування починають і закінчують самомасаж. Розтирання проводиться енергійно та в різних напрямках. Розтирають ті ділянки тіла, які недостатньо збагачуються кров'ю (зовнішній бік стегна, підстегновий кут), а також суглоби й сухожилля.

Витискання спороджує судини, заповнені венозною кров'ю. На її місце припливає артеріальна кров, багата та кисень і поживні речовини. Витискання зігріває м'язову тканину, збуджує нервову систему, тонізує організм.

Розминання – це масаж для м'язів, що лежать глибоко, збільшує еластичність сухожиль, покращує крово – та лімфообіг, стимулює нервову систему, а значить, і весь організм.

Струшування проводять задля покращення відпливу крові та лімфи, рівномірного розподілу міжтканевої рідини. Воно заспокоює центральну нервову систему та розслабляє м'язи, позитивно впливає на поверхневі та глибоко розташовані клітини. Для цього необхідно розслабити м'язи (литкові, стегові, передпліччя, сідничні). Струшування робиться мізинцем і великим пальцем, при цьому останні пальці розслаблені та злегка підняті [18, с. 82-83].

Самомасаж триває протягом 10 – 15 хв.

Для попередження перевтоми особливо важливим у поході є самоконтроль. Він полягає в необхідності визначення індивідуального фізичного навантаження і темпу руху. Туристи повинні знати межі своїх фізіологічних показників.

Пульс у стані спокою повинен становити приблизно 65 – 75 ударів за хвилину, але це показник індивідуальний. При русі збільшується до 100, а

потім і до 120 – 130 ударів, після відпочинку знижується до 84 – 90. Кожний турист повинен знати свою норму. Якщо після навантаження (20 присідань) період відновлення пульсу не перевищує 3 – 5 хв, це є вірним показником тренуваності організму. Дихання достатньо тренуваного туриста при нормальних похідних навантаженнях має залишатися спокійним і рівномірним.

Частота дихальних рухів у спокої має бути 18 – 20 за хвилину, потім після вказаного вище навантаження збільшується до 24 – 28 і після відпочинку стає 20 – 22, якщо показники вищі, наприклад пульс при русі буде більш як 130 ударів, а частота дихальних рухів більш як 28 за хвилину, - це ознака перевтоми. Значить, необхідно повільніше рухатись або зменшити вантаж. Задишка, сильне і часте серцебиття – це ознака недостатньої підготовленості, перевтоми або серцево-судинного захворювання. Надійність і ефективність самоконтролю як засобу визначення стану організму туристів значно підвищується, якщо його показники регулярно записувати: вранці до сніданку та ввечері перед вечерею.

Фіксувати потрібно частоту пульсу, самопочуття та симптоми, що з'являються (головний біль, поганий апетит, нудота, озноб тощо). Вранці визначають також час відновлення пульсу після 20 присідань і м'язову силу кистей за допомогою динамометра.

Такі записи допоможуть простежити динаміку функціональних змін в організмі і прогнозувати їх, а також регулювати навантаження для учасників походу [17, с. 184-185].

Перша долікарська медична допомога.

У туристському поході в будь-який момент може статися випадок, у результаті якого людині буде потрібна медична допомога. Ніхто від цього не може бути повністю застрахований. Інша річ, коли дотримуючись елементарної техніки безпеки, ми намагаємося звести ризик можливого травматизму до мінімуму.

На практиці в туристських подорожах більшість травм буває від усіляких чинників зовнішнього впливу (гострі предмети, камені, рослини, вітер, мороз, вода тощо), але багато порушень нормального функціонування організму можуть бути зумовлені прихованими до пори причинами внутрішнього характеру, звідси – дуже важливий елемент вчасно і точно проведеної діагностики і після визначення причини – ліквідування наслідків.

Звичайно, треба зміцнювати своє здоров'я шляхом тренувань, посильних фізичних навантажень і вдосконалення адаптивних можливостей організму. Але випадковий травматизм можливий навіть при високій передбачливості [36, с. 21].

Перша медична допомога – це невідкладні дії, спрямовані на врятування життя хворого чи потерпілого від травми на місці нещасного випадку, що передують наданню кваліфікованої медичної допомоги.

Мета першої медичної допомоги – полегшити біль і протікання процесів, пов'язаних із травмуванням, а при інших захворюваннях – запобігти їх подальшому розвитку. При цьому важливо своєчасно евакуювати потерпілого до лікарні. Якщо маршрут пролягає у важкодоступних місцях, віддалених від населених пунктів, і ситуація ускладнюється метеорологічними умовами, потерпілий протягом кількох годин і навіть діб може розраховувати виключно на допомогу товаришів і життєві сили власного організму.

Бувають випадки, коли життя потерпілого цілком залежить від своєчасності і кваліфікованості першої медичної допомоги, що дозволяє також запобігти серйозних ускладнень і розвитку в організмі необоротних змін. Тому кожний учасник туристського походу повинен володіти методикою надання першої медичної допомоги собі і своїм товаришам, знати послідовність здійснення необхідних заходів незалежно від наявності чи відсутності у нього медичної освіти [38, с. 150].

Завдання першої медичної допомоги в надзвичайних ситуаціях (травми, гострі захворювання тощо) полягає у здійсненні таких заходів:

- припинення дії травмуючих факторів, що містять у собі загрозу для здоров'я і життя людей;
- відновлення дихання і серцевої діяльності у потерпілого (первинні реанімаційні дії);
- зупинення кровотечі;
- перев'язка ран стерильними матеріалами;
- обезболювання;
- іммобілізація (фіксація) травмованих ділянок тіла за допомогою підручних засобів;
- надання тілу потерпілого найбільш зручного положення у відповідності з характером ушкодження;
- забезпечення по можливості швидкого і обережного транспортування потерпілого до лікувального закладу або виклик медичної допомоги на місце нещасного випадку [8, с. 183].

При наданні першої медичної допомоги слід виходити перш за все з міркувань безпеки, доцільності тих чи інших заходів, виконувати всі необхідні маніпуляції швидко, обережно і впевнено, з дотриманням усіх належних умов, зберігаючи при цьому спокій і рівновагу.

Приступаючи до надання першої медичної допомоги, необхідно оперативно і адекватно оцінити стан потерпілого і супутні зовнішні обставини, дотримуючись певної послідовності дій, по можливості врахувати і усунути загрозливі фактори чи скоригувати свої дії відповідно до їх впливу.

Перш за все необхідно точно якщо це дозволяє ситуація з'ясувати всі обставини, за яких стався нещасний випадок, з тим щоб встановити характер ушкодження (особливо в тому разі, коли потерпілий знепритомнів). Ці дані можуть стати відправною точкою в подальшому лікуванні і в підсумку врятувати життя потерпілому.

При огляді потерпілого оцінюють його загальний стан, характер і тяжкість тілесних ушкоджень, можливість і спосіб допомоги, необхідні для цього засоби, які можна знайти в похідних умовах.

У тяжких випадках (артеріальна кровотеча, непритомність, припинення дихання) до надання першої допомоги необхідно приступити негайно, пам'ятаючи при цьому, що надмірна поспішність теж може завдати шкоди потерпілому [38, с. 151].

5.8. Заходи безпеки в туристських походах

Відправляючись в туристську поїздку, на маршрут вихідного дня, турист стикається з цілою низкою проблем, які при збігу обставин можуть призвести до негативних наслідків для його здоров'я.

Перебуваючи в незнайомому середовищі, яке відрізняється від місця постійного проживання, активно відпочиваючи, турист постійно знаходиться під впливом ризикових обставин [13, с. 193].

Важливими складовими вдалого туристського походу є фізична та психологічна підготовленість учасників, їхні морально-вольові якості, матеріальне забезпечення, спеціальні знання та навички. Від того, наскільки туристи обізнані та готові до непередбачених обставин під час походу залежить вдале проведення, а іноді здоров'я та життя людей [10, с. 332].

У туристських подорожах ми можемо зустрітися з різними небезпеками. Дуже часто природа створює такі умови, що для людини є дискомфортними. Майже все надалі залежить від оцінки, правильності дій і пристосованості самих туристів. Вплив конкретної небезпеки чи групи чинників може походити від природи, а може - від людини. Правильно діючи у складних ситуаціях, у групі досвідчені люди зводять можливість травматизму і ризик до мінімуму, і, навпаки, невміння грамотно розібратися в природних явищах збільшує ступінь порушення елементів техніки безпеки, призводить до додаткового ризику і виникнення аварійної ситуації. Так психогенні чинники і рівень знань позначаються на зустрічному впливі природних процесів і явищ на групу людей. Небезпеки існують об'єктивно,

вони оточують нас постійно, а от ступінь ризику залежить від збігу обставин у конкретному місті в даний момент часу, при загальному комплексному впливі різних чинників [37, с. 19].

В туристському поході важлива роль належить досвіду. Досягнути спокійній впевненості вдається тільки навчанням, в якому головним вихователем являється сама природа.

Оволодіння технікою пересування на маршруті, правильний вибір спорядження і одягу, продумана тактика, фізична і психологічна підготовка – такі основні заходи безпеки в туризмі [4, с. 101].

Аналіз багаточисельних нещасних випадків з туристами запевняє, що більшість з них виникає по вині самих туристів, із-за їх малого досвіду, відсутності знань, недбалість і недооцінка елементарних правил безпеки [9, с. 111].

Автономне існування в поході залежить від психологічних якостей людини: рішучості, волі, зібраності, кмітливості, витривалості та фізичної підготовки.

Стан організму людини, яка потрапляє в екстремальні умови, змінюється. Одні тверезо оцінюють ситуацію, а інші піддаються страху, панікують, що може стати причиною нещасного випадку.

Якщо група потрапила в небезпеку, то керівник бере на себе всю відповідальність за життя і здоров'я учасників туристського походу. Тому керівником повинна бути людина з великим туристським досвідом, сильною волею та хорошими організаторськими здібностями [21, с. 93].

Дбаючи про безпеку, слід насамперед вивчити й проаналізувати причини можливих небезпек. Останні можна поділити на ті, що їх викликає недостатня фізична, технічна, моральна підготовка та поведінка людей (суб'єктивний фактор), і такі, що можуть виникнути від кліматичних, метеорологічних умов району подорожі та від рельєфу місцевості (об'єктивні умови) [11, с. 169].

Далі розглянемо докладніше ці види небезпек.

Причини виникнення небезпек, що залежить від людей (суб'єктивний фактор):

- невдало укомплектований склад групи як за віком, фізичними даними і тренуваністю, так і за морально-вольовими якостями;

- невисокий авторитет і досвід керівника групи. Керівник групи повинен бути цілком кваліфікованим і досвідченим мандрівником. Він згуртовує групу в єдиний колектив і підпорядковує особисті інтереси членів групи та їхні дії виконанню поставленого завдання. Керівник повинен мати високий авторитет. Його вказівки треба виконувати швидко й безвідмовно;

- недисциплінованість учасників групи, нехтування основними правилами руху в горах, неухважне ставлення до товаришів, недбайливе ставлення до товаришів, недбайливе користування спорядженням;

- неправильний темп руху або поганий розрахунок часу й кількості продуктів харчування;

- недостатнє ознайомлення з маршрутом і його особливостями, недооцінка труднощів і небезпек маршруту, недбалість у доборі спорядження;

- переоцінка власних сил, нехтування або неухважне виконання технічних прийомів руху й страховки;

- ослаблення уваги на спусках і легких місцях. Необхідно пам'ятати, що будь-яка ділянка гірського маршруту вимагає уважності, «легких» місць у горах немає. Неухважність веде до нещасних випадків;

- не досить розвинуте почуття відповідальності. При надмірному темпі або захворюванні треба своєчасно повідомляти керівника групи. Приховуючи свій стан, турист наражає на небезпеку і себе, і своїх товаришів [23, с. 17].

Причини виникнення небезпек, що залежать від природних умов (об'єктивні умови).

Сюди можна віднести перепади температури вдень і вночі, особливо в гірських умовах, у весняно-осінній період. День може бути теплим, а вночі

температура може впасти значно нижче нуля. Тільки наявність теплового одягу та відповідного спорядження можуть забезпечити нормальний відпочинок та працездатність і зберегти здоров'я людей.

Різкими перепадами температури зумовлені в гірських умовах явища, зв'язані з замерзанням і відтаванням води, такі як: каменепади, що утворюються внаслідок відтаванням води, яка в замерзлому стані утримує нічим не зв'язані уламки крихких порід на досить крутих схилах. Як видно, це явище залежить не тільки від клімату, а й від характеру рельєфу та наявності гірських порід, що піддаються руйнуванню.

Льодові обвали, що утворюється внаслідок підтавання незабаром після сходу сонця на схилах під льодовими стінами, льодопадами, в лабіринтах тріщин льодовиків. Снігові обвали навислих карнизів на гребнях; снігові лавини.

Сонячне проміння, що може призвести до перегрівання тіла, опіків шкіри, сонячного й теплового удару.

Дощ, град, гроза, туман, снігопад, вихровий вітер, снігові заряди, завірюха та інші метеорологічні явища в поєднанні з складними умовами рельєфу місцевості й при наявності нескладних природних перешкод у нормальних умовах можуть перетворитися на перешкоди труднопрохідні й навіть непереборні й викликати часом непоправні наслідки. Особливо, якщо група недостатньо організована й керівництво не на високому рівні [11, с. 171].

Отже, важливо пам'ятати, що забезпечення безпеки походів здебільшого залежать від керівника та підготовленості туристської групи.

5.9. Підведення підсумків туристського походу

Підведення підсумків походу – необхідний і важливий етап будь-якого походу. Підбиттям підсумків подорожі потрібно зайнятись зразу ж після повернення, поки збереглися спогади і не згасли враження.

Підбиваючи підсумки, важливо обговорити, чим був цікавим маршрут, чи відповідав він рівню підготовки групи, які його недоліки, як проявили себе учасники походу і керівник групи.

Для керівника обговорення походу – ще одна можливість глибше вивчити вихованців, пізнати їхні характери, смаки, нахили. Підсумки можна робити у формі усних або письмових висновків кожного учасника походу.

Орієнтовним планом розбору та аналізу проведення походу може бути: Чи сподобався похід і що не сподобалось в ньому? Коли було найважче під час походу? Яка ділянка маршруту особливо запам'яталась і чому? Як справились із своїми обов'язками члени групи? Які були недоліки в організації походу?

Звіт складає керівник групи з участю її членів. Він повинен мати максимум інформації для юних туристів, які побажають повторити цей маршрут. До звіту додається оглядова карта (схема) походу з нанесеними на ній маршрутом, його запасними варіантами, напрямком руху, із зазначенням місця ночівель, основних перешкод та орієнтирів. Карта доповнюється ескізами найскладніших ділянок маршруту.

До звіту додаються: маршрутна книжка із зазначенням пунктів, пройдених туристами, та інші документи, що свідчать про проходження запланованого маршруту, а також газети, листівки, інструкції тощо [16, с. 78].

Туристська група, що здійснювала категорійний похід, основним звітним документом є технічний звіт, що містить такі розділи:

1. Довідкові відомості про подорож, де зазначено вид туризму, категорія складності, час проведення, район, стрічка маршруту, спосіб пересування, склад групи, туристський досвід керівника та учасників, протяжність маршруту і тривалість подорожі.
2. Відомості про район подорожі зі стислою загальногеографічною й туристською характеристикою цього району. Туристська характеристика базується на власних спостереженнях групи. Цей

розділ може надати допомогу у вивченні району подорожування наступним групам, дати конкретні відомості про природні особливості такого району. Він знайомить із флорою та фауною, зазначає можливі місця стоянок, переправ, наявність питної води, дров, оповідає про об'єкти огляду, місцевий транспорт, можливості поповнення запасів продуктів.

3. Технічний опис подорожі, де в хронологічному порядку дається опис маршруту, відображає дії групи на маршруті та вжиті нею заходи безпеки, тут указуються та детально характеризується складні ділянки маршруту. До цього розділу додаються схеми, замальовки, фотографії складних відрізків маршруту.

4. Таблиця денних переходів за формою:

Дні в подорожі	Дата	Відрізок шляху (від...до)	Протяжність	Чистий ходовий час	Спосіб пересування, характер шляху, небезпечні ділянки, природні перешкоди	Фактичне та рекомендоване місце ночівлі	Метео-умови	Примітки

5. Список особистого та групового спорядження, продуктів харчування, список використаної літератури. Цей розділ містить перелік особистого та групового спорядження з урахуванням виду туризму, району та мети подорожі; перелік продуктів харчування на маршруті; кошторис походу; список використаної літератури під час підготовки до подорожі за цим маршрутом.
6. Висновки й рекомендації щодо маршруту та його варіантів. У цьому розділі звіту наводяться висновки щодо маршруту, вносяться рекомендації з усіх питань проведення походу в цьому районі, пропонуються свої варіанти маршруту.
7. Опис суспільно-корисної роботи груп на маршруті. Тут зазначаються місця, де група виконувала таку роботу, даються посилання на документи, що підтверджують це. Такі документи додаються до звіту.

8. Маршрутна стрічка охоплює полосу в межах видимості маршруту. Вона зображується кольоровими олівцями, в масштабі 1: 100 000 [18, с. 94-95].

Краєзнавчі матеріали. Краєзнавчі матеріали подаються до звіту у вигляді загального зошита або альбому з пронумерованими сторінками разом з малюнками, фотографіями, схемами, діаграмами. Усі краєзнавчі описи повинні мати посилання на джерела.

До звіту додаються матеріали із щоденників учасників туристського походу.

При складанні звіту керівник повинен враховувати ще, що їхній маршрут, який вони пройшли, може бути корисним іншим групам.

Описуючи населені пункти на маршруті потрібно коротко охарактеризувати його інфраструктуру: пошта, магазин, медпункт, музей тощо.

При описі екскурсійних об'єктів вказуються, які історико-культурні, природні пам'ятки можна оглянути, як краще до них добратись, можливість замовлення екскурсії, їхня вартість [7, с. 97].

Звіт здають в організацію, яка направила групу у похід, але не пізніше 4 місяців після закінчення подорожі. Керівник групи оформляє документи для одержання значків або розрядів. Залежно від віку і характеру походу, мандрівників нагороджують значками «Юний турист» і «Турист України», присвоюють розряди з туризму.

Важливим питанням під час проведення підсумків походу є камеральна обробка матеріалів походу. Краєзнавчі матеріали повинні стати наочними засобами і окремими експонатами у шкільному краєзнавчому кутку або музею [17, с. 137].

Крім того, для пропаганди туризму після завершення подорожі слід організувати туристсько-краєзнавчий вечір під час якого можна оглянути фото або відео матеріали походу, розповіді учнів про подорож, знайдені цікаві експонати.

Контрольні питання

1. Які основні вимоги до комплектування туристської групи?
2. У чому полягає специфіка розробки туристського маршруту?
3. Яким чином здійснюється оформлення похідної туристської документації?
4. Дайте характеристику індивідуальному і груповому туристському спорядженню
5. Які основні вимоги до продуктів харчування у багатоденному турист сому поході?
6. У чому полягає специфіка орієнтування за допомогою природних орієнтирів?
7. Які основні вимоги до туристського біваку?
8. Які є основні тактичні прийоми руху групи під час походу?
9. Які вимоги до комплектування медичної аптечки?
10. У чому проявляється виникнення суб'єктивних і об'єктивних небезпек під час туристського походу?
11. Які основні вимоги до складання звіту після багатоденного походу?

Література

1. Артамонов Б. Б. Топографія з основами картографії: навчальний посібник / Б. Б. Артамонов, В. П. Штангрет. – Львів: Новий Світ – 2000, 2006. – 248 с.
2. Блистів Т. В. Теорія і практика туристичних походів: навч. посіб. / Горбацьо І. І., Нужний О. В. – Л.: НВФ «Українські технології», 2006. – 132 с.
3. Булашев А. Я. Спортивний туризм: учебник / А. Я. Булашев. – Харьков: ХГАФК, 2004. – 388 с.
4. Булгаков А. А. Два дня в конце недели / А. А. Булгаков, Г. Я. Рыжавский. – М.: Физкультура и спорт, 1984. – 127 с., ил.

5. Вяткин Л. А. Туризм и спортивное ориентирование: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Л. А. Вяткин, Е. В. Сидорчук, Д. Н. Немытов. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
6. Грабовський Ю. А. Спортивний туризм: навч. посібник / Ю. А. Грабовський, О. В. Скалій, Т. В. Скалій. - Тернопіль : ТНПУ, 2007. - 302 с.
7. Дехтяр В. Д. Основи оздоровчо-спортивного туризму: навч. посіб. для зал. освіт. / В. Д. Дехтяр. – К.: Наук. світ, 2003. – 203 с. – Бібліогр.: с. 200.
8. Дмитрук О. Ю. Спортивно-оздоровчий туризм : навч. посібник / О. Ю. Дмитрук, Ю. В. Щур. - 2-ге вид., перероб. та доповн. -К. : Альтепрес, 2008. - 280 с.: іл.
9. Душевский В. П. Осторожно: горы: книга для туристов / В. П. Душевский, О. И. Гриппа – Симферополь: Таврия, 1981. – 128 с., ил.
10. Заколайло С. Безпека туристичного походу / С. Заколайло, М. Шульга, М. Зубалій // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди : науково-теоретичний збірник. - К.: КИТ, 2004. - С. 127-131.
11. Зеленін С. М. Основи туризму: посібник / С. М. Зеленін, В. В. Нікольський. – К. «Здоров'я», 1975. – 240 с.
12. Ільницький В. І. Основи медичних знань туриста / В. І. Ільницький, М. І. Рафалюк, Н. М. Цимбал, У. В. Ільницька. – Тернопіль. : навчальна книга – Богдан. – 2007. – 149 с.
13. Кифяк В. Д. Організація туризму: навчальний посібник / В. Д. Кифяк . – Чернівці: Книги – ХХІ, 2008. – 344 с.
14. Компас : навчально-методичний посібник вчителям організаторам шкільного краєзнавства і туризму [укладач В. О. Радзівський]. – Тернопіль. : [б. в.], 1993. – 57 с.
15. Крачило М. П. Краєзнавство і туризм : навч. посібник / М. П. Крачило. - К.: Вища школа, 1994. - 180 с.

16. Костриця М. Ю. Туристсько-краєзнавча робота в школі: посібник для вчителя географії / М. Ю. Костриця. - К. : Рад. шк., 1985. -128 с.
17. Костриця М. Ю. Шкільна краєзнавчо-туристична робота : навч. посібник / М. Ю. Костриця, В. В. Обозний. - К. : Вища шк., 1995. - 223 с. : іл.
18. Коцан І. Я. Шкільний туризм: навч.-метод. посібник /І. Я. Коцан. -К. : Муар, 1998.-208 с.
19. Курилова В. И. Туризм: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. «Физ. воспитание» / В.И. Курилова. – М. : Просвещение, 1988. – 224 с. : ил.
20. Луцький Я. Основи шкільного туризму : навчальний посібник / Я. Луцький, В. Луцький. - Івано-Франківськ : «Місто НВ» - 2008. - 137 с.
21. Луцький Я. В. Туризм для всіх. – Івано-Франківськ: Лік, 1996. – 142 с.
22. Ляшенко Д. О. Картографія з основами топографії: навч. пос. для вищ. навч. закл. / Д.О. Ляшенко. – К.: Наукова думка, - 2008. – 184 с.
23. Методичні поради по організації та проведенню походів у горах з учнями [уклад. В. Овчаров]. – К.: Рад. шк. , 1969. – 56 с.
24. Минделевич С. В. Тиризм для всех / С. В. Минделевич. – М.: Знание, 1988. – 190 с.
25. Моргунов Б. П. Туризм. учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по специальности № 2114 «Физ. Воспитание», - М.: Просвещение, 1978. – 166 с.
26. Обозний В. В. Туристсько-краєзнавча практика у педагогічному вузі: навч.посібник-практикум / В. В. Обозний. – К. : ТОВ «Міжнар. фін. агенція», 1998. -237 с. – Бібліограф. в кінці розд.
27. Остапець О. Організація туристської роботи в школі / О. Останець // Краєзнавство. Географія. Туризм.- 2008.- № 16. – С. 3-14.
28. Остапчук В. В. Підготовка і проведення туристського походу: навч. посібник / В. В. Остапчук. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2007. – 89 с.

29. Серебрій В. Походи вихідного дня як форма оздоровчого туризму / В. Серебрій // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького ДПУ імені Григорія Сковороди: науково-теоретичний збірник. – Переяслав-Хмельницький: ПЦ «Ризографіка», 2005. – С. 138-148.
30. Слівіна А. Топографічна підготовка / А. Слівіна // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2006. - № 19. – С. 13-17.
31. Смирнов В. М. Орієнтування на місцевості / В. М. Смирнов, О. С. Сандомирський. – К. – «Здоров'я», 1975. – 104 с.
32. Спутник туриста / А. В. Бирюков, И.Я. Брауде, Б. Е. Владимирський и др. [сост. К.И. Вахлис]. – 2 – е узд., перераб. и доп. – К. : Здоров'я, 1991. – 360 с. : ил.
33. Туристсько-краєзнавча робота у вищому педагогічному навчальному закладі: організаційні та методичні аспекти / О. В. Тімець, В.С. Серебрій, Ю. А. Грабовський, А. Л. Шипко. – Умань: Візаві, 2006. – 237 с.
34. Усков А. С. Практика туристських подорожей: учеб. пособие по туризму и краеведению / А. С. Усков. – СПб.: Творческий учебный центр «Геос», 1999.- 264 с. // Краєзнавство. Географія. Туризм.. – 2005. - № 38. – С. 22-24.
35. Усков А. С. Практика туристських подорожей: учеб. пособие по туризму и краеведению / А. С. Усков. – СПб.: Творческий учебный центр «Геос», 1999.- 264 с. // Краєзнавство. Географія. Туризм.. – 2005. - № 33. – С. 22-23.
36. Усков А. С. Практика туристських подорожей: учеб. пособие по туризму и краеведению / А. С. Усков. – СПб.: Творческий учебный центр «Геос», 1999.- 264 с. // Краєзнавство. Географія. Туризм.. – 2006. - № 17. – С. 21-23.
37. Усков А. С. Практика туристських подорожей: учеб. пособие по туризму и краеведению / А. С. Усков. – СПб.: Творческий учебный

- центр «Геос», 1999.- 264 с. // Краєзнавство. Географія. Туризм.. – 2005. - № 47. – С. 19-21.
38. Щур Ю. В. Спортивно-оздоровчий туризм: навчальний посібник / Ю. В. Щур, О. В. Дмитрук. -К.: Альтерпрес, 2003. - 232 с.
39. Ямалов О. К вершинам Українських Карпат: Туристический путеводитель по Закарпатской области (32 пешеходных маршрута) / О. Ямалов. – Ужгород: Карпати, 2004. – 168 с. // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2007. - № 2-3. – С. 40

Додаток А

Тести

Напрямок: географічне краєзнавство.

Блок I. Географічне положення краю

Тест 1

Площа Івано-Франківської області становить:

- а.) 11.4 тис. кв. км.;
- б.) 12.8 тис. кв. км.;
- в.) 13.9 тис. кв. км.

Тест 2

Укажіть чотири області України, що є сусідами Івано-Франківської області :

- а.) Чернівецька;
- б.) Волинська;
- в.) Закарпатська;
- г.) Львівська;
- д.) Рівненська;
- е.) Тернопільська.

Тест 3

Івано-Франківська область межує з:

- а.) Польщею;
- б.) Румунією;
- в.) Угорщиною.

Тест 4

Загальна довжина меж Івано-Франківської області становить:

- а.) близько 350 км.;
- б.) близько 580 км.;
- в.) близько 760 км.

Тест 5

В межах України Івано-Франківська область розміщена:

- а.) на півночі;
- б.) на півдні;
- в.) на заході;
- г.) на сході.

Тест 6

За конфігурацією, яку форму має територія Івано-Франківської на карті?

- а.) трикутник;
- б.) прямокутник;
- в.) квадрат;
- г.) ромб.

Тест 7

Крайні точки Івано-Франківської області знаходяться в адміністративних районах:

- а.) Рогатинському;
- б.) Верховинському;
- в.) Долинському;
- г.) Городенківському;
- д.) у всіх вказаних областях.

Тест 8

Протяжність Івано-Франківської області між крайніми точками з півночі на південь становить:

- а.) 155 км.;
- б.) 185 км.;
- в.) 223 км.

Блок II. Рельєф

Тест 9

Ландшафтні зони виділяються на території Івано-Франківської області в межах:

- а.) південно-західного краю Подільської височини;
- б.) Прикарпатського передгірського прогину;
- в.) південно-східного схилу Східних Карпат;
- г.) у всіх вказаних областях.

Тест 10

Найвищий район Українських Карпат – це:

- а.) Горгани;
- б.) Чивчини;
- в.) Черногора;
- г.) Бескиди.

Тест 11

Укажіть найвищу точку Українських Карпат:

- а.) г. Говерла;
- б.) г. Піп Іван;
- в.) г. Петрос.

Тест 12

У якому гірському масиві (серед наведених) розміщена г.Хом'як?

- а.) Черногора;
- б.) Горгани;
- в.) Гриняви;
- г.) Бескиди.

Тест 13

Гора Довбушанка знаходиться в адміністративному районі Івано-Франківської області:

- а.) Косівському;

- б.) Верховинському;
- в.) Надвірнянському;
- г.) Богородчанському;
- д.) Рожнятівському;
- е.) Долинському.

Тест 14

Найвища вершина Скибових Горган – це гора:

- а.) Висока;
- б.) Ігровець;
- в.) Сивуля Велика.

Тест 15

Укажіть найвищу точку Гринявських гір?

- а.) г. Баба Людова;
- б.) г. Ростіцька;
- в.) г. Крента;
- г.) г. Скупова.

Тест 16

Найвища точка Передкарпатської височин г. Клева:

- а.) так;
- б.) ні.

Тест 17

Гринявські гори розміщені в басейні річок:

- а.) Прута;
- б.) Бистриці Надвірнянської і Солотвинської;
- в.) Білого і Чорного Черемошів.

Тест 18

Укажіть найвищу точку Чивчин?

- а.) г. Коман;
- б.) г. Гнатася;
- в.) г. Стіг.

Тест 19

Укажіть вершини двохтисячники (серед наведених), які розміщені в межах Івано-Франківської області?

- а.) г. Говерла;
- б.) г. Бребенескул;
- в.) г. Піп Іван;
- г.) г. Петрос;
- д.) г. Гутин Томнатик;
- е.) г. Ребра.

Тест 20

Найнижча точка Івано-Франківської області розміщена в:

- а.) Снятинському р-н;
- б.) Городенківському р-н;
- в.) Рогатинському р-н.

Тест 21

Найвища точка Покутських Карпат – це гора:

- а.) Писаний Камінь;
- б.) Ігрець;
- в.) Ротило;
- г.) Синиці.

Тест 22

Серед наведених вершин Горган укажіть ті, висота яких перевищує 1800 м.?

- а.) г. Сивуля Велика;
- б.) г. Сивуля Мала;
- в.) г. Грофа;
- г.) г. Синяк;
- д.) г. Ігровець;
- е.) г. Висока.

Тест 23

Укажіть в якому адміністративному районі Івано-Франківської області розміщені Бескиди?

- а.) Рожнятівському;
- б.) Долинському;
- в.) Верховинському;
- г.) Косівському.

Тест 24

Найвища точка Вододільно-Верховинських Карпат – це гора:

- а.) Гропа;
- б.) Чорна Клева;
- в.) Братківська.

Блок III. Клімат

Тест 25

Івано-Франківщина належить до Атлантично-континентальної кліматичної області:

- а.) так;
- б.) ні.

Тест 26

Найтеплішим місяцем в Івано-Франківській області є:

- а.) червень;
- б.) липень;
- в.) серпень.

Тест 27

Найхолоднішим місяцем в Івано-Франківській області є:

- а.) грудень;
- б.) січень;
- в.) лютий.

Тест 28

Середня температура липня на рівнинній території Івано-Франківської області становить:

- а.) + 15°;
- б.) + 16°;
- в.) + 18°;
- г.) + 20°.

Тест 29

Середня температура липня в гірській частині Івано-Франківської області становить:

- а.) + 10°, + 11°;
- б.) + 11°, + 13°;
- в.) + 12°, + 16°.

Тест 30

Середня температура січня на рівнинній території Івано-Франківської області становить:

- а.) - 2°;
- б.) - 4°;
- в.) - 6°;
- г.) - 7°.

Тест 31

Середня температура січня в гірській частині Івано-Франківської області становить:

- а.) - 3°;
- б.) - 6°;
- в.) - 9°;
- г.) - 12°.

Тест 32

Найвищі температури зафіксовані на рівнинній території Івано-Франківської області є:

- а.) + 32°;
- б.) + 35°;
- в.) + 38°;
- г.) + 40°.

Тест 33

Найвищі температури зафіксовані в гірській частині Івано-Франківської області є:

- а.) + 22°;
- б.) + 23°;
- в.) + 25°;
- г.) + 27°.

Тест 34

Річна кількість опадів коливається у Передкарпатті в межах:

- а.) 200-400 мм;
- б.) 400-500 мм;
- в.) 600-800 мм;

г.) 800-1000 мм.

Тест 35

Річна кількість опадів коливається у Передкарпатті в межах:

- а.) 900-1000 мм;
- б.) 1100-1200 мм;
- в.) 1200-1500 мм;
- г.) 1400-1600 мм.

Тест 36

Найбільша кількість опадів в Івано-Франківській області випадає:

- а.) у травні;
- б.) у червні;
- в.) у серпні;
- г.) у жовтні.

Тест 37

Найсухішим місяцем у Івано-Франківській області є:

- а.) березень;
- б.) квітень;
- в.) вересень;
- г.) листопад.

Тест 38

Сніголавинна метеостанція, яка розташована в Чорногорі називається:

- а.) Заросляк;
- б.) Пожижевська;
- в.) Говерла;
- г.) Маришевська.

Тест 39

Найтеплішим районом Івано-Франківської області є:

- а.) Долинський р-н;
- б.) Галицький р-н;
- в.) Коломийський р-н;
- г.) Городенківський р-н.

Блок IV. Водні ресурси

Тест 40

Річки Івано-Франківської області належать до басейну:

- а.) Балтійського моря;
- б.) Чорного моря;
- в.) Азовського моря.

Тест 41

Найбільшою річкою в Івано-Франківській області є:

- а.) р.Прут;
- б.) р.Лімниця;
- в.) р.Свіча;
- г.) р.Дністер.

Тест 42

Довжина р. Дністер в межах Івано-Франківщини становить:

- а.) 150 км;
- б.) 200 км;
- в.) 300 км.

Тест 43

Кількість малих річок завдовжки від 10 до 100 км на території Івано-Франківської області становить:

- а.) 52 річки;
- б.) 103 річки;
- в.) 152 річки;
- г.) 284 річки.

Тест 44

Укажіть, які річки Івано-Франківської області (серед наведених) мають протяжність понад 100 км?

- а.) Бистриця;
- б.) Рибниця;
- в.) Дністер;
- г.) Прут;
- д.) Лімниця;
- е.) Свіча;
- є.) Черемош.

Тест 45

Річка Прут бере початок:

- а.) біля г. Петрос;
- б.) біля г. Піп Іван;
- в.) біля г. Говерла;

Тест 46

Укажіть, які річки (серед наведених) протікають через Івано-Франківськ?

- а.) Дністер;
- б.) Бистриця Надвірнянська;
- в.) Бистриця Салотвинська;
- г.) Ворона.

Тест 47

Найбільше водосховище в Івано-Франківській області Бурштинське:

- а.) так
- б.) ні

Тест 48

Які озера льодовикового походження (серед наведених) є на території Івано-Франківської області?

- а.) Марічейка;
- б.) Несамовите;
- в.) Бребенескул;
- г.) Доряска.

Тест 49

Найвищим водоспадом на території Івано-Франківської області є:

- а.) Бухтівецький;
- б.) Женецький;
- в.) Манявський;
- г.) Пробій.

Тест 50

Найбільшою правою притокою Прута на території Івано-Франківської області є річка:

- а.) Рибниця;
- б.) Пістинька;
- в.) Черемош.

Тест 51

Відоме мінеральне джерело «Буркут» знаходиться у верхів'ї річки:

- а.) Прут;
- б.) Білий Черемош;
- в.) Чорний Черемош.

Тест 52

У якому населеному пункті Долинського району знаходиться відоме мінеральне джерело типу «Нафтуса»?

- а.) с. Лолин;
- б.) с. Новий Мізунь;
- в.) с. Старий Мізунь.

Тест 53

Укажіть населений пункт Коломийського району (серед наведених) у якому знаходиться сірководневе джерело?

- а.) с. Ценява;
- б.) с. Воскресінці;
- в.) с. Коршів;
- г.) с. Мишин.

Тест 54

Найбільш відомим озером Косівського району, назва якого пов'язана з давньою легендою є:

- а.) о. Ведмеже;
- б.) о. Лебедине;
- в.) о. Біле.

Блок V. Корисні копалини

Тест 55

Укажіть (серед наведених) найбільш нафтоносні райони Івано-Франківської області?

- а.) Косівський;
- б.) Долинський;
- в.) Болехівський;
- г.) Битківський.

Тест 56

Найбільші газові родовища Івано-Франківської області –це (укажіть серед наведених?)

- а.) Долинське;
- б.) Бабчинське;
- в.) Кадобнянське;
- г.) Богородчанське;
- д.) Косівське;
- е.) Солотвинське.

Тест 57

Найбільші родовища озокериту в Івано-Франківській області знаходяться в населених пунктах:

- а.) Дзвенячі;
- б.) Розсільний;
- в.) гнізд;
- г.) Старуні.

Тест 58

Найбільше родовище бурого вугілля в нашому краю:

- а.) Рунгурське;
- б.) Джурівське;
- в.) Ковалівське.

Тест 59

Значні поклади горючих сланців в Івано-Франківській області знаходяться:

- а.) в Долинському родовищі;
- б.) в Надвірнянському родовищі;
- в.) в Делятинському родовищі.

Тест 60

Найбільше родовище калійних солей у Івано-Франківській області є:

- а.) Калуське-Галицьке;
- б.) Горохолинське;
- в.) Солотвинське.

Тест 61

Укажіть у яких населених пунктах Івано-Франківської області (серед наведених) поширені кухонні солі?

- а.) Городенка;
- б.) Галич;
- в.) Долина;
- г.) Болехів;
- д.) Рожнятів.

Тест 62

Марганцеві руди і поклади графіту поширені:

- а.) в Горганах;
- б.) в Бескидах;
- в.) в Чивчинах;
- г.) в Чорногорі.

Тест 63

Найбільшим родовищем фосфоритів в Івано-Франківській області є:

- а.) Тлумацьке;
- б.) Тисменицьке;
- в.) Незвиське;
- г.) Раковецьке.

Тест 64

Укажіть найбільше родовище самородної сірки на території Івано-Франківської області?

- а.) Нижнівське;
- б.) Загальпільське;
- в.) Оленівське.

Блок VI. Рослинний і тваринний світ

Тест 65

Площа зайнятими лісами на рівнині і передгір'ї Івано-Франківської області становить:

- а.) 15 %;
- б.) 25%;
- в.) 30%;
- г.) 45%.

Тест 66

Ліси в Карпатах займають площу:

- а.) 50%;
- б.) 55%;
- в.) 60%;
- г.) 70%.

Тест 67

Укажіть скільки видів рослин нараховують на території Івано-Франківської області?

- а.) близько 500 видів;
- б.) близько 1000 видів;
- в.) близько 1500 видів.

Тест 68

В Карпатах рідкісну квітку едельвейс називають:

- а.) Білотка альпільська;
- б.) Шовкова косиця;
- в.) Едельвейс.

Тест 69

Реліктову породу дерева, колись досить поширену у нашому краю називають:

- а.) модрина польську;
- б.) тис ягідний;
- в.) сосну звичайну.

Тест 70

Укажіть породу хвойного дерева найбільш поширену на території Івано-Франківської області:

- а.) ялиця;
- б.) сосна;
- в.) смерека.

Тест 71

Субальпійські луки в Карпатах називають:

- а.) поляни;
- б.) полонини;
- в.) галявини.

Тест 72

Укажіть (серед наведених) два типи чагарникового криволісся, які спостерігаються у Карпатах:

- а.) зарості вільхи зеленої;
- б.) зарості гірської сосни;
- в.) зарості верболозу.

Тест 73

Криволісся гірської сосни у Карпатах називають:

- а.) жерепняки;
- б.) хащі;
- в.) сосняки.

Тест 74

Укажіть породу хвойного дерева, занесеної до Червоної книги України, яка фрагментально зустрічається в Карпатах у гірських масивах Горган і Черногорки?

- а.) сосна звичайна;
- б.) сосна кедрова європейська;
- в.) смерека;
- г.) ялиця.

Тест 75

Яка рідкісна рослина оспівана В.Івасюком в пісні «Червона рута» росте у високогір'ї Карпат?

- а.) дзвоники карпатські;
- б.) лілія лісова;
- в.) рододендрон східнокарпатський;
- г.) волошка карпатська.

Тест 76

Гірську квітку під час масового цвітіння якої, галявини вкриваються жовтою скатертиною називають:

- а.) первоцвіт дрібний;
- б.) тирлич жовтий;
- в.) молодило гірське;
- г.) арніка гірська.

Тест 78

Укажіть квіти – провісники весни (серед наведених), які занесені до Червоної книги країни?

- а.) шафран Гейфелів;
- б.) беладона звичайна;
- в.) підсніжник білосніжний;
- г.) лунарія оживаюча;
- д.) білоцвіт весняний.

Тест 79

Яка кількість видів тваринного світу нараховується на території Івано-Франківської області?

- а.) понад 100 видів;
- б.) понад 200 видів;
- в.) понад 300 видів;
- г.) понад 400 видів.

Тест 80

Найбільшим хижаком у Карпатах є:

- а.) вовк;
- б.) бурий ведмідь;
- в.) рись.

Тест 81

Великим хижаком з родини котячих у Карпатах є:

- а.) кіт лісовий;
- б.) рись.

Тест 82

Який реліктовий вид риб ряду лососеподібних, зустрічається у Пруті та Черемоші?

- а.) марена;
- б.) форель;
- в.) лосось дунайський.

Тест 83

До Червоної книги України занесені земневодні ряду хвостатих:

- а.) тритон карпатський;
- б.) тритон гірський;
- в.) саламандра плямиста;
- г.) усі названі земневодні.

Тест 84

Якого плазуна з родини вужевих занесено до Червоної книги України?

- а.) вужа звичайного;
- б.) мідянку.

Тест 85

Укажіть, яка велика тварина жила у нашому краю, а пізніше зникла під впливом діяльності людини?

- а.) зубр;
- б.) тур;
- в.) бізон.

Тест 86

Великою пошаною у народі користуються птахи:

- а.) сороки;
- б.) лелеки;
- в.) ворони;
- г.) яструби.

Тест 87

Найбільшим рідкісним представником ряду соколоподібних у Карпатах є:

- а.) канюк;
- б.) змієїд;
- в.) беркут.

Тест 88

Найбільшою твариною в Івано-Франківській області є:

- а.) олень благородній;
- б.) ведмідь;
- в.) зубр.

Блок VII. Охорона природи. Пам'ятки природи.

Тест 89

Загальна площа заповідних територій в Івано-Франківській області становить:

- а.) 88,5 тис. га;
- б.) 157,9 тис. га;
- в.) 190,5 тис. га;
- г.) 195,6 тис. га.

Тест 90

Укажіть, яка кількість заповідних територій та об'єктів нараховується в нашому краю?

- а.) 389 заповідних територій;
- б.) 425 заповідних територій;
- в.) 456 заповідних територій;
- г.) 578 заповідних територій.

Тест 91

Найвищий відсоток заповідних територій на території Івано-Франківської області є:

- а.) у Косівському р-н;
- б.) у Верховинському р-н;
- в.) у Рогатинському р-н;
- г.) у Тлумацькому р-н.

Тест 92

Загальний відсоток заповідних територій і об'єктів природно-заповідного фонду в гірській частині Івано-Франківщини становить:

- а.) 34%;
- б.) 48%;

- в.) 62%;
- г.) 85%.

Тест 93

Загальний відсоток заповідних територій і об'єктів природно-заповідного фонду в Передкарпатті становить:

- а.) 25%;
- б.) 38%;
- в.) 39%;
- г.) 47%.

Тест 94

Загальний відсоток заповідних територій і об'єктів природно-заповідного фонду на рівнинній частині Івано-Франківської області становить:

- а.) 8%;
- б.) 10%;
- в.) 13%;
- г.) 27%.

Тест 95

Укажіть (серед наведених) заповідні об'єкти створені митрополитом А.Шептицьким у Горганах в 30-х роках ХХ ст.?

- а.) заповідник Горгани;
- б.) кедриний заповідник;
- в.) Український парк природи;
- г.) Карпатський національний природний парк.

Тест 96

Укажіть (серед наведених) національні природні парки Івано-Франківщини?

- а.) Карпатський національний природний парк;
- б.) Вишницький національний природний парк;
- в.) Національний природний парк «Сколівські Бескиди»;
- г.) Галицький національний природний парк;
- д.) Національний природний парк Гуцульщина

Тест 97

Який заповідник створений в 1996 р. у межах Надвірнянського району Івано-Франківської області?

- а.) Карпатський біосферний заповідник;
- б.) заповідник Горгани;
- в.) заповідник Розточчя.

Тест 98

Площа Карпатського національного природного парку становить:

- а.) 32,8 тис. га;
- б.) 39,7 тис. га;
- в.) 50.3 тис. га;
- г.) 50,9 тис. га.

Тест 99

Карпатський національний природний парк створено:

- а.) у 1970 р.;

- б.) у 1980 р.;
- в.) у 1991 р.;
- г.) у 1992 р.

Тест 100

Укажіть орнітологічний заказник. Який знаходиться на території Івано-Франківської області?

- а.) Кливський;
- б.) Високогірний;
- в.) Тавпиширківський;
- г.) Пожератульський.

Тест 101

В якому заказнику охороняється реліктове дерево Тис ягідний?

- а.) у Княздвірському;
- б.) в урочищі Осій;
- в.) в урочищі Верхнє озерище;
- г.) в урочищі Тарниці.

Тест 102

Яка ботанічна пам'ятка природи знаходиться у Городенківському районі Івано-Франківської області?

- а.) урочище Сокіл;
- б.) урочище Старуня;
- в.) урочище Масьок.

Тест 103

Укажіть (серед названих) адміністративні райони Івано-Франківської області, в яких знаходяться гідрологічні пам'ятки природи загальнодержавного значення?

- а.) Тисменицький р-н;
- б.) Верховинський р-н;
- в.) Тлумацький р-н;
- г.) Долинський;
- д.) Рожнятівський.

Тест 104

В якому заказнику загальнодержавного значення зберігся найбільший в Карпатах масив реліктової сосни звичайної?

- а.) Магура;
- б.) Федів;
- в.) Бредулецький;
- г.) Гринява.

Тест 105

Яка комплексна пам'ятка природи знаходиться на території Болехівської міської ради?

- а.) Скелі Довбуша;
- б.) Турова дача;
- в.) Писаний камінь

Тест 106

Укажіть геологічну пам'ятку природи у Верховинському районі звідки не раз милувалися краєвидами І. Франко, М. Грушевський, М. Коцюбинський?

- а.) Камінь Довбуша;
- б.) Писаний камінь;
- в.) Скелі Довбуша.

Тест 107

В якому заказнику загальнодержавного значення зберігся найбільший на Україні реліктовий масив сосни кедрової європейської?

- а.) Високогірному;
- б.) Кливському;
- в.) Бредулецькому;
- г.) Яйківському.

Тест 108

Укажіть ботанічну пам'ятку природи загальнодержавного значення, де охороняється унікальний для Опілля осередок степової рослинності?

- а.) урочище Масьок;
- б.) урочищі Тарниці;
- в.) урочище Осій;
- г.) Чортова гора.

Тест 109

Яка комплексу пам'ятка природи, унікальний музей природи, де росте понад 300 видів рослин знаходиться біля с. Бовшів Галицького району?

- а.) Касова гора;
- б.) Червона гора;
- в.) Золота гора;
- г.) Крилоська гора.

Тест 110

Ландшафтний заказник загальнодержавного значення у Тисменицькому районі називається:

- а.) урочище Скит Манявський;
- б.) урочище Козакова долина;
- в.) урочище Сокіл.

Тест 111

Який гідрологічний заказник загальнодержавного значення знаходиться у долині річки Лімниці Рожнятівського району?

- а.) Болото Ширковець;
- б.) Болото Лисок;
- в.) Турова Дача.

Тест 112

Який дендропарк знаходиться на околиці м. Івано-Франківська?

- а.) дендропарк Діброва;
- б.) дендропарк Дружба;
- в.) дендропарк Високогірний.

Тест 113

Укажіть біля якої вершини Горган розміщена комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення урочище Верхнє озерище?

- а.) г. Довбушанка;
- б.) г. Сивуля;
- в.) г. Гропа;
- г.) г. Грофа.

Тест 114

В якому населеному пункті нашого краю знаходиться унікальна пам'ятка природи – грязевий вулкан?

- а.) с. Слобода Коломийського району;
- б.) с. Стопчатів Косівського району;
- в.) с. Старуня Богородчанського району;
- г.) с. Сокіл Галицького району.

Блок VIII. Населення і адміністративний поділ

Тест 115

Яка кількість адміністративних районів виділено в межах Івано-Франківської області?

- а.) 11;
- б.) 13;
- в.) 14;
- г.) 15.

Тест 116

Чисельність населення Івано-Франківської області за даними 01.01.2006 р. становить:

- а.) 1150,8 тис. осіб;
- б.) 1388,9 тис. осіб;
- в.) 1548.6 тис. осіб.

Тест 117

В якому році утворена Івано-Франківська область (тодішня Станіславська)?

- а.) 1938 р.;
- б.) 1939 р.;
- в.) 1940 р.

Тест 118

Середня густина населення Івано-Франківської області становить:

- а.) 87 осіб на 1 кв. км.;
- б.) 103 особи на 1 кв. км.;
- в.) 185 осіб на 1 кв. км.

Тест 119

Найбільшу щільність населення Івано-Франківської має адміністративний район:

- а.) Рогатинський район;
- б.) Долинський район;
- в.) Тисменицький район;

г.) Рожнятівський район.

Тест 120

Яка кількість міст нараховується в Івано-Франківській області?

- а.) 12 міст;
- б.) 14 міст;
- в.) 15 міст;
- г.) 18 міст.

Тест 121

Укажіть (серед наведених), які міста Івано-Франківської області мають статус обласного підпорядкування?

- а.) м. Бурштин;
- б.) м. Івано-Франківськ;
- в.) м. Коломия;
- г.) м. Рогатин;
- д.) м. Яремне;
- е.) м. Болехів.

Тест 122

Яка кількість в Івано-Франківській області нараховується селищ міського типу?

- а.) 16 селищ;
- б.) 19 селищ;
- в.) 24 селища;
- г.) 28 селищ.

Тест 123

Яка кількість сільських населених пунктів нараховується в Івано-Франківській області?

- а.) 378 сіл;
- б.) 597 сіл;
- в.) 765 сіл.
- г.) 975 сіл.

Тест 124

Укажіть два адміністративні райони Івано-Франківської області (серед наведених), які мають найбільшу площу?

- а.) Снятинський р-н;
- б.) Тлумацький р-н;
- в.) Надвірнянський р-н;
- г.) Рожнятівський р-н.

Тест 125

Які три міста Івано-Франківської області (серед наведених) мають найбільшу кількість населення?

- а.) м. Долина;
- б.) м. Калуш;
- в.) м. Івано-Франківськ;
- г.) м. Надвірна;
- д.) м. Коломия.

Тест 126

Яка кількість національностей і народностей проживає в Івано-Франківській області?

- а.) понад 80;
- б.) понад 90;
- в.) понад 100;
- г.) понад 120.

Тест 127

Укажіть етнографічні райони Івано-Франківської області (серед виділених) є на її території?

- а.) Лемківщина;
- б.) Бойківщина;
- в.) Опілля;
- г.) Покуття.

Блок ІХ. Транспорт

Тест 128

Укажіть (серед наведених), якими видами транспорту здійснюється перевезення в Івано-Франківській області?

- а.) водним;
- б.) автомобільним;
- в.) трубопровідним;
- г.) залізничним;
- д.) повітряним.

Тест 129

Загальна протяжність залізниць в Івано-Франківській області становить:

- а.) 346 км.;
- б.) 397 км.;
- в.) 453 км.;
- г.) 494 км.

Тест 130

Перша залізниця у нашому краю була споруджена:

- а.) у 1864 р.
- б.) у 1866 р.
- в.) у 1901 р.
- г.) у 1908 р.

Тест 131

Густота залізниць в Івано-Франківській області становить:

- а.) 25.5 км. на 1000 км.;
- б.) 34.5 км. на 1000 км.;
- в.) 58.5 км. на 1000 км.

Тест 132

Яке місто є основним залізничним вузлом в області?

- а.) м. Івано-Франківськ;

- б.) м. Калуш;
- в.) м. Коломия.

Тест 133

В якому адміністративному районі Івано-Франківської області є діюча вузькоколійна залізниця?

- а.) Надвірнянському р-н;
- б.) Богородчанському р-н;
- в.) Долинському р-н.

Тест 134

Довжина автомобільних шляхів з твердим покриттям в Івано-Франківській області становить:

- а.) 1,2 тис. км.;
- б.) 2,3 тис. км.;
- в.) 4,4 тис. км;
- г.) 6,5 тис. км.

Тест 135

Густота автомобільних шляхів в Івано-Франківській області становить:

- а.) 165 на 1000 кв. км.
- б.) 286 на 1000 кв. км.
- в.) 317 на 1000 кв. км.

Тест 136

Укажіть в яких містах Івано-Франківської області (серед наведених) розташовані літовища та аеропорти місцевого значення?

- а.) м. Калуш;
- б.) м. Коломия;
- в.) м. Косів;
- г.) м. Снятин;
- д.) м. Городенка;
- е.) м. Долина.

Тест 137

Яка річка в Івано-Франківській області була судноплавна до початку 60-х років ХХ ст.?

- а.) р. Прут;
- б.) р. Лімниця;
- в.) р. Дністер.

Тест 138

Укажіть гірську річку в Івано-Франківській області, яка використовувалась для сплаву лісу плотами?

- а.) р. Свіча;
- б.) р. Лімниця;
- в.) р. Черемош.

Блок Х. Промисловість і сільське господарство

Тест 139

В якому населеному пункті Івано-Франківської області розташоване одне з найстаріших підприємств легкої промисловості:

- а.) м. Коломия;
- б.) м. Долина;
- в.) м. Тисмениця.

Тест 140

Найбільшим підприємством на Прикарпатті з виробітку електроенергії є Бурштинська ТЕС:

- а.) так;
- б.) ні.

Тест 141

Підприємство на якому здійснюється переробка нафти «Нафтохімік Прикарпаття» знаходиться в:

- а.) м. Долина;
- б.) м. Надвірна;
- в.) м. Калуш.

Тест 142

Підприємство на якому здійснюється переробка газу Прикарпаття знаходиться в:

- а.) м. Івано-Франківськ⁴
- б.) м. Коломия;
- в.) м. Надвірна;
- г.) м. Долина.

Тест 143

Укажіть (серед наведених) найбільші центри машинобудівного комплексу Івано-Франківської області?

- а.) м. Івано-Франківськ;
- б.) м. Болехів;
- в.) м. Коломия;
- г.) м. Калуш;
- д.) м. Надвірна.

Тест 144

Хімічний гігант Івано-Франківщини – «Лукор» розташований в місті:

- а.) Івано-Франківську;
- б.) Коломиї;
- в.) Калуші.

Тест 145

Найбільше підприємство області будівельних матеріалів Івано-Франківський цементно-шиферний комбінат знаходиться в с. Ямниця?

- а.) так
- б.) ні

Тест 146

Укажіть (серед наведених) населені пункти Івано-Франківщини в яких випускають деревостружкову плиту:

- а.) м. Снятин;

- б.) м. Надвірна;
- в.) смт. Отинія;
- г.) смт. Брошнів-Осада.

Тест 147

Головним центром легкої та харчової промисловості Прикарпаття є:

- а.) м. Івано-Франківськ;
- б.) м. Коломия;
- в.) м. Калуш.

Тест 148

Провідною галуз'ю сільського виробництва Івано-Франківської області є:

- а.) рослинництво;
- б.) тваринництво.

Тест 149

Площа сільськогосподарських угідь Івано-Франківської області становить:

- а.) 150,5 тис. га;
- б.) 275,8 тис. га;
- в.) 360,9 тис. га.

Тест 150

Основними зерновими культурами, які вирощують на території Прикарпаття є:

- а.) пшениця яра;
- б.) пшениця озима;
- в.) жито озиме.

Тест 151

На Прикарпатті вирощують технічні культури: льон-довгунець, цукровий буряк, ріпак:

- а.) так;
- б.) ні.

Тест 152

Який напрям тваринництва переважає в Івано-Франківській області?

- а.) вівчарство;
- б.) м'ясо-молочне скотарство;
- в.) звірівництво;
- г.) рибне господарство.

Тест 153

Укажіть (серед наведених), в яких районах Івано-Франківської області розміщені підприємства для переробки цукрового буряка?

- а.) Рогатинському;
- б.) Галицькому;
- в.) Снятинському;
- г.) Городенківському.

Блок XI. Освіта і культура

Тест 154

Найстарішим вищим державним навчальним закладом Івано-Франківської області є:

- а.) Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника;
- б.) Національний технічний університет нафти і газу;
- в.) Державний медичний університет.

Тест 155

Яка кількість недержавних вищих навчальних закладів III – IV рівнів акредитації в області?

- а.) чотири;
- б.) шість;
- в.) десять.

Тест 156

Яка кількість вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації в Івано-Франківській області?

- а.) двадцять два;
- б.) двадцять чотири;
- в.) двадцять вісім.

Тест 157

Укажіть кількість загальноосвітніх навчальних закладів в Івано-Франківській області?

- а.) 378;
- б.) 585;
- в.) 766;
- г.) 894.

Тест 158

Яка кількість позашкільних закладів системи освіти працює в Івано-Франківській області?

- а.) 27;
- б.) 45;
- в.) 69.

Тест 159

Яка кількість в Івано-Франківській області є молодіжних, студентських та дитячих організацій?

- а.) 26;
- б.) 45;
- в.) 49.

Тест 160

Івано-Франківщина входить до історичної території під назвою:

- а.) Буковина;
- б.) Галичина;
- в.) Поділля.

Тест 161

Івано-Франківська область під іншою назвою є:

- а.) Закарпаттям;
- б.) Прикарпаттям;

в.) Поділлям.

Тест 162

Закладів культури клубного типу в Івано-Франківській області нараховується:

- а.) 563;
- б.) 695;
- в.) 733.

Тест 163

Державних музеїв в Івано-Франківській області нараховується:

- а.) 8;
- б.) 9;
- в.) 12.

Тест 164

Громадських музеїв в Івано-Франківській області нараховується:

- а.) 28;
- б.) 47;
- в.) 70.

Тест 165

Яка кількість в Івано-Франківській області нараховується публічних державних бібліотек?

- а.) 547;
- б.) 678;
- в.) 783.

Тест 166

Яка кількість творів друку складає книжковий фонд публічних бібліотек в Івано-Франківській області?

- а.) 3.1 млн.;
- б.) 9.1 млн.;
- в.) 10.0 млн.

Тест 167

Укажіть кількість музейних експонатів в Івано-Франківській області?

- а.) 50 тис.;
- б.) 90 тис.;
- в.) 190 тис.

Тест 168

Який музей Прикарпаття увійшов до списку «Сім чудес України»?

- а.) Коломийський музей Гуцульщини і Покуття;
- б.) Краєзнавчий музей в м. Івано-Франківську;
- в.) Музей «Писанки» в м. Коломия

Тест 169

Який музей Прикарпаття заслужено називають скарбницею народних промислів?

- а.) Художній музей у м. Івано-Франківську;
- б.) Коломийський музей Гуцульщини і Покуття;
- в.) Краєзнавчий музей «Бойківщини» в м. Долина.

Додаток Б

Напрямок: історичне краєзнавство. Блок XII. Археологічна спадщина краю

Тест 170

Яка кількість пам'яток археології налічується на території Івано-Франківщини?

- а.) біля 1500;
- б.) біля 1600;
- в.) біля 1700.

Тест 171

Найдавніші сліди перебування людей епохи раннього палеоліту виявлено на території Прикарпаття:

- а.) у Подністров'ї;
- б.) у Передкарпатті;
- в.) у Карпатах.

Тест 172

У якому населеному пункті Тлумацького району виявлено одну з перших стоянок людей епохи палеоліту?

- а.) с. Ісаків;
- б.) с. Петрів;
- в.) с. Буківна.

Тест 173

Назвіть відомого краєзнавця й археолога, який відкрив понад 100 мезолітних стоянок у верхів'ях річок Прута, Бистриці, Лімниці та районах Покуття?

- а.) Я.Пастернак;
- б.) М.Клапчук;
- в.) Б.Томенчук.

Тест 174

Яка унікальна знахідка – зразок палеолітного тваринного світу була виявлена у с. Старуня 1907 р.?

- а.) туша печерного ведмедя;
- б.) туша мамонта й волохатого носорога;
- в.) туша шаблезубого тигра.

Тест 176

Укажіть землеробські племена, що населяли територію Прикарпаття у IV – III тис. до н.е.?

- а.) тиверці;
- б.) трипільці;
- в.) уличі.

Тест 177

Яка кількість трипільських поселень встановлено на території нашого краю:

- а.) близько 50;
- б.) близько 150;
- в.) близько 300.

Тест 178

Які землеробські племена населяли територію Прикарпаття у XVIII – XV ст. до н. е.?

- а.) ямної культури;
- б.) комарівської культури;
- в.) катакомбної культури.

Тест 179

Якому населеному пункту Рогатинського району належать пам'ятки культури I-III ст. н.е.?

- а.) с. Чесники;
- б.) с. Верхня Липиця;
- в.) с. Черче

Тест 180

Яку культуру сформували племена в I – III ст. н. е., які заселяли передгірські та гірські райони Карпат?

- а.) зрубну культуру;
- б.) липецьку культуру;
- в.) культуру карпатських курганів.

Тест 181

Яку культуру вчені називають попередницею східнослов'янських племен?

- а.) культуру шнурової кераміки;
- б.) зарубинецьку культуру⁴
- в.) черняхівську культуру.

Тест 182

В який період на території Прикарпаття жили племена черняхівської культури?

- а.) в I - II ст. н. е.;
- б.) в II – III ст. н. е.;
- в.) в II – IV ст. н.е.

Тест 183

Яку кількість пам'яток Черняхівської культури відкрито археологами на території Прикарпаття?

- а.) 150;
- б.) 250;
- в.) 350.

Тест 184

Які східнослов'янські племена, що згадуються у «Повісті минулих літ» у VIII – IX ст. проживали на території Прикарпаття?

- а.) поляни;
- б.) древляни;
- в.) білі хорвати

Тест 185

У який період літописні хорвати були включені до складу Київської Русі?

- а.) IX – X ст.;
- б.) X – XI ст.;
- в.) XI – XII ст.

Тест 186

Укажіть кількість городищ – давніх укріплених центрів суспільного, економічного. Культурного та релігійного життя відомо на території нашого краю?

- а.) понад 40;
- б.) понад 45;
- в.) понад 50.

Тест 187

Яке відоме городище Прикарпаття пізніше стало центром Давнього Галича?

- а.) Буківнянське;
- б.) Олешківське;
- в.) Крилоське.

Блок XIII. Історико-архітектурні пам'ятки Давнього Галича та Галицько-Волинської держави

Тест 188

Яку кількість пам'яток періоду Галицького та Галицько-Волинського князівства виявлено у нашому краю?

- а.) близько 55;
- б.) близько 250;
- в.) близько 300.

Тест 189

В який період розвитку засновано м. Галич?

- а.) долітописний;
- б.) літописний;
- в.) пізньосередньовічний.

Тест 190

Якого відомого українського археолога справедливо називають Колумбом давнього Галича?

- а.) Хвойка;
- б.) Мозолевського;
- в.) Пастернака.

Тест 191

Місто Галич засновано:

- а.) у 984 р.;
- б.) у 988 р.;
- в.) у 991 р.

Тест 192

Дитинець – центр давнього Галича знаходиться:

- а.) у с. Комарів;

- б.) у с. Крилос;
- в.) у с. Залуква.

Тест 193

Успенський собор споруджено за правління:

- а.) Ярослава Осмомисла;
- б.) Романа Мстиславича;
- в.) Данила Галицького.

Тест 194

Столицею Галицько-Волинської держави Галич стає:

- а.) у 1113 р.;
- б.) у 1187 р.
- в.) у 1199 р.
- г.) у 1205 р.

Тест 195

Укажіть (серед наведених) відомих археологів, які здійснювали розкопки літописної «Галичиної могили»?

- а.) Я.Пастернак;
- б.) В. Баран;
- в.) Б.Томенчук;
- г.) І. Кочкін.

Тест 196

Якому князю – володарю Галицько-Волинської держави встановлено пам'ятник на честь святкування 1100-ліття з дня заснування Галича?

- а.) Ярославу Осмомислу;
- б.) Роману Мстиславичу;
- в.) Данилу Галицькому;
- г.) Леву Даниловичу.

Тест 197

Яка архітектурна пам'ятка стародавнього Галича до монгольського періоду збереглася у с. Шевченкове?

- а.) церква Св. Іллі;
- б.) церква Різдва Богородиці;
- в.) церква Св. Пантелеймона.

Тест 198

Історико-архітектурна пам'ятка княжого періоду Старостинський замок знаходиться:

- а.) в м. Галич;
- б.) в с. Крилос;
- в.) в с. Шевченкове.

Тест 199

Яка пам'ятка архітектури збереглася біля залишків Успенського собору XII ст. в с. Крилос?

- а.) Успенська церква;
- б.) церква Св.Іллі;
- в.) церква Св.Пантелеймона.

Тест 200

Каплиця св. Василя, яка споруджена на фундаментах Успенського собору датується:

- а.) XV ст.;
- б.) XVI ст.;
- в.) XVII ст.

Тест 201

Яка церква, визначна пам'ятка сакральної архітектури знаходиться у м. Галичі?

- а.) церква Різдва Богородиці;
- б.) церква Різдва Христового;
- в.) Успенська церква.

Блок XIV. Пам'ятки історії та культури краю (середини XIV ст. – 1772 р.)

Тест 202

В якому році галицькі землі остаточно опинилися у складі Польського королівства?

- а.) в 1345 р.;
- б.) в 1387 р.;
- в.) в 1395 р.;
- г.) в 1397 р.

Тест 203

Укажіть керівника першого великого повстання у нашому краю, проти польської шляхти у 1490-1492 рр.?

- а.) А. Боруля;
- б.) І. Муха;
- в.) І. Богун.

Тест 204

Найбільше народно-визвольне повстання на Прикарпатті проти польської шляхти у середині XVII очолив:

- а.) Гриня Кардаш;
- б.) Іван Грабовський;
- в.) Семен Височан.

Тест 205

Рух народних месників, який став самобутньою формою боротьби населення Прикарпаття XVI – XIX ст. називався:

- а.) опришківський рух;
- б.) гайдамацький рух;
- в.) Коліївщина.

Тест 206

Керівником опришківського руху, народного героя Гуцульщини звали:

- а.) Устим Кармелюк;
- б.) Олекса Довбуш;

в.) Лук'ян Кобилиця.

Тест 207

Олекса Довбуш народився в:

- а.) с. Печеніжин;
- б.) с. Криворівня;
- в.) с. Кути.

Тест 208

Олекса Довбуш загинув у:

- а.) с. Микуличин;
- б.) с. Ямна;
- в.) с. Космач.

Тест 209

Укажіть (серед наведених) побратимів і соратників Олекси Довбуша?

- а.) Іван Підкова;
- б.) Василь Баюрак;
- в.) Семен Височан;
- г.) Іван Бойчук;
- д.) Павло Орфенюк.

Тест 210

Настя Лісовські – дружина султана Османської імперії Сулеймана Пишного ввійшла в історію під ім'ям:

- а.) Руслана;
- б.) Роксолана;
- в.) Розалія.

Тест 211

Скит Манявський засновано:

- а.) в 1595 р.;
- б.) в 1611 р.;
- в.) в 1648 р.

Тест 212

Засновником Скиту Манявського був:

- а.) Петро Могила;
- б.) Гедеон Балабан;
- в.) Іов Княгиницький

Тест 213

У передгір'ї Карпат, неподалік річки Бистриця розташована фортифікаційна споруда:

- а.) Олеський замок;
- б.) Хотинський замок;
- в.) Пнівський замок;
- г.) Галицький замок.

Тест 214

Пнівська твердиня була заснована:

- а.) XV ст.;
- б.) XVII ст.;

в.) XVIII ст.

Тест 215

Укажіть (серед наведених) замки Городенківщини збудовані у середині XVII ст.?

- а.) Раковецький;
- б.) Чернелицький;
- в.) Незвиський;
- г.) Городенківський.

Блок XV. Пам'ятки історії та культури періоду Австро-угорської імперії (1772 – 1918 рр.)

Тест 216

В якому році Галичина була приєднана до Австрії?

- а.) у 1772 р.;
- б.) у 1793 р.;
- в.) у 1995 р.

Тест 217

В якому населеному пункті Прикарпаття встановлено пам'ятник борцю за волю і свободу закріпаченого народу Івану Смицнюку?

- а.) м. Тлумач;
- б.) м. Тисмениця;
- в.) с. Павлівка.

Тест 218

Панщина в Галичині була скасована:

- а.) у 1840 р.;
- б.) у 1848 р.;
- в.) у 1861 р.

Тест 219

Яку кількість пам'ятних хрестів було встановлено галицькими селянами на відзнаку скасування панщини?

- а.) біля 500 монументів;
- б.) біля 1000 монументів;
- в.) біля 1500 монументів.

Тест 220

В якому населеному пункті Прикарпаття встановлений надгробний пам'ятник прогресивному громадському діячеві депутату віденського рейхстагу 1848 р. Івану Капущаку?

- а.) смт. Богородчани;
- б.) с. Підгір'я;
- в.) с. Саджава.

Тест 221

Укажіть діяча «Руської трійці» уродженця нашого краю?

- а.) Яків Головацький;
- б.) Маркіян Шашкевич;

в.) Іван Вагилевич.

Тест 222

В якому населеному пункті Прикарпаття встановлений пам'ятник Івану Вагилевичу?

- а.) с. Ясень;
- б.) с. Гошів;
- в.) с. Осмолода.

Тест 223

Укажіть ініціатора заснування і фундатора Народного дому в м. Коломия?

- а.) М. Павлика;
- б.) В. Гнатюка;
- в.) Й. Бобринського;
- г.) І. Шараневича.

Тест 224

Яке українське товариство засноване 1868 р., внесло значний вклад у розвиток національної самосвідомості краю?

- а.) «Плай»;
- б.) «Руська бесіда»;
- в.) «Просвіта»

Тест 225

Укажіть молодіжне товариство організоване 1900 р. в с. Завалля на Снятинщині?

- а.) «Сокіл»
- б.) «Січ»
- в.) «Луг»
- г.) «Пласт»

Тест 226

В якому гуцульському селі встановлено пам'ятний знак та створено музей-садибу видатному українському історичному і політичному діячу Михайлу Грушевському?

- а.) с. Устеріки;
- б.) с. Кривопілля;
- в.) с. Криворівня;
- г.) с. Яворів.

Тест 227

Пам'ятник першим емігрантам встановлено в населеному пункті Бойківщини:

- а.) с. Лолин;
- б.) с. Небилів;
- в.) с. Ріпне.

Тест 228

Укажіть (серед наведених) прізвища людей, яких у нашому краю справедливо називають піонерами української еміграції?

- а.) І. Озаркевич;
- б.) Ю. Целевич;

- в.) І. Пилипів;
- г.) В. Ілиняк.

Тест 229

Засновником молодіжного товариства «Січ» був:

- а.) К. Трильовський;
- б.) В. Старосольський;
- в.) Ю. Романчук.

Тест 230

Укажіть засновника гуцульського театру в с. Красноїлові Верховинського району?

- а.) М. Черемшина;
- б.) В. Стефаник;
- в.) Г. Хоткевич;
- г.) Л. Мартович.

Тест 231

Яка унікальна промислова споруда збереглася в задовільному стані в урочищі «Ангелово» Рожнятівського району?

- а.) водяний млин;
- б.) доменна піч;
- в.) солеварний завод.

Тест 232

В якому населеному пункті Прикарпаття знаходиться пам'ятка архітектури, цегляний палац, садиба – палац Рея, побудований в другій половині ХІХ ст.?

- а.) с. Фрага;
- б.) с. Приозерне;
- в.) с. Липівка.

Тест 233

Укажіть населений пункт Прикарпаття в якому знаходиться пам'ятка архітектури ХІХ ст., палац колишніх власників Більшівців Кшешуновичів?

- а.) м. Бурштин;
- б.) м. Рогатин;
- в.) смт. Більшівці.

Блок ХVІ. Пам'ятки історії визвольних змагань Прикарпатського краю

Тест 234

ЗУНР було проголошено:

- а.) 25 жовтня 1917 р.;
- б.) 1 листопада 1918 р.;
- в.) 2 грудня 1918 р.

Тест 235

Керівником листопадового зриву 1 листопада 1918 р. був:

- а.) Є. Петрушевич;
- б.) Д. Вітовський;
- в.) Є. Коновалець.

Тест 236

Командир УСС Дмитро Вітовський народився в:

- а.) с. Тустань Галицького р-н;
- б.) с. Вікторів Галицького р-н;
- в.) с. Медуха Галицького р-н.

Тест 237

Перший народний уряд ЗУНР очолив:

- а.) Кость Левицький;
- б.) Сидор Голубович;
- в.) Мирон Тарнавський.

Тест 238

Віце-президент ЗУНРУ Лев Бачинський народився в:

- а.) с. Торговиця Городенківського р-н;
- б.) с. Серафинці Городенківського р-н;
- в.) с. Городниця Городенківського р-н.

Тест 239

Акт Злуки УНР і ЗУНР відбувся:

- а.) 22 січня 1918 р.;
- б.) 9 листопада 1918 р.
- в.) 22 січня 1919 р.

Тест 240

Організацію українських націоналістів (ОУН) з 1929 р. очолив:

- а.) С. Бандера;
- б.) Є. Петрушевич;
- в.) Є Коновалець.

Тест 241

Провідник ОУН С. Бандера народився в:

- а.) с. Старий Угринів;
- б.) с. Угорники;
- в.) с. Павлівка.

Тест 242

В якому році народився С. Бандера?

- а.) 1 грудня 1908 р.;
- б.) 1 січня 1909 р.;
- в.) 30 вересня 1912 р.

Тест 243

Головним командиром УПА (1943-1950 рр.) був:

- а.) Ярослав Стецько;
- б.) Роман Шухевич;
- в.) Степан Бандера.

Тест 244

Роман Шухевич народився в :

- а.) с. Торговиця;
- б.) с. Терновиця;
- в.) с. Тишківці.

Тест 245

Укажіть головного командира УПА з 1950 р. і до арешту у 1954 р.?

- а.) В. Кук;
- б.) В. Гук;
- в.) В. Андрусак.

Тест 246

В якому місті нашого краю в 1999 р. встановлено пам'ятник полковнику УПА Василеві Андрусяку?

- а.) м. Коломия;
- б.) м. Снятин;
- в.) м. Тлумач.

Тест 247

У селі Витвиця Волинського району споруджено скульптурний пам'ятник громадсько-політичному діячеві:

- а.) Л. Бачинському;
- б.) К. Бачинському;
- в.) З. Красівському.

Тест 248

Укажіть (серед наведених) населені пункти краю в яких відкрито пам'ятні знаки на честь патріота України О.Гірника?

- а.) м. Калуш;
- б.) м. Коломия;
- в.) м. Болехів;
- г.) м. Івано-Франківськ;
- д.) м. Бурштин.

Блок XVII. Пам'ятки сакральної архітектури

Тест 249

Яка пам'ятка архітектури м. Івано-Франківська 1703 р., споруджена інженерами-фортифікаторами Ф. Корассіні і Беное?

- а.) Єзуїтський костел;
- б.) Парафіяльний костел;
- в.) Домініканський костел.

Тест 250

Укажіть пам'ятку архітектури м. Івано-Франківська збудовану в стилі бароко 1753-1763 рр.?

- а.) Костел Св. Анни;
- б.) Церква Успення Пресвятої Богородиці;
- в.) Кафедральний собор Св. Воскресіння.

Тест 251

В якому столітті споруджено Вірменський собор у м. Івано-Франківську?

- а.) в XVII ст.;
- б.) в XVIII ст.;
- в.) в XIX ст.

Тест 252

Яка одна з найдавніших дерев'яних церков України 1587 р., знаходиться у м. Коломия?

- а.) церква Різдва Пресвятої Богородиці;
- б.) церква Св. Василя;
- в.) церква Благовіщення;
- д.) церква Св. Параскевії.

Тест 253

Яка дерев'яна церква XVIII ст. знаходиться у смт. Ворохта?

- а.) церква Покрови Пресвятої Богородиці;
- б.) церква Різдва Пресвятої Богородиці;
- в.) церква Св. Дмитра.

Тест 254

Домініканський костел, побудований в стилі бароко у 1742-1761 рр. знаходиться:

- а.) в смт. Лисець;
- б.) в смт. Солотвин;
- в.) в смт. Яблунів;
- г.) в смт. Богородчани.

Тест 255

Хресто-Воздвиженський монастир заснований у XVII ст. знаходиться:

- а.) в с. Гошів;
- б.) в с. Манява;
- в.) в с. Погоня.

Тест 256

Яка пам'ятка архітектури XVII ст., збудована в стилі бароко у смт. Більшівці?

- а.) костел Св. Станіслава;
- б.) костел Кармелітів;
- в.) костел Св. Миколая.

Тест 257

Укажіть у якому населеному пункті побудований костел Непорочного Зачаття Діви Марії архітектором Б. Меретином в 1743-1760 рр.?

- а.) м. Долина;
- б.) м. Болехів;
- в.) м. Городенка;
- г.) с. Снятин.

Тест 258

Костел Бернардинців, побудований на початку XVIII ст. знаходиться:

- а.) в смт. Гвіздець;
- б.) в смт. Заболотів;
- в.) в смт. Фотинія.

Тест 259

Успенська (Варваринська) церква, 1600 р. яка вважається найдавнішою на Гуцульщині знаходиться:

- а.) в смт. Верховина;
- б.) в с. Криворівня;
- в.) в с. Пістинь;

Тест 260

Укажіть одну з найстаріших дерев'яних церков України у м. Рогатині збудованої в 1598 р.?

- а.) церква Св. Пантелеймона;
- б.) церква Св. Юра;
- в.) церква Заслання Святого Духа.

Тест 261

Яка мурована церква кінця XIV ст. в м. Рогатині відіграла оборонне значення?

- а.) церква Різдва Пресвятої Богородиці;
- б.) церква Успіння Пресвятої Богородиці;
- в.) церква Вознесіння Христового.

Тест 262

Костел Св. Анни, пам'ятка архітектури у м. Рогатині збудована:

- а.) у XV;
- б.) у XVI;
- в.) XVII ст.

Тест 263

Миколаївська церква XIV ст. розташована в:

- а.) с. Чагрів Рогатинського р-н.;
- б.) с. Верхня Липиця Рогатинського р-н.;
- в.) с. Чесники Рогатинського р-н.;
- г.) с. смт. Букачівці Рогатинського р-н.

Тест 264

В якому населеному пункті Долинського району знаходиться монастирський комплекс XVIII – XIX ст.?

- а.) м. Долина;
- б.) смт. Вигода;
- в.) с. Гошів;
- г.) с. Вишків.

Блок XVIII. Пам'ятки історії та культури м. Івано-Франківська

Тест 265

В якому році вперше згадується м. Станіславів (теперішній Івано-Франківськ)?

- а.) у 1660 р.;
- б.) у 1662 р.;
- в.) у 1665 р.

Тест 266

Засновником міста-фортеці Станіславів був:

- а.) Андрій Потоцький;
- б.) Станіслав Потоцький;
- в.) Юзеф Потоцький.

Тест 267

В якому році в м. Станіславові збудовано кам'яний палац А. Потоцького?

- а.) у 1662 р.;
- б.) у 1672 р.;
- в.) у 1709 р.

Тест 268

Будівництво четвертої за рахунком ратуші за проектом інженера Треля в м. Станіславові завершено:

- а.) у 1911 р.;
- б.) у 1932 р.;
- в.) у 1938 р.

Тест 269

Яка будівля є найстарішим навчальним закладом в м. Івано-Франківську?

- а.) будинок на вул. Галицькій, 14;
- б.) будинок Осостовича;
- в.) будинок Колегії Єзуїтів.

Тест 270

Укажіть діячів науки і культури (серед наведених), меморіальна дошка яким відкрита на будівлі колишньої гімназії?

- а.) Юліан Целевич;
- б.) Іван Вагилевич;
- в.) Маркіян Шашкевич;
- г.) Антін Могильницький;
- д.) Францішек Карпінський;
- е.) Остап Терлецький;
- є.) Володимир Гнатюк.

Тест 272

Укажіть відомих українських художників (серед наведених) – виконавців настінних розписів собору Святого Воскресіння в м. Івано-Франківську?

- а.) М. Сосенко;
- б.) Д. Іванцев;
- в.) А. Монастирський;
- д.) М. Фіголь.

Тест 273

В якому році у м. Івано-Франківську урочисто відкрито пам'ятник І.Франку?

- а.) у 1990 р.;
- б.) у 1991 р.;
- в.) у 1995 р.;
- д.) у 1998 р.

Тест 274

В якому році І.Франко вперше побував у м. Станіславові?

- а.) у 1875р.;

- б.) у 1880 р.;
- в.) у 1890 р.

Тест 275

Пам'ятник польському поетові Адаму Міцкевичу урочисто відкрито в м. Станіславові:

- а.) у 1898 р.;
- б.) у 1905 р.;
- в.) у 1912 р.

Тест 276

В якому році Станіславів став столицею ЗУНР?

- а.) у 1917 р.;
- б.) у 1919 р.
- в.) у 1920 р.

Тест 277

Закон про Злуку ЗУНР з УНР було схвалено Українською Національною Радою у Станіславові:

- а.) 1 січня 1919 р.;
- б.) 3 січня 1919 р.;
- в.) 22 січня 1919 р.

Тест 278

В якому році у м. Івано-Франківську було урочисто відкрито меморіальний комплекс «Дем'янів Лаз»?

- а.) 4 грудня 1998 р.;
- б.) 25 травня 2000 р.;
- в.) 16 липня 2002 р.

Тест 279

Залишки фортечної стіни в Івано-Франківську збереглися:

- а.) на вул. Мазепи;
- б.) на вул. Вірменській;
- в.) у фортечному провулку.

Тест 280

В якому році у м. Івано-Франківську урочисто відкрито бронзовий пам'ятник засновнику Народного Руху України В'ячеславу Чорноволу?

- а.) у 2003 р.;
- б.) у 2005 р.;
- в.) у 2007 р.

Тест 281

В якому році відкрито бюст Т. Г. Шевченку в місцевому парку м. Івано-Франківська, який носить його ім'я?

- а.) у 1952 р.;
- б.) у 1962 р.
- в.) у 1975р.

Тест 282

Укажіть якому українському композитору і диригенту на центральній арені Меморіального скверу у 1943 році в урочистій обстановці був відкритий надгробний пам'ятник?

- а.) П. Бажанському;
- б.) Д.Січинському;
- в.) В. Верховинцю.

Тест 283

В якому році побудований залізничний вокзал у м. Івано-Франківську?

- а.) у 1866 р.;
- б.) у 1895 р.;
- в.) у 1903 р.

Тест 284

Укажіть яку назву мав будинок в м. Івано-Франківську, де сьогодні розміщена обласна бібліотека для дітей?

- а.) будинок «Руської бесіди»;
- б.) будинок польського культурно-спортивного товариства «Сокіл»;
- в.) будинок духовної семінарії.

Додаток В

Напря́м: літературне краєзнавство Блок XIX. Літературне краєзнавство

Тест 285

В якому творі Київської держави вперше згадано хорватів серед руських племен, що брали участь у поході дружин князя Олега на Візантію?

- а.) у «Повісті минулих літ»
- б.) у «Київському літописі»
- в.) у Галицько-Волинському літописі

Тест 286

Галицьке Євангеліє було написано:

- а.) у 1037 р.;
- б.) у 1144 р.;
- в.) у 1240 р.

Тест 287

В якому творі давньоруської літератури автор відзначає: «Галицький Ярослав Осмомисле, високо сидиш ти на своєму златокованому престолі. Підпер ти гори угорські своїми залізними полками, загородивши королю путь, замкнувши Дунаю ворота...»?

- а.) у Галицько-Волинському літопису;
- б.) у «Слові о полку Ігоровім»;
- в.) у «Київському літописі».

Тест 288

У «Києво-Печерському Патерику» м. Галич згадується:

- а.) у 1087 р.;
- б.) у 1096 р.;
- в.) у 1257 р.

Тест 289

Про галичан у «Київському літописі» вперше згадано:

- а.) у 1138 р.;
- б.) у 1199 р.;
- в.) у 1205 р.

Тест 290

Першу частину Галицько-Волинського літопису складено:

- а.) у XI ст.;
- б.) у XII ст.;
- в.) у XIII ст..

Тест 291

Стратинську друкарню біля м. Рогатина засновано:

- а.) у 1502 р.;

- б.) у 1602 р.;
- в.) у 1648 р.

Тест 292

Засновником друкарень у Стратині і Крилосі був:

- а.) Г. Балабан;
- б.) С. Бузина;
- в.) І. Федоров.

Тест 293

Зачинателем української поезії та шкільної драми на Прикарпатті вважають:

- а.) І. Вишенського;
- б.) П. Беринду;
- в.) Ф. Касяновича.

Тест 294

Літургійні книги «Служебник» і «Требник» були видруковані у Стратинській друкарні:

- а.) так;
- б.) ні.

Тест 295

В якому році у с. Крилос з'явилося на світ «Євангеліє учительне»?

- а.) у 1601 р.;
- б.) у 1604 р.;
- в.) у 1607 р.

Тест 296

Унікальне видання «Лексикон словенороський» належить:

- а.) П. Беринді;
- б.) Г. Балабану;
- в.) І. Федорову.

Тест 297

Члени «Руської трійці» випустили збірку:

- а.) «Русалка Дніпрова»;
- б.) «Русалка Дністрова»;
- в.) «Русалка Чорноморська».

Тест 298

В якому році було випущено збірку «Русалка Дністрова»?

- а.) у 1830 р.;
- б.) у 1837 р.;
- в.) у 1840 р.

Тест 299

Автором поеми «Скит Манявський» є:

- а.) І. Могильницький;
- б.) А. Могильницький;
- в.) І. Білецький.

Тест 300

Перша щотижнева газета галицьких українців називалася:

- а.) «Зоря Карпат»;

- б.) «Зоря Прикарпаття»;
- в.) «Зоря Галицька».

Тест 301

В якому місті нашого краю у 1848 р. була заснована одна із перших в Галичині публічних бібліотек?

- а.) м. Косові;
- б.) м. Коломий;
- в.) м. Калуші.

Тест 302

Автором збірки «Галицькі приповідки і загадки», що побачила світ у Відні 1841 р. є:

- а.) Г. Ількович;
- б.) А. Крушельницькій;
- в.) М.Пачовський.

Тест 303

Хто з діячів «Руської трійці» переклав на українську мову «Слово о полку Ігоревім»?

- а.) М. Шавкевич;
- б.) Я. Головацький;
- в.) І. Вагилевич.

Тест 304

В якому населеному пункті нашого краю народився польський поет Францішек Карпінський?

- а.) с. Коршів Коломийського району;
- б.) с. Голосків Коломийського району;
- в.) смт. Отинія Коломийського району.

Тест 305

В якому році виникло літературне товариство ім. Т. Шевченка, реорганізоване в 90-х роках у наукове товариство ім. Т.Шевченка?

- а.) у 1864 р.;
- б.) у 1873 р.;
- в.) у 1892 р.

Тест 306

Укажіть (серед наведених) відомих українських письменників, які увійшли в історію як «Покутська трійця»

- а.) І. Франко;
- б.) В. Стефаник;
- в.) М. Черемшина;
- г.) М. Коцюбинський;
- д.) Л. Мартович.

Тест 307

Лесь Мартович народився:

- а.) в с. Серафинці Городенківського р-н;
- б.) в с. Торговиця Городенківського р-н;
- в.) в с. Тишківці Городенківського р-н.

Тест 308

Марко Черемшина народився:

- а.) в с. Рожнів Косівського р-н;
- б.) в с. Вербовець Косівського р-н;
- в.) в с. Кобаки Косівського р-н.

Тест 309

Василь Стефаник народився :

- а.) в с. Стецева Снятинського р-н;
- б.) в с. Русів Снятинського р-н;
- в.) в с. Завалля Снятинського р-н.

Тест 310

Якому видатному польському письменнику в 1898 р. у м. Станіславі урочисто відкрито пам'ятник?

- а.) В. Замаровському;
- б.) Г. Сінкевичу;
- в.) А. Міцкевичу.

Тест 311

В якому населеному пункті Прикарпаття був зведений пам'ятник Т. Шевченку, який вважається одним із перших у світі?

- а.) в с. Павлівка Тисменицького р-н;
- б.) в с. Ямниця Тисменицького р-н;
- в.) в с. Тюдів Косовського р-н.

Тест 312

В якому населеному пункті нашого краю в околиці Івано-Франківська у 1911 р. відкритий пам'ятник Т.Шевченку?

- а.) в с. Вовчинці;
- б.) в с. Крихітці;
- в.) в с. Опришівці.

Тест 313

Яку кількість нараховує скульптурна шевченкіана Івано-Франківщини?

- а.) близько 100 пам'ятників;
- б.) близько 125 пам'ятників
- в.) близько 185 пам'ятників.

Тест 314

Відомий польський письменник автор твору «На високій полонині» Станіслав Вінценз народився:

- а.) у с. Рунгури Коломийського р-н;
- б.) у с. Слобода Коломийського р-н;
- в.) у с. Великий Ключів Коломийського р-н.

Тест 315

Перші прозові твори І.Франком у 1876 р. були написані в нашому краї:

- а.) у с. Шевченкове Долинського р-н;
- б.) у с. Новоселиця Долинського р-н;
- в.) у с. Лолин Долинського р-н.

Тест 316

Іван Франко протягом 1900-1914 років відпочивав:

- а.) у с. Кривопілля Верховинського р-н;
- б.) у с. Красник Верховинського р-н;
- в.) у с. Криворівня Верховинського р-н.

Тест 317

Яка кількість меморіальних місць є на Прикарпатті, пов'язаних з перебуванням тут І. Франка?

- а.) близько 15 місць;
- б.) близько 25 місць;
- в.) близько 50 місць.

Тест 318

В якому році наші краяни брали участь у відкритті пам'ятника каменяреві на Личаківському кладовищі у м. Львові?

- а.) у 1928 р.;
- б.) у 1933 р.;
- в.) у 1937 р.

Тест 319

Музей Василю Стефанику у його рідному селі Русові було відкрито:

- а.) у 1938 р.;
- б.) у 1940 р.;
- в.) у 1980 р.

Тест 320

Укажіть навчальний заклад Прикарпаття, який носить ім'я В. Стефаника?

- а.) Національний університет нафти і газу;
- б.) Прикарпатський національний університет;
- в.) Національний медичний університет.

Тест 321

Поет-романтик Антін Могильницький народився:

- а.) у с. Підгірки Калуського р-н;
- б.) у с. Голинь Калуського р-н;
- в.) у с. Вістова Калуського р-н.

Тест 322

Українська письменниця Наталія Кобринська народилася:

- а.) у с. Белелуя Снятинського р-н;
- б.) у с. Мишин Коломийського р-н;
- в.) у м. Болехів.

Тест 323

Укажіть українську письменницю, діячку жіночого руху на Галичині. Організаторку «Товариства Українських жінок»?

- а.) О. Кобилянська;
- б.) Н. Кобринська;
- в.) О. Рошкевич.

Тест 324

В якому населеному пункті Верховинщини встановлено меморіальну дошку Лесі Українки де у 1901 році вона лікувалась?

- а.) у с. Ільці;
- б.) у с. Зелене;
- в.) у с. Буркут.

Тест 325

Який відомий твір був написаний М. Коцюбинським після його перебування на Гуцульщині?

- а.) «Fata morgana»
- б.) «Коні не винні»
- в.) «Тіні забутих предків».

Тест 326

В якому селі Рогатинського району встановлено пам'ятник Б.Лепкому

- а.) с. Липівка;
- б.) с. Конюшки;
- в.) с. Жуків.

Тест 327

Українська письменниця Марійка Підгірянка народилась:

- а.) у с. Білі Ослави Надвірнянського р-н;
- б.) у с. Добротів Надвірнянського р-н;
- в.) у с. Красне Надвірнянського р-н.

Тест 328

У яких населених пунктах (серед наведених) встановлені меморіальні дошки поетесі і педагогу Марійці Підгірянці?

- а.) с. Заріччя Надвірнянського р-н;
- б.) с. Білі Ослави Надвірнянського р-н;
- в.) с. Ворона Коломийського р-н;
- г.) с. Озерни Тлумацького р-н;
- д.) с. Уторопи Косівського р-н.

Тест 329

Укажіть громадського-політичного діяча, письменника і публіциста, який народився в с. Монастирська біля м. Косова?

- а.) Т. Окуневський;
- б.) І. Федорак;
- в.) М. Павлик.

Тест 330

Український письменник Мирослав Ірчан народився:

- а.) у с. Воскресінці Коломийського р-н;
- б.) у с. Княж двір Коломийського р-н;
- в.) у с. П'ядики Коломийського р-н.

Тест 331

В якому населеному пункті нашого краю народився відомий український поет лауреат Державної премії імені Тараса Шевченка в галузі літератури Тарас Мельничук?

- а.) у с. Джурів Снятинського р-н;
- б.) у с. Уторопи Косівського р-н;
- в.) у с. Текуча Косівського р-н.

Тест 332

Укажіть відомого українського поета, критика і літературознавця, публіциста, державного діяча уродженця с. Стопчатів Косівського р-н?

- а.) Д. Павличко;
- б.) С. Гординський;
- в.) Р. Федорів.

Тест 333

Український письменник, фольклорист, громадсько-культурний діяч, Степан Пушик народився:

- а.) у с. Крилос Галицького р-н;
- б.) у с. Вікторів Галицького р-н;
- в.) у с. Сокіл Галицького р-н.

Тест 334

Укажіть директора дитячого видавництва в м. Києві А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, члена Спілки письменників України?

- а.) Іван Малкович;
- б.) Петро Осадчук;
- в.) Богдан Радиш.

